

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Katedra psychologie

Klinická psychologie

Stanislava SVĚCHOTOVÁ

DISERTAČNÍ PRÁCE

**METODY PERSONÁLNÍHO VÝBĚRU – DIAGNOSTICKÝ
PŘÍNOS SEBEDESKRIPTIVNÍCH A PROJEKTIVNÍCH
POSTUPŮ**

**PERSONALITY ASSESSMENT METHODS –
DIAGNOSTIC CONTRIBUTION OF THE SELFDESCRIPTIVE
AND PROJECTIVE METHODS**

Vedoucí práce: PhDr. Miluše URBANOVÁ, CSc.

2010

Prohlášení:

„Prohlašuji, že jsem disertační práci vypracovala
samostatně s využitím uvedených pramenů a literatury“.

.....

V Praze 2010

Děkuji PhDr. Miluši URBANOVÉ, Csc.
za ochotu k vedení práce
a za cennou pomoc při statistickém zpracování údajů
RNDr. Petru BOSCHKOVI, CSc.

OBSAH

ÚVOD	7
TEORETICKÁ ČÁST	
1. IDENTITA A SPOLEČENSKÁ REALITA	10
1.1 Osobní identita – vývoj psychické struktury	12
1.1.1 Základní pojmy	15
1.2 Nevědomé interaktivní procesy	23
1.2.1 Projektivní identifikace - způsob komunikace	29
1.3 Kolektivní identita	32
1.3.1 Totalitní a posttotalitní společenská realita	34
1.3.1.1 Vnější a vnitřní totalitní objekty	37
1.3.2 Skupinová identita v bezpečnostních strukturách	41
1.3.2.1 Nebezpečí idealizace skupinové identity	44
1.3.3 Psycholog v bezpečnostních strukturách	47
2. PSYCHOANALYTICKÝ PŘÍSTUP K OSOBNOSTI	54
2.1 Charakterové patologie	62
3. SPOLEČENSKÉ PARADIGMA A POSUZOVÁNÍ OSOBNOSTI	70
3.1 Personalistická praxe	73
3.2 Metody a metodologické problémy	76
3.3 Normy a normalita	79
3.4 Popis osobnosti	82
3.4.1 Limity jazyka v popisu psychické reality	84
4. ZÁVĚR	88
EMPIRICKÁ ČÁST	
1. CÍL VÝZKUMU A DESKRIPTIVNÍ VZORKU	90
2. POSTUP A POPIS POUŽITÝCH METOD	93
2.1 Baum test	94
2.2 F-D-T	95
2.3 Test struktury inteligence	97
2.4 SPARO	98
3. PŘEHLED HYPOTÉZ A NÁLEZŮ	101
3.1 Třídící kategorie: KONSISTENCE	103
3.2 Třídící kategorie: ZRUČNOST	107
3.3 Třídící kategorie: VELIKOST	111

3.4	Třídící kategorie: HLAVA	115
3.5	Třídící kategorie: TLAK A ČÁRA	119
3.6	Třídící kategorie: DIFERENCIACE POHLAVÍ	123
3.7	Třídící kategorie: PRVNÍ KRESLENÉ POHLAVÍ	126
4.	DISKUSE	128
5.	ZÁVĚR	132

	SEZNAM LITERATURY	135
	PŘÍLOHA č. 1: FAP	143
	PŘÍLOHA č. 2: BIG 5	148
	PŘÍLOHA č. 3: Přehled sledovaných znaků	151
	PŘÍLOHA č. 4: Upravené schéma	157

VLEPENÁ OBÁLKA:

CD - disertační práce, statistické výpočty, grafy a tabulky

Souhrn

Autorka předkládá projekt klasicky rozčleněný na teoretickou a empirickou část, přičemž těžiště práce leží v části teoretické. Ta se zaměřuje na širší a skryté sociální kontexty v oblasti aplikované psychologie zaměřené na výběr pracovníků. Osobnost a lidské vztahy jsou zde nahlíženy z psychoanalytické perspektivy - autorka přibližuje psychoanalytické pojetí lidské mysli a zaměřuje se na některé endopsychické struktury a nevědomé interaktivní procesy, které ovlivňují chování jednotlivce a dynamiku sociálních skupin. Tato teoretická perspektiva odhalující mnohohrstevnatost intrapsychického i interpersonálního rozměru se dostává do kontrastu s psychometrickým přístupem k osobnosti aplikovaným ve výzkumné části práce. Zde jsou podrobeny zkoumání tři různorodé psychodiagnostické metody a jejich výpovědní hodnota vztahující se k vybranému vzorku populace.

Celkové zpracování široce pojatého projektu směřuje k reflexi specifík a limitů různých psychodiagnostických metod, prospěšnosti vícedimenzionálního přístupu k osobnosti ve všech oblastech aplikované psychologie. Autorka dochází k závěru, že při diagnostické činnosti je důležité, aby měl psycholog kromě aplikace měřících nástrojů na zřeteli svá teoretická východiska a připouštěl vlastní kognitivní limity, charakterová a motivační specifika, jež jej vedou k identifikaci s určitými idejemi a profesními skupinami.

Abstract

The author presents a project classically divided into a theoretical and an empirical part, the focus of the work lies in the theory. It is focused on the broader and hidden social contexts in the field of applied psychology, focusing on recruitment. Personality and human relations are approached from a psychoanalytic perspective - the author brings the psychoanalytic concept of the human mind and focuses on some intrapsychic structures and unconscious interactive processes that influence individual behavior and dynamic of social groups. This theoretical perspective revealing the multiplicity of intrapsychic and interpersonal dimension comes into contrast with the psychometric approach to personality applied in the empirical part. Here are examined three heterogeneous psychodiagnostic methods and their predictive value in relation to a sample of the population.

The total processing of the broad-based project is designed to reflect the specifics and limits of different psychodiagnostic methods, usefulness of multidimensional approach to personality in all areas of applied psychology. The author concludes that it is important for a psychologist apart from applying measurement instruments to keep in mind his theoretical issues and admit his own cognitive limits and specifics of character and motivation that lead him to the identification with certain ideas and professional groups.

ÚVOD

K volbě a způsobu zpracování tématu mě inspirovaly zkušenosti psychologa realizujícího své profesní aktivity v oblasti psychologie práce a personalistiky, a to převážně v působnosti českých státních bezpečnostních struktur, a zároveň teoretický příklon k psychoanalytickému výkladu lidské psychiky, pojetí typického analyticky rozebírajícím přístupem k osobnosti i společenským jevům a hodnotám. V práci jde o zpracování osobních zkušeností ze dvou sfér aplikované psychologie lišících se způsobem chápání vnější i vnitřní psychologické reality člověka. Pokouším se zde o smysluplné propojení zkušeností z personalistiky a psychoanalytické psychoterapie, oblastí, v nichž panuje odlišné paradigma i diskurz. Ty se charakteristickým způsobem promítají do jazyka, jehož podobu a možnosti podstatně ovlivňují a zpětně tak jeho prostřednictvím spoluutvářejí a potvrzují náš idiosynkratický pohled na osobnost a svět.

Psychoanalytická perspektiva charakteristická snahou porozumět motivům skrytým za individuálními, skupinovými i společenskými projevy a tendencemi, je přístupem, který se v personalistice uplatňuje ojediněle. V průběhu patnáctileté aktivní účasti na výběrových procesech ve státním sektoru i podnikatelské sféře jsem se však opakovaně setkávala s některými jevy, jejichž specifický situační kontext mě inspiroval k hlubšímu zamyšlení nad psychologickým podtextem fenoménu psychologického posuzování lidí. Tento jev se v posledních desetiletích v řadě společenských oblastí stal běžnou součástí vnější psychologické reality jak lidí ocitajících se v rolích hodnocených, tak těch, kteří opakovaně zaujímají autoritativní role posuzovatelů. Jistě více či méně významně zasáhl do individuálního vnitřního, mentálního světa příslušníků obou zúčastněných skupin.

Ústředními tématy práce jsou tedy nejen psychodiagnostické metody vycházející z různých teoretických pojetí osobnosti, ale i širší sociální kontext rámuující personalistiku, a to zvláště ve vybraných bezpečnostních institucích. V teoretické části práce chci prozkoumat některé trvalejší vzorce strukturované sítě lidských vztahů charakteristické ohraničitelnou

stejnorodostí vzájemného chování a vztahování typickou pro instituce, resp. zaměřit se zvláště na některé projevy kolektivních procesů ve společenském segmentu. V první kapitole nazvané Identita a společenská realita se zaměřuji na pojem identity, a to převážně na porozumění tomuto fenoménu jako subjektivní zkušenosti i jako skupinově psychologickému jevu spojenému se začleněním člověka do společnosti. Zabývám se některými aspekty jeho fungování v prostředí totalitní, posttotalitní společnosti a vybraných bezpečnostních struktur, v nichž lze nalézat podobnosti a paralely. V další části je v centru pozornosti psycholog a jeho role spojená se specifickou výkonnou mocí, která navozuje asymetrický vztah k druhým. Zaměřuji se zde na charakteristiky psychodiagnostiky v bezpečnostním segmentu státního aparátu a fenomény expertnosti a nereflektované moci, jež může psychologům přinášet příslušnost k profesní skupině spojená zvláště s výkonem restriktivní části jejich funkce.

Druhá kapitola poukazuje na některé odlišnosti mezi psychoanalytickým a deskriptivně behavioristickým, v personalistice převládajícím pojetím osobnosti. Jde hlavně o specifika psychoanalytického přístupu spočívající v zaměření na nevědomé motivační síly v člověku vyúsťující v patologie, jež nepostihuje obvyklá psychiatrická nozologie, které se však mohou destruktivně projevovat při dlouhodobé adaptaci na lidi a prostředí, tedy i na spolupracovníky a práci. Text se zaměřuje na některé důležité, především vztahové, v rutinní personální praxi přehlížené aspekty a potenciality osobnosti. Třetí kapitola teoretické části zahrnuje krátký exkurz do metodologie výzkumu osobnosti a psychologie práce v souvislosti s jejich vlivem na proměňující se pojetí osobnosti i kritéria a způsoby jejího posuzování. Část věnovaná jazykovým problémům se vztahuje k nejfrekventovanějším obtížím souvisejícím s popisem osobnosti v personalistice. Zaměřuje se jak na limity jazyka v popisu osobnosti i parciálních psychických jevů, tak na relativitu pravdivosti psychologického poznání a omezené možnosti porozumění vnitřní i vnější psychické realitě lidského jedince vůbec.

V empirické části se pokouším o interpretaci údajů získaných prostřednictvím kresebné, sebedeskriptivní a výkonové metody, které byly použity při vstupním vyšetření zájemců o práci ve vybraných bezpečnostních sborech. Výběr metod je odrazem osobního paradigmatu týkajícího se

duálního pojetí výzkumu osobnosti ve smyslu objektivně testovém versus projektivním, psychoanalytickém. Zabývám se otázkou existence průniku mezi dotazníky jakožto nejfrekventovanějšími sebedeskriptivními metodami a projektivními technikami s afinitou převážně k nevědomým složkám osobnosti. Rozborem dat jsem se pokoušela ověřit některé předpokládané psychologické souvislosti a zároveň zjistit, zda a jak kresebné techniky vypovídají o specifikách vybrané populace. Tedy zda potvrzují existenci sdílených fantazií a pocitů osob s vědomým přáním pracovat ve výkonných složkách státní policie a zpravodajských služeb.

Jedním z cílů zvoleného způsobu zpracování uvedených témat je nabídnout k pozornosti jiný pohled na prostředí a funkci personalistiky a roli psychologa v ní, než ten, který se zaměřuje převážně na hodnotící kritéria a způsoby výběru a následného ovlivňování lidského subjektu. Snažím se více poukázat na nereflektované vlivy a širší sociální kontext pojímající slepá místa lidí utvářejících skupinové struktury a dynamiku v ohraničeném společenském prostředí, ať už se účastní v rolích posuzovatelů nebo posuzovaných.

TEORETICKÁ ČÁST

1. Identita a společenská realita

V posledních dvou desetiletích prošla naše společnost významnou proměnou vnějších psychosociálních podmínek. Autoritativní společenský systém byl nahrazen liberálnějším a individualističtější uspořádáním, iniciujícím vznik nových sociodynamických okolností a fenoménů. Také v důsledku postupující globalizace a intenzivního rozvoje informačních a komunikačních technologií došlo jak v celé společnosti, tak na úrovni rodiny a jednotlivce k významným hodnotovým posunům. Do oblasti dominantních emočních a sociálních vztahů zasáhla kvalitativní i kvantitativní proměna nejběžnějších komunikačních prostředků a návyků.

V činnosti psychologa ve státních bezpečnostních strukturách tak jako v jiných velkých institucích dnes dominuje hodnocení a ovlivňování lidí. V oblasti personalistiky se uplatňují přístupy k člověku směřující k zajištění hladkého fungování instituce s optimálním využitím potenciálu jednotlivce. V bezpečnostních sborech¹, v souladu s celospolečenským trendem, psycholog ponejvíce posuzuje zájemce o službu a následně se aktivně účastní výcviku a vzdělávání vybraných osob. V situaci psychodiagnostické explorace se zde setkávají posuzovaní lidé a jejich hodnotitelé, osoby vzájemně se k sobě vztahující ve specifickém uspořádání odlišných rolí, jejichž osobní identita se utvářela jak pod vlivem ryze totalitních, tak již převážně nebo pouze posttotalitních psychosociálních podmínek. V exploračním dialogu na sebe aktivně působí subjektivity obou zúčastněných stran, často příslušníků různých pohlaví i generací s výrazně odlišnou formativní zkušeností. Charakter jejich vzájemného vztahování spojeného s nerovným situačním postavením a škálou oboustranných emocionálních nuancí zde však nebývá v centru odborného zájmu *(na rozdíl od přenosu a protipřenosu v současné*

---

¹ Podle zákona č. 361/2003 Sb. O služebním poměru příslušníků bezpečnostních sborů jsou těmito sbory Policie České republiky, Hasičský záchranný sbor, Celní správa, Vězeňská služba a dvě civilní zpravodajské služby - vnitřní Bezpečnostní informační služba a vnější Úřad pro zahraniční styky a informace.

psychoanalýze). Psychologové svou pozornost zaměřují téměř výhradně na diagnostické nástroje a posuzovaného, který je vnímán jako předmět jejich výzkumu. Také pojem osobní identita, stěžejní pro řadu filozofů zabývajících se vazbou individua k lidskému společenství, se zde neužívá. Pracujeme většinou s termínem osobnost, jejíž pojetí se i dnes mezi jednotlivými psychologickými teoretickými školami značně různí, i když zřejmě ne tak zásadně jako kdysi mezi klasickou psychoanalýzou a krajním behaviorismem. V oblasti, o jejíž psychosociální kontext jde v této práci nejvíce, tedy ve státních bezpečnostních sborech, panují behaviorální pojetí osobnosti a autoritativní přístupy k ní. Osobnost je zde většinou zúčastněných, včetně psychologů, chápána jako objekt téměř nekonečně formovatelný zvnějšku, aniž by vyvíjel svůj vlastní vnitřní dynamismus.

Následující text, jehož cílem je přiblížit psychoanalytické pojetí lidské mysli, se zabývá utvářením psychické struktury a vývojem osobní identity z psychoanalytické perspektivy. Zaměřuje se na některé endopsychické struktury a nevědomé interaktivní procesy, které významně ovlivňují chování jednotlivce i dynamiku sociálních skupin. Mezilidské vztahy a jejich ohrožení jsou zde nahlíženy prostřednictvím fenoménů individuální a kolektivní identity spjatými s možností i nebezpečím idealizace. Pokouším se zde osvětlit, jak mohou následky nereflektované idealizace a dalších nevědomých obranných procesů ohrožovat osobnostní růst a koincidovat s projevy moci, která má totalitní charakteristiky.

1.1 Osobní identita - vývoj psychické struktury

Pojem identita nebyl v psychoanalýze 20. století příliš zkoumán - zdá se, že do značné míry jej zastupoval termín self². Vpodstatě jedinou uznávanou ucelenou teorií identity v psychoanalýze vytvořil Eric H. Erikson (1902 - 1994), který se v rámci klasického (*freudovského*) strukturálního modelu mysli skládajícího se z pudových derivátů (*Ono*), internalizované rodičovské autority (*Nadjá*) a struktury orientované na vnitřní a vnější adaptaci (*Já*) soustředil hlavně na interakci společenských norem a biologických pudů při utváření Já a identity. Identitu chápal (*mimo jiné*) jako konfiguraci významných identifikací s vnějšími objekty. Konečná identita se podle Eriksona formuje v adolescenci, kdy již zahrnuje všechny významné identifikace, z nichž mnoho má povahu identifikací částečných. *“Dítě zvnitřňuje jen ty části osob, jejich vlastnosti, dovednosti, postoje, gesta, názory či způsoby chování, které dobře zapadají do předchozích zvnitřněných vzorců a korespondují s předchozími identifikacemi. Například, jestliže je dítě vystaveno působení převážně agresivního – sadistického rodiče, je zvýšeně citlivé i později k takovýmto vlastnostem a postojům jiných osob nebo i skupin a má tendenci se s nimi identifikovat. Ačkoliv se tedy identita skládá ze všech významných identifikací v životě, sama provádí výběr dalších identifikací, mění tyto identifikace a podřizuje je koherentnímu celku identity nebo převládajícím identifikacím z minulosti.”* (Šebek, 1999, str. 7). Dítě tedy prostřednictvím významných identifikací s vnějšími objekty vrůstá do sociálních rolí. Já zpracovává každodenní introjekce a identifikace s objekty a současně udržuje vnitřní solidaritu se skupinovou identitou, skupinovými hodnotami a ideály.

Eriksonovské pojetí psychosociálního vývoje – resp. vývoje Já (1950, 1959), zahrnuje osm stadií životního cyklu, z nichž každé je charakteristické specifickým vývojovým konfliktem. Jeho úspěšné vyřešení vyústí v osvojení si důležité schopnosti (*ctnosti*) potřebné k osobnostnímu růstu. To je možné jedině tehdy, naučí-li se jedinec zvládat oba extrémy každé psychologické vývojové krize, porozumí jim a přijme je jako potřebné a smysluplné. Prvky ohrožení spočívají v uhýbání před patřičným řešením, v jehož důsledku duševní vývoj jedince stagnuje (*např. ze čtvrtého stadia si odnese pocit*

---

² U nás bylo téma výrazněji nastoleno v r. 1998, kdy se v Praze konala konference psychoanalytické psychoterapie pod názvem “Identita v posttotalitní realitě”.

méněcennosti, který nemusí být nutně vědomý). Má pak tendenci fixovat se, resp. regredovat k určité vývojové úrovni, která pak dominuje fungování jedince.

1) Ctností prvního vývojového stadia (*jde o konflikt důvěra proti základní nedůvěře*), trvajících od narození zhruba do jednoho roku života, je naděje. Konfliktnost této nejranější fáze, kdy dítě prožívá silný pocit závislosti na matce, se v podstatě odvíjí od vztahu matky a dítěte a způsobu, jakým matka uspokojuje jeho potřeby. Předvídatelné chování mateřské osoby poskytující zážitek bezpečí je nejvýznamnějším předpokladem vytvoření bazální důvěry, kterou dítě potřebuje k vybudování účinných způsobů zvládnutí pozdějších životních událostí.

2) Druhé období (2. – 3. rok života) je charakteristické získáváním nezávislosti dítěte ve smyslu sebeobsluhy a mobility. Pocit autonomie se střetává s pocitem studu, když nedokáže splnit požadavky okolních osob. Potřebuje povzbuzující a pevné vedení, aby se vyrovnalo se závislostí na druhých a vypěstovalo si sebevědomí. Potlačování samostatnosti vede ke studu (*jsem v něčem nedostačující*) a útlumu tvořivosti. Když se dítě učí ovládat vyměšování, stává se důležitá také vyváženost mezi „zadržováním“ a „pouštěním“, protože análně svalové chování má své důsledky pro sociální interakce (*příliš mnoho svázanosti nebo příliš málo zábran*). Ctností tohoto stadia (*autonomie proti studu a pochybnosti*) je vůle.

3) Ve třetím vývojovém období (3 – 5 let) dítě pokračuje v nových aktivitách, objevuje svoje tělo, experimentuje, plánuje. Učí se také identifikaci s dospělými vzory, především s rodičem shodného pohlaví. Rodí se i svědomí – dítě už ví, co se smí a co ne, a i když to porušuje, ví, že se to nesmí. Iniciativa přidává k autonomii kvalitu, která se projevuje ve schopnosti určit si cíl a aktivně k němu směřovat. Nebezpečí stadia je v pocitu viny - v předchozí fázi se dítě stydělo, když bylo káráno dospělými za nevhodné chování, nyní, ve fázi iniciativy, má pocit viny, pokud nedosáhne stanoveného cíle. Přílišná snaha o úspěch může rovněž vyvolávat pocity viny, zvláště, když jsou přitom přehlíženy potřeby druhých lidí; nezdar vede často k rezignaci, vině, úzkosti. Ctností tohoto vývojového stadia (*iniciativa proti vině*) je účelnost – dítě může prostřednictvím hry poskytovat náznaky svých budoucích aspirací.

4) Ve čtvrtém období (6 – 12 let) jde o konflikt *snaživost proti méněcennosti*. Dítě už se tolik nepohybuje ve světě představ a hry, ale více se

věnuje úkolům. Srovnává se s druhými a rozpoznává nerovnost ve schopnostech - tehdy je ohroženo pocitem nedostatečnosti. Úspěch ve zvládnutí úkolů v něm vyvolává radost, neúspěch pocit méněcennosti, a to i tehdy, byl-li úkol pro jeho věkovou úroveň příliš obtížný. Zde Erikson zdůrazňuje vliv rodičů a dalších autorit, například učitele, na úspěšné vyřešení konfliktu, jehož výsledkem je kompetence, krok ve směru zralého úkolového zaměření. V této fázi člověk získává vztah k práci a ke spolupráci - pokud si jej nevytvoří, bude cítit méněcennost a reagovat rezignací, nebo se naopak stane přesvědčeným konformistou.

5) Páté vývojové stadium (období 12 – 20 let) sjednocuje předchozí představy mladého člověka o sobě. Ctností této fáze (*identita proti zmatení rolí*) je věrnost, osobní oddanost zvolené profesi nebo životní filozofii. Dospívající si klade otázky: Kdo jsem? Kam směřuji? Zatímco předchozí fáze je z vývojového hlediska poměrně klidná, nyní dochází k bouřlivému fyzickému, psychickému i sociálnímu vývoji, což klade zvýšené nároky na psychické zpracovávání. Adolescent často zakouší silné krize identity (*obavy, rozlady, deprese ....*) a zvláště na počátku fáze hraje velkou roli jeho potřeba identifikace se vzory (*idoly, partou....*). Pokud mu tehdy rodiče nedovolí experimentovat a soustavně jej nutí k přijetí jejich postojů, nenajde vlastní identitu a setrvá v identitě konfuze.

6) Ctností dalšího stadia (20 – 30 let) je láska, vyjadřující úspěšné vyřešení konfliktu *intimita versus izolace*. Intimita je zdravým spojením vlastní identity s identitou druhého beze strachu, že se v tomto spojení vlastní identita rozpustí. Měla by obsahovat závazek a může být vyjádřena sexuálně. Paradoxně se k ní člověk často dopracovává přes identifikaci s druhým - zde však jde již o schopnost sdílení obsahující i závazek a úkol opustit soustředění na sebe sama. Opakem intimnosti je sklon k distancování se, pohotovost k izolaci, často ve chvíli, kdy se neplní všechny nároky.

7) S konfliktem *generativita proti stagnaci* (30 – 60 let) se lidé vypořádávají vytvářením hodnot – potomstva, hmotných statků, uměleckých děl, tvůrčích myšlenek. Ctností tohoto stadia je pečování, ochota konstruktivně přispět společnosti. Člověk nemusí umět správně prožívat generativitu, ani když objektivně má vlastní potomstvo; kdo se necítí přínosný ve smyslu generativity, často se začíná zabývat sám sebou nebo se uzavírat.

8) Výsledkem celého vývojového cyklu je moudrost. Erikson vidí vztah mezi dětskou důvěrou a dospělou integritou: „*Zdravé děti se nebudou bát života, pokud jejich rodiče budou mít dostatek integrity, aby se nebáli smrti*“ (Drapela, 1998, str.70). Jde o konflikt *integrita Já proti zoufalství*. V této fázi jde o vyrovnaní se s bilancí vlastního života a faktem smrti. Podle Eriksona jde o jakési pochopení řádu věcí, o shrnutí všech předchozích stadií co do míry jejich zvládnutí i co do zpětného hodnocení. Strach ze smrti a úzkost, která je rysem tohoto životního údobí, je podle něj menší, když člověk cítí kontinuitu vlastního života, smysluplnost, a také duchovně i společensky užitečné prožití života.

I když jednotlivá vývojová stadia považoval Erikson za univerzální rysy lidského vývoje, zdůrazňoval kulturní rozdíly ve způsobech, jak se lidé s vývojovými problémy vyrovnávají. Zvláštní důraz kladl na možnosti obsažené v mezilidských vztazích.

1.1.1 Základní pojmy

V současné psychoanalýze existuje významný rozdíl mezi pojetím mezilidských vztahů a teorií objektních vztahů, které jsou považovány za endopsychické struktury ovlivňující reálné mezilidské vztahy. Teorie objektních vztahů (např. O. Kernberg, M. Kleinová, W.R.D.Fairbairn, M. Balint, D.W. Winnicott, H. Kohut a dal.) tak umožňují porozumět povaze propojení mezi skutečnými lidmi a jejich vzájemnými vnitřními obrazy a vztahovými a emocionálními rezidui. Vesměs vycházejí z předpokladu existence vnitřního světa mentálních reprezentací objektů, který není věrnou replikou skutečných objektů vnějšího světa. V těchto psychoanalytických teoriích již zaujímá ústřední místo potřeba subjektu vztahovat se k objektům (oproti pudové teorii, která se točí kolem potřeby subjektu snižovat pudovou tenzi). Zde je namístě objasnit základní pojmy hrající významnou roli v moderním psychoanalytickém pojetí vývoje lidské psychické struktury:

Psychická či mentální reprezentace objektu značí více či méně konzistentní reprodukci vnímaného smysluplného objektu v mysli člověka. Jde vlastně o relativně stálou představu něčeho, co bylo dříve vnímáno, synonymum paměťové představy a v určitém smyslu také procesu internalizace, při němž jsou takové představy vytvářeny. Objektní

reprezentace je duševní reprezentací každé osoby, k níž se subjekt psychologicky vztahuje. Symbolická reprezentace je proces, při němž duševní představa jednoho objektu nahrazuje duševní představu jiného, takže první se stává symbolem druhého (Fonagy, Target, 2005, Rycroft, 1993, Moore, Fine, 1990). Mentální reprezentace vztahů jsou chápány jako prostředníky organizace self. Zkoumání psychodynamických aspektů vnitřního světa reprezentací u dítěte přináší důkazy, že děti transformují rané interakce s prvotními pečovateli do kognitivně afektivních schémat sebe a druhého, která regulují a řídí následné chování (např. Bretherton a Munholland, 1999, Oppenheim, Emde a Warren, 1997 a dal.). Tato schémata také vyjadřují vývojovou úroveň jedince dominující jeho fungování.

Objekty jsou v psychoanalytické teorii obvykle (*ne vždy*) osoby, jejich části nebo symboly osob či jejich částí. Termín poprvé použil Sigmund Freud (1856 – 1939), který jím označil pečujícího rodiče nebo sexuálního partnera umožňujícího dítěti či dospělému vybití pudového napětí. Freud předpokládal, že v prvních letech života fungují jako objekty matky, které mají hlavně funkci nástroje pomáhajícího dítěti uvolňovat nashromážděné pudové napětí. V počáteční fázi vývoje psychoanalýzy tak pojem objekt vyjadřoval tendenci snižovat význam lidského prostředí a zdůrazňovat sílu pudových přání. Později však Freud stále více zdůrazňoval význam objektů v psychickém vývoji a dospěl k úvahám o jejich postupném zabudovávání do intrapsychické struktury, což se projevilo významně například v koncepci Já-ideálu nebo Nadjá (Plháková, 1998).

Objekt celý je v psychoanalytické teorii většinou objekt, který subjekt uznává za osobu s podobnými právy, pocity, potřebami atd., jako má on sám. Karl Abraham (1877 – 1925), který zkoumal vývojovou etapu primárního narcismu dítěte (*podle klasické teorie od narození asi do dvou let*), se domníval, že malé dítě se nevztahuje k objektu jako k celku, ale že pro něj existuje celá řada částečných objektů (*např. prs*). Vůči nim dítě prožívá různé sadistické či pasivně zadržovací a reinkorporovací fantazie a impulsy (*např. vůči defekovanému objektu, který považuje za část svého self*), jimiž se manifestuje jeho infantilní autoerotismus. V různých etapách vývoje se dítě samozřejmě vztahuje k různým vnějším objektům, které postupně zvnitřňuje (Hinshelwood, 1989). Rozdíl mezi celým a částečným objektem (*prsem, penisem a dal.*) je někdy nápadně výrazný. Osoba, jejíž pocity a potřeby nejsou

subjektem uznány za stejně důležité jako jeho vlastní, je částečným objektem existujícím výhradně pro uspokojování potřeb subjektu. Objekt potřeby uspokojující v psychoanalytické teorii představuje objekt, který subjekt „miluje“ výhradně kvůli jeho schopnosti uspokojovat jeho potřeby a který nemůže uznat za osobu (*pojmu se používá, hovoří-li se o povaze připoutání dítěte k matce*).

Objekt dobrý značí objekt, který subjekt miluje a prožívá jako laskavý. Dobrý objekt může být buď vnitřní nebo vnější. Objekt vnější subjekt uznává za vnější vůči sobě samému, objekty vnitřní jsou objektní reprezentace, které získaly význam vnějšího objektu. Jde o představy vyskytující se ve fantazii, na něž subjekt reaguje jako na reálné (*mohou se týkat skutečných, žijících i zemřelých osob, např. rodičů*). Vnitřní objekty (*introjekty, introjikované objekty*) jsou odvozeny z vnějších pomocí introjekce a jsou vnímány, jako by byly uvnitř psychické reality, niterného světa. Objekt špatný je objekt, který subjekt nenávidí, nebo jehož se bojí, a který je prožíván jako zlý. I ten může být vnitřní nebo vnější (Moore, Fine, 1990).

Melanie Kleinová (1882 – 1960), psychoanalytička původně pracující ve Freudově teoretickém rámci, vyvinula koncepci vnitřních objektů a niterného světa, který se od počátku života utváří působením mechanismů introjekce a projekce. Podle Kleinové dítě od narození vyžaduje a vyhledává kontakt s vnějším objektem - jeho psychika je však tak jednoduché organizace, že se mu tento objekt rozpadá na částečné objekty mající různé funkce. Základní organizací psychického života malého dítěte se tak stává štěpení: dítě dělí objekty na dobré a špatné a stejně tak vlastní prožitky se mu rozpadají na kousky. Wilfred Bion (1897 – 1960), nejvýznamnější představitel postkleiniánské školy, reagoval na kritické hlasy vyčítající Kleinové přílišné soustředění na vnitřní objekt a zavedl do psychologie pojmy kontejner a kontejnování, nezbytně spojené s vnějším pečujícím objektem, matkou. Při kontejnování matka intuitivně rozpoznává potřeby svého dítěte a pojmenovává je. Přeloží do smysluplných významů, afektů nebo potřeb jeho projektivní identifikace a na základě tohoto překladu se vhodně chová (*uleví dítěti od jeho úzkosti tím, že jí nepodlehne, ale pojme do sebe, zpracuje a zbaví děsivých významů*).

Originální myšlenkou Ronalda Fairbairna (1889 – 1964), který

považoval za východisko psychického vývoje vztah Já-objekt, je, že Já má tendenci introjikovat hlavně špatné objekty. Je-li totiž špatný objekt zvnitřněn, je více pod kontrolou. Pak je vytěsněn do nevědomí, takže ve vědomí si dítě podrží obraz dobrého či převážně dobrého objektu. Zbaví se tak ambivalence pociťované vůči matce či jiným objektům (*mechanismem lze částečně osvětlit i postoj dítěte ke zneužívajícímu rodiči, který jej frustruje nebo trýzní, jemuž však dítě přesto dává přednost před jeho ztrátou, resp. před separací*). Pojem přechodný objekt, který do psychoanalýzy zavedl Donald Winnicott (1896 – 1971), představuje objekt, o němž si subjekt myslí, že je na poloviční cestě mezi ním samým a jinou osobou. Winnicott se domníval, že takové objekty pomáhají dětem v přechodu od infantilního narcismu k objektní lásce a od závislosti k sebedůvěře. Jednoduchým přechodným objektem je např. oblíbená přikrývka působící uklidňujícím dojmem, protože připomíná příjemnou interakci s matkou. Složitějšími přechodnými objekty jsou plyšové hračky. K takovému objektu si dítě vytváří komplikovanější vztah - spí s ním, miluje ho, ubližuje mu, chrání ho i ničí. Propracovává se přes něj ke skutečnému lidskému objektu. Dospěje-li do stadia vzdání se přechodného objektu, znamená to, že ctí ostatní objekty jako nezávislé, mající právo na svůj vlastní život (Rycroft, 1993, Plháková, 1998, Fonagy, Target, 2005).

V psychoanalytické teorii existují rozdíly mezi britským pojetím (*zvláště vnitřního*) objektu a americkou objektní reprezentací (H. Hartmann, E. Jacobsonová, M. Mahlerová, O. Kernberg a dal.). Raný vnitřní objekt vzniká na základě projektní identifikace a personalizace objektů a je spíše výsledkem zvnitřnění prekursorů reprezentací objektů. Tyto fantastické, přízračné prekurzory se skutečným vnějším objektům příliš nepodobají a jsou stabilní pouze tehdy, když vznikly zvnitřněním skutečně špatného objektu (*opakující se frustrace přispívají k jeho stálosti*). Dítě projikuje odcizené aspekty svého self do objektu, pak je znovu introjikuje a zakouší uvnitř své psychiky jako cizí, ale přitom důvěrně známé aspekty self (*vnitřní objekt je tak spíše self než objekt*). Objektní reprezentace jsou oproti tomu celistvé a poměrně stabilní a mají pouze jednu složku, objekt nebo self. Z hlediska amerických psychoanalytiků je psychika schopná tyto reprezentace vytvářet teprve po dosažení objektní stálosti, tj. po ukončení fáze separace-individuace, kolem třetího roku života (Mahlerová a kol., 1975).

Termín objektní katexe (řecké slovo *cathexis* použili angličtí překladatelé místo Freudova originálu *Besetzung*) v psychoanalytické literatuře značí obsazení vnějšího objektu energií. Freud termín použil při metaforické formulaci konceptu mentální energie, která pokrývá myšlenkové a paměťové stopy podobně jako elektrický náboj povrch těla. Tato energie může růst, přemísťovat se, případně úplně vymizet. Expresivní kvantitativní koncept katexe v podstatě představuje zájem, pozornost nebo emocionální investici (Moore, Fine, 1990, Rycroft, 1993). Objektní láska tak představuje lásku k objektu uznanému za osobu odlišnou od sebe sama - oproti obsazení self představujícím narcistickou katexi, sebelásku. Tato ekonomická pojetí (*objektní katexe, objektní libido*) se vztahují k duševním reprezentacím objektů, nikoli k objektům samým - nepředpokládá se, že duševní energie obsazuje struktury mimo psychický aparát subjektu, nebo přestupuje z jednoho aparátu do jiného.

Objektní vztah je tedy vztahem subjektu k jeho objektu, nikoli vztah mezi subjektem a objektem, což je interpersonální vztah (*psychoanalýza hovoří o objektech a o vztazích z hlediska jednotlivého subjektu, proto objektní vztah může být buď k vnitřnímu nebo vnějšímu objektu*). Objektní stálost je schopnost jedince udržet si trvalý vztah k určitému objektu nebo tendence zavrhnout náhražky blízkého objektu (*např. dítě, které má objektní stálost, zavrhuje péči kohokoli jiného než vlastní matky, která mu vždy stejným způsobem chybí, když není přítomna*). Objektní ztráta obvykle značí ztrátu dobrého vnějšího objektu. Objektním libidem jsou obsazeny objekty, oproti narcistickému libidu, kterým je obsazeno self. Objektní výběr narcistický je založen na identifikaci s objektem podobným subjektu (More, Fine, 1990, Rycroft, 1993).

Heinz Hartmann (1894 – 1970), zakladatel ego-psychologie, se pokusil přesněji vymezit pojmy ego³, self a reprezentace self a objektu. 1) Ego je podle něj substruktura osobnosti nebo systém definovaný jeho funkcemi. 2) Self lze v nejširším slova smyslu chápat jako sebepocitování, schopnost uvědomovat si svou existenci. Je to osoba jako celek, včetně tělesných zážitků. 3) Self-reprezentace je součást systému ega, která je protějškem objektních reprezentací. Jednou z funkcí ega je vytváření vztahů

---

³ Anglické termíny Ego, Id a Superego, pokud se vztahují přímo ke strukturální teorii S. Freuda, jsou uváděny jako Já, Ono a Nadjá – u představitelů egopsychologie jsou ponechány v jazyce díla autora.

k objektům a objektních reprezentací, jejichž vývoj probíhá současně s vývojem objektních reprezentací. Podle Edith Jacobsonové (1897 – 1978), která kráčela v Hartmannových stopách, se v psychice nejprve vynořuje zážitkové self: rané reprezentace self i objektu se kupí kolem příjemných a nepříjemných zkušeností, takže nejprve vzniká dobré a špatné self a dobrý a špatný objekt. Tyto dobré a špatné zkušenosti se teprve později integrují v celistvé reprezentace (1965).

Otto Kernberg (1928), psychoanalytik, jehož systematizující práce měla mimořádný vliv v USA, Evropě i Latinské Americe, se pokusil o syntézu britské školy objektních vztahů a americké ego-psychologie i psychologie objektních vztahů. Zabýval se různými formami procesu internalizace, kterou chápe jako přímo zodpovědnou za tvorbu psychické struktury. Během internalizace se zkušenosti z objektních vztahů ukládají do intrapsychické struktury, což probíhá třemi způsoby (podle Fonagy, Target, 2005, str.192 - 209):

1) Introjekce je na nejzákladnější úrovni procesu. Je založena na primárních autonomních funkcích percepce a paměti - představuje reprodukci interakce s prostředím shlukováním paměťových stop spojených s obrazem self nebo objektu a interakci těchto dvou obrazů v afektivním propojení. 2) Identifikace (*jejím vývojovým předchůdcem je imitace*) již předpokládá kognitivní schopnost dítěte rozpoznat různorodé aspekty rolí v interakcích s druhými. Vyžaduje schopnost self řídit se vzorem objektu, například nejprve napodobováním matky. Prvky identifikace se objevují už v prvním roce života, ale přibývá jich významně až u dvouletých a tříletých dětí. 3) Identita Já označuje celkovou organizaci identifikací a introjekcí, jíž vévodí princip syntetické funkce Já.

Tyto tři složky procesu, během nichž jde o přebírání charakteristik vnějších objektů i o zvnitřnění interakcí s nimi včetně příslušného emocionálního doprovodu, se skládají ze tří základních komponent:

1) Reprezentace self (*sebeobraz, psychická reprezentace sebe sama*), 2) reprezentace objektu (*představy o objektu, které nemusejí mít nutně bezprostřední vztah k vnějšímu objektu*) a 3) afektivního stavu, který je propojuje. Afektivní zabarvení je důležité, protože jednotky S-O-A (*self-objekt-afekt*) jsou postupně tříděny a organizovány na základě své afektivní hodnoty. Charakteristiky internalizace závisejí na afektech, které jsou v danou dobu

aktivní (*například Nadjá může být tvrdé, protože převládá afekt zloby a kritičnosti*).

Heinz Kohut (1913 – 1981), iniciující svou prací vznik selfpsychologie, se snažil redefinovat některé aspekty strukturální psychoanalytické teorie z hlediska koheze self⁴. Formování self je podle něj spojeno s působením pečujícího selfobjektu, který pro self vykonává funkce evokující zkušenost jáství (*prototypickým selfobjektem je matka*). Tak jako pro Freuda, i pro Kohuta je libidinózní obsazení self malého dítěte spojené se stadiem primárního narcismu, z něž se dítě dostává až tehdy, když zakouší, že uspokojení jeho potřeb přichází zvnějšku. Převedení emocionálního obsazení na rodiče má za následek jeho idealizaci – rodiči se však nezdaří dokonale vyhovět narcistickým potřebám dítěte, takže dochází ke ztrátě primárního narcismu. Jako obrana proti vědomí zranitelnosti se objevuje grandiózní či exhibicionistické self spoléhající se na potvrzení skrze objekt zrcadlící jeho potřebu obdivu a uznání. Do rodiče je vloženo narcistické libido a jeho idealizovaný obraz se stává dalším způsobem, jak zažívat pocit celkové duševní pohody. Pod tlakem zklamávání z rodiče dítě postupně upouští od jeho idealizovaného obrazu a zvnitřní si ho jako soubor ideálů, o něž usiluje. Psychická struktura se tak vytváří proměnou a zvnitřněním idealizovaného rodičovského imaga do Já ideálu. Já ideály (*jsou nezbytné pro celkovou duševní pohodu, neboť vycházejí z primárního narcismu*), se začleňují do Nadjá. Při zdravém vývoji se infantilní grandiózní self a idealizované rodičovské imago transformují do realistických ambicí a milovaných ideálů⁵. Cílem vývoje každého jedince je dosažení kohezního self sestávajícího ze tří základních součástí: 1) Usilování o moc a úspěch (*realistická ctížádost, ambice*), 2) idealizované cíle (*Já ideál*), a 3) vlohy a dovednosti.

Spolu s Wolfem (1978) popsal Kohut čtyři typy selfpatologie, jejíž hlavní příčiny připisoval selhání rodičovských selfobjektů:

1) Nepřiměřené selfobjektové odezvy nedostatečně podněcovaného self vedou k tomu, že self začne být apatické a znuděné a vyhledává vzrušení

---

⁴ Self zpočátku pojímal jako součást struktury Já (1971), v pozdějších dílech (1977) jej považuje za nadřazenou strukturu zahrnující pudy a obrany.

⁵ Přetrvávání idealizace (*obránného charakteru*) při narušení zdravého vývoje mohou ilustrovat i četné kazuistiky mladistvých delikventů, kteří referují nekriticky pozitivně o svých zanedbávajících násilnických rodičích (např. Běhalová, 2010).

patologickými prostředky (*promiskuita, závislosti, perverze apod.*). 2) Nevnímavost selfobjektů může vést k fragmentaci self, které postrádá kontakt s prostorem a časem a reaguje tělesnými příznaky. 3) Extrémní nedostatek empatie (*nebo selfobjektové odezvy neodpovídající vývojové fázi*) vedou k přestimulovanému self, které netěší úspěch, protože archaické velikášské fantazie poškozují jeho produktivitu. 4) Jestliže selfobjekty z dětství nedokáží umožnit splynutí, nedojde k internalizaci sebeútešné funkce⁶. Jedinec má pocit, že na něj silně doléhá úzkost a na druhé nahlíží negativně a paranoidně.

Kohut pokládal patologii self za součást všech forem poruch, jejichž závažnost poukazuje na období, v němž vývoj ustrnul. Domníval se, že na přelomu tisíciletí budou selfpatologie nejčastějším psychologickým onemocněním, neboť děti vyrůstají v osamělém psychologickém prostředí (Fonagy, Target, 2005).

---

⁶ Z perspektivy vztahové psychoanalýzy by šlo o to, že zůstala neuspokojena přirozená dětská touha po proniknutí do středu self svých rodičů. Pick formuluje tuto myšlenku v kleinovské jazyce: „*Existují-li ústa, která hledají prs, jako vrozený potenciál, pak věřím, že existuje psychologický ekvivalent, tedy stav mysli, který hledá jiný stav mysli*“ (1985, str. 157).

1.2 Nevědomé interaktivní procesy

Jedním z ústředních a pro další výklad nezbytných pojmů psychoanalytické teorie je obrana, resp. obranný mechanismus, proces představující nevědomá opatření Já proti různým nebezpečím přicházejícím z vnějšího i vnitřního světa (*resp. z Ono a Nadjá*), jimž musí Já čelit během raného vývoje i celého života. Tyto nereflektované operace, jejichž funkcí je zabránit proniknutí nepřijatelných přání a pocitů do vědomí, mohou směřovat až k narušení vnímání aspektů reality (Moore, Fine, 1990). Některé z nich mají natolik interaktivní charakter, že je lze chápat jako interpersonální proces a užívat ke komunikaci. V psychoanalýze se rovněž předpokládá, že specifická obrana odpovídá určitému stupni psychosexuálního vývoje (*např. introjekce, projekce, popření a štěpení náleží k orální fázi; reaktivní formace, izolace a odčlenění k fázi anální atd.*). Klasická teorie oproti teorii objektních vztahů předpokládá dvě paralelní formy vývoje:

Vývoj Já (*např. Eriksonova stadia*) spočívá v zisku funkcí zvyšujících jeho autonomii, schopnosti zvládat své impulsy a kontrolovat své prostředí, jednat nezávisle na rodičovských postavách. Libidinózní vývoj pak představuje průchod různými stadii, v nichž se mění zdroje a formy sexuální slasti, přeměnu pregenitálních sexuálních a agresivních pudů v dospělé sexuální a sublimované aktivity. V klasické teorii se jednotlivé fáze většinou nazývají orální, anální, falická a oidipská, podle toho, že hlavním zdrojem libidinózní slasti jsou postupně ústa, anus a penis; a v oidipální fázi se objevuje schopnost objektní lásky. Vyskytly se rovněž pokusy korelovat obě formy vývoje. Tak například anální stadium, kdy anus a defekace jsou největším zdrojem smyslové slasti (*libidinózní vývoj*), zároveň představuje fázi vývoje Já, kdy největším zájmem dítěte je zvládání těla, zvláště sfinkterů, a socializace impulsů (Rycroft, 1993). V rámci objektní teorie se odmítá klasický rozdíl mezi Ono, v němž se odehrává libidinozní vývoj, a Já, v němž se uskutečňuje vývoj Já.

Anna Freudová (1895 – 1982) ve své dnes již klasické práci o obranných mechanismech Já (2006) pojmenovává většinu dodnes všeobecně uznávaných obranných psychických procesů, jejichž chronologizaci a snahu o formální uspořádání opouští. Některé z těchto nevědomých mechanismů mohou spadat jak do oblasti normálního adaptivního fungování osobnosti, tak souviset s vážnou psychopatologií. Obrany nepůsobí izolovaně, ale často se

v subjektu specificky, složitě mísí. Vzhledem k jejich významu pro výklad v následujících kapitolách uvedu alespoň stručně jejich základní projevy a charakteristiky:

Regresi lze chápat jako návrat na ranější stav vývoje fungování Já, jímž se subjekt vyhýbá nebo se snaží vyhýbat úzkosti (*příkladem regresivního chování může být záchvat vzteku dospělého, když druhý nevyhoví jeho přání, regresivní prožívání mohou představovat návaly úzkosti zažívané závislou manželkou pokaždé, když manžel opouští domov a dal.*). Teorie regrese předpokládá, že s výjimkou ideálních případů infantilním stadiím vývoje člověk úplně neodroste, takže ranější typy chování zůstávají dostupné jako alternativní způsoby fungování. Regrese však není považována za účinný obranný proces. Spíše nutí jedince znovu prožívat úzkost příslušnou stadiu, na které regredoval (*např. regrese z oidipské úrovně na orální navozená obranou před kastrací úzkostí jej vystavuje znovuprožití separační úzkosti*). Následkem toho je regrese obvykle následována další obranou na ochranu Já před jejími důsledky.

Mechanismus sublimace představuje přesun pudového cíle, přesměrování neuspokojených tužeb nebo neakceptovatelných impulsů do přijatelných aktivit (*např. sexuálních pudů do práce, sportu, umění, konstruktivních, společensky hodnotných aktivit*). Sublimace může také podléhat regresi, tzn. že se může vrátit ke svým infantilním prekursorům (*intelektuální zvědavost se stane voyerismem nebo nenasytností*). Obrannou funkci může mít proces přemístění, při němž jedinec přesouvá zájem z jednoho objektu nebo z jedné aktivity na jiný objekt nebo aktivitu takovým způsobem, že tyto se stanou substituentem předcházejících – jde vlastně také o jeden z primárních procesů ⁷.

Vytěsnění je obranný mechanismus, při němž se nepřijatelný impuls nebo nepřijatelná myšlenka stává nevědomou. Freud rozlišoval primární vytěsnění, při němž se člověk brání výskytu pudového impulsu vůbec, a sekundární vytěsnění, při němž jsou i odvozeniny a změněné projevy impulsů udržovány v nevědomí. Koncepce vytěsnění předpokládá vytěsňujícího

---

⁷ Primární procesy obsahují impulzivní, dezorganizované myšlení, nepochopitelné pro racionální uvažování, ovládané bizarní vizuální obrazností a nedbající na čas, řád či logickou konzistenci (*jeho výtvorem jsou například sny*). Jde o myšlení v systému nevědomí zásadně se lišící od sekundárně procesového myšlení dominujícího vědomé části mysli, které je řízeno principem reality (Rycroft, 1993).

činitele, kterým je buď Já nebo Nadjá, a stimul, kterým je úzkost. Freud předpokládal, že vytěsnění je primární formou obrany a ostatní obrany začínají působit až tehdy, když selže.

Reaktivní formace je mechanismus, při němž je nepřijatelný impuls zvládnut zvýrazněním opačné tendence. Například z lidí, které zneklidňují vlastní kruté impulzy vůči zvířatům, se mohou stát ochránci zvířat, aby svou energii nasměrovali k zachování života, nikoli k jeho zničení, které je děsí. Jejich chování někdy může poskytnout vodítko k nalezení původního destruktivního impulsu (*když například fanatický milovník zvířat vydá brožuru, v níž popisuje patnáct způsobů, jak bezbolestně zabít králíka*). V praxi tedy jde o odmítání přiznání myšlenek nebo citů přeháněním jejich opaku (*např. starostlivost může být reaktivní formací proti krutosti, čistotnost proti koprofilii, iniciátor petice proti erotickým uměním je sám tajně fascinován pornografií atd.*). Někdy panuje představa, že reaktivní formace představuje základ pro sublimaci, při níž není infantilní impuls vytěsněn, ale transformován. Pojmu se obvykle používá k označení obrany proti anální erotice, zvláště pak k označení kompulsivní pořádkumilovnosti, tvrdohlavosti a lakoty (*ale může znamenat i opak, tzn. kompulsivní poddajnost, nedbalost a velkorysost*).

Izolace představuje obranný mechanismus, jímž subjekt izoluje události, čímž se zabrání, aby se staly součástí kontinua jeho významných prožitků. Podle Freuda jde o vytěsnění nebo přerušení asociativních spojitostí - prožitek není zapomenut, ale je připraven o svůj afekt, takže zůstává jakoby izolován a není reprodukován obvyklými procesy myšlení. Izolace má vztah ke štěpení a disociaci. Odčínění (*odčínování, reparace*) je obranou, při níž se redukuje vina pomocí činu určeného ke konání dobra, které má odčinit škody, jež člověk, jak si představuje, spáchal vůči ambivalentně obsazenému objektu. Jde o proces znovuvytváření vnitřního objektu, který byl ve fantazii zničen. V kleiniánských pracích se projevuje tendence považovat veškerou tvůrčí aktivitu za odčínující a odčínování za jeden z normálních procesů, při nichž jedinec řeší svou vrozenou ambivalenci vůči objektům (Rycroft, 1993).

Při introjekci jsou funkce vnějšího objektu přebírány jeho duševní reprezentací, čímž je vztah k vnějšímu objektu nahrazen vztahem k představovanému objektu uvnitř (*díky tomuto mechanismu může být nepřítomná osoba přítomná v mysli ostatních, zemřelý člověk figurovat v představách pozůstalých, přičemž v mysli každého z nich nabývá jiných*

charakteristik a vyvolává směs odlišných emocionálních asociací). Introjekce je jak obranou, neboť zmenšuje separační úzkost, tak normálním vývojovým procesem, protože subjektu poskytuje větší autonomii. V rámci projekce jde o přisuzování vlastních nepřijatelných motivů, myšlenek a impulzů či částí self druhým. Freud pojmu užíval pro fantazijní vyhoštění toho, co nemůže být prožíváno jako součást sebe, aktivní přání se tedy jeví jako pasívně prožívaný výsledek. Takto se stává, že objekt agrese se stává obávaným. Obrat proti vlastní osobě, podle Freuda jedna ze čtyř pudových proměn, se používá k vysvětlení morálního masochismu, fenoménu, který lze pozorovat u obsedantní neurózy. Člověk zaměřuje svůj sadismus proti sobě (*přání mučit někoho se obrátí v přání mučit sebe a v sebetrestání*). Stejně tak zvrát v opak podle klasické teorie představuje pudovou proměnu (*sadismus se může změnit v masochismus, voyeurismus v exhibicionismus atd.*).

Obranný mechanismus popření chrání subjekt před nepříjemnou realitou tím, že ji nevnímá. Jeho pomocí je popírán buď bolestný prožitek nebo impuls či aspekt self. Podle Freuda je popření bolestných vjemů obecným projevem principu slasti, takže všechny bolestné vjemy musejí překonat jeho odpor. Popření aspektů sebe je komplikovanější, protože podle M. Kleinové po popření následuje štěpení a projekce. Popření duševní reality (*člověk popírá, že má určité pocity, ale svým chováním potvrzuje, že takové pocity skutečně má*) je projevem manické obrany; spočívá v popření vnitřního významu prožitků (Rycroft, 1993). Štěpení je obranný mechanismus, při němž duševní struktura ztrácí svou integritu a je nahrazena dvěma nebo více částečnými strukturami. Štěpí se jak Já, tak objekt. Po rozštěpení Já prožívá subjekt pouze jednu výslednou část jako self; další dvě části vytvoří (*obvykle*) nevědomé odštěpené části. Emoční postoj vůči oběma částečným strukturám je pak typicky protikladný - jeden objekt je prožíván jako dobrý (*přijímající, laskavý atd.*), druhý jako špatný (*zavrhující, zlý atd.*). Štěpení Já i objektu je obvykle spojeno s popřením a projekcí. Tato triáda představuje schizoidní obranu, při níž jsou části sebe a vnitřních objektů popřeny a připsány objektům ve vnějším prostředí.

Při idealizaci se ambivalentně nahlížený (*vnitřní*) objekt štěpí ve dva, přičemž jeden výsledný objekt je považován za ideálně dobrý, druhý za úplně špatný. Idealizace v širším a technickém smyslu (*tzn. jestliže je nějaká osoba považována za dokonalou a skvělou*) zahrnuje také projekci. Idealizace se liší

od obdivu v tom, že idealizující osoba potřebuje dokonalou osobu (*dokonalý objekt*) ke své existenci. Popírá u ní existenci všech atributů nezapadajících do ideálního obrazu a vede k závislosti a k podřízenosti vůči ní (*nevede však k žárlivosti a napodobování*). Idealizace je obranou před následky uznání ambivalence, osvobozuje od viny a od deprese za cenu ztráty sebeúcty – selhání této obrany vede ke zklamání a depresi (Rycroft, 1993).

V obecnějším smyslu lze k obranným mechanismům přiřadit potlačení, vědomé rozhodnutí nevěnovat pozornost podnětu a agování (*acting out*), přímé vybití nevědomých emočních impulzů v jednání. Základem tohoto pojetí je náhrada myšlení činem, což buď znamená, že přehrávaný impuls nikdy neměl verbální reprezentaci; nebo že je tak intenzivní, že se nemůže vybit ve slovech. Nepřítomnost reflexe činí tyto stavy nepřístupné analýze. Agování je charakteristické pro poruchy osobnosti a poruchy chování. (Rycroft, 1993). Intelektualizace představuje oddělení ohrožujícího impulsu od emočního kontextu a jeho umístění do někdy nepatřičného racionálního rámce. Pojmu fixace se užívá pro označení procesu, při němž se osoba stává nebo zůstává ambivalentně připoutanou k objektu, který přísluší ranějšímu vývojovému stadiu. Fixace je proto z hlediska klasické teorie dokladem neúspěšného průchodu různými stupni libidinózního vývoje. Předpokládá se, že fixovaná osoba má infantilní, zastaralé způsoby chování, nebo že k takovému chování regreduje při stresu. Případně si taková osoba kompulsivně vybírá objekty na základě podobnosti s objektem, na který je fixována. Často také nemá k dispozici energii, protože tou obsadila minulý objekt. K příčinám fixace lze počítat excesivní frustraci spolu se satisfakcí a excesivní lásku spolu s nenávisť (*odtud orální fixace, anální fixace, fixace na matku, otce*).

Fonagy a Targetová (2005, str. 65) uvádějí příklady průzkumů, které mohou posloužit k ilustraci dopadu těchto vesměs nevědomých, nereflektovaných dějů na každodenní život. Např. studie psychofyziologických reakcí v porovnání s vědomými postoji ukázala, že jedinci s velmi negativním vědomým přístupem k homosexualitě vykazovali při pohledu na homosexuální pornografii největší sexuální vzrušení⁸. V dalším výzkumu Afroameričané spolehlivě odpovídali na otázku, zda u daného jedince pociťují rasové

---

⁸ Adams, Wright a Lohr (1996): Is homophobia associated with homosexual arousal? *Journal of Abnormal Psychology* 105 (3), 417-426.

předsudky proti černochům. Tyto reakce neodpovídají údajům o postojích vůči etnickým menšinám na základě self-reportu: Jedinci, které černoši vnímají jako předpojaté, zpracovávají negativní informaci spojenou s obrazem černého obličeje rychleji a přesněji. I když si toho jedinec není vědom, pozorovatel spolehlivě vycítí přítomnost duševních struktur odpovídajících předpojatému přístupu, a podle toho reaguje⁹. Také psychologie zdraví poskytla důkazy o dynamické povaze nevědomého afektu. Při přezkoumání rizikových faktorů pro hypertenzi bylo zjištěno, že mezi četnými osobnostními proměnnými, které byly prověřovány, bylo nejlepší indicií pro esenciální hypertenzi obranné omezení emočního prožitku¹⁰. Naopak psaní o bolestných zážitcích a vyjadřování nepříjemných emocí v konečném důsledku nejen zklidňuje vybuzení¹¹, ale také zvyšuje imunitu¹².

---

⁹ Fazio a kol. (1995): Variability in automatic activation as an unobtrusive measure of racial attitudes: a bona fide pipeline? *Journal of Personality and Social Psychology* 69: 1013-1027).

¹⁰ Jorgensen a kol. (1996): Elevated blood pressure and personality: a meta-analytic review. *Psychological Bulletin* 120, 29-320.

¹¹ Hughes, Uhlmann a Pennebaker (1994): The body's response to processing emotional trauma: linking verbal text with automatic activity. *Journal of Personality* 62, 565-585.

¹² Pennebaker (1997): *Opening Up: The healing Power of Expressing Emotions*. New York: Guilford Press).

1.2.1 Projektivní identifikace - způsob komunikace

Vzhledem k interaktivnímu charakteru některých obranných mechanismů je možné chápat je jako interpersonální a komunikační proces. Výrazně interaktivní pojetí projektivní identifikace vypracovala Melanie Kleinová (1882 – 1960), která zkoumala vývoj Já a Nadjá z hlediska raných vztahů mezi dítětem a matkou. Projektivní identifikaci vysvětluje jako nevědomou infantilní fantazii, jejímž prostřednictvím kojeneček dokáže relokovat své perzekuční zkušenosti. Separuje je (*odštěpí*) od své reprezentace self a učiní je součástí jiného objektu. Je neochvějně přesvědčen, že popřené nevědomé pocity vzteku či studu existují v matce (Fonagy, Target, 2005). Nenápadným, ale účinným počínáním může dosáhnout stvrzující reakce (*kritiky* či *perzekuce*). Matka reprezentovaná „dobrým prsem“, zdroj slasti, při nedostupnosti v okamžiku hladu „zlý prs“, je hrozivá. Snadno se stane, že když se dítě cítí frustrováno, ve fantazii zaútočí na „zlý prs“ a svět je hned plný divokých příšer. Toto neplatí podle Kleinové jen pro děti – zacházení s obrazy dobrých a zlých postav v lidské psychice je obecným mechanismem užívaným i dospělými.

Kleinová rozšířila Freudovo pojetí mechanismů projekce a introjekce. Při projektivní identifikaci nejsou projikovány pouze samostatné pohnutky, agresivní impulsy, ale též části self, přičemž s vyhoštěnou částí jedinec zachovává spojení prostřednictvím nevědomé identifikace. Chce s vyprojikovaným duševním obsahem uchovat spojení a nějak jej ovládat - jeho část zkušenosti je pak prožívána v dramaticky zvýrazněné podobě v druhých, kde se stává předmětem velkého zájmu a snahy o ovládnutí. Jsem-li ale já agresivní, současně to po umístění mé agrese do druhého vzbuzuje strach z jeho agresivity vůči mně. Podobně i to dobré projikujeme mimo nás, zosobňujeme a zpětně se identifikujeme. Projektivní identifikace v tomto pojetí dalece přesahuje obranný mechanismus – lze ji dosáhnout fantazie o magické kontrole nad objektem. Nejde totiž jen o vnitřní proces, ale vyžaduje objekt, který ji může zakoušet jako manipulaci, svedení nebo celou řadu dalších forem psychického vlivu (Fonagy, Target, 2005, Kleinová, 2005).

Přestože projektivní identifikace patří k běžným mechanismům sociálních interakcí a pomáhá nám identifikovat se pružně s různými částmi sebe nebo druhých (*to je však možné teprve po dosažení objektní stálosti*), je-li

užívána obranným způsobem, slouží ke kontrole objektů nebo k tomu, aby s nimi bylo možné splývat, k popření jejich separovanosti. Wilfred Bion (1897 – 1979) rozlišoval normální projektivní identifikaci, při níž jsou externalizovány méně patologické aspekty self, a která může být oporou normální empatie a pochopení, od patologičtější, s níž se pojí nepřítomnost empatie a pochopení (1962). Zde se self zbavuje trýznivých pocitů tím, že tento pocit evokuje v druhém (*druhá osoba musí mít psychologickou zkušenost, kterou si self nemůže dovolit*). Obranné používání mechanismu projektivní identifikace tedy velmi narušuje a deformuje mezilidské vztahy a stává se základem pro paranoidní procesy, rasismus, narcismus a mnoho dalších patologických jevů.

V párové terapii se někdy objevují dvojice, které navenek působí jako velmi harmonické a konvenční morálka je dokonce někdy dává za příklad manželské lásky. Psychoanalytik u nich často zjišťuje konfúzi týkající se toho, kdo si co myslí a chce. Partneři popisují sebe, své pocity a zájmy, jako by byli jednou osobou a projevují velké úzkosti v tom dovolit druhému separovanou psychickou existenci. Projektivní identifikaci tito lidé používají, protože považují separaci a rozdílnost za ohrožení anebo se snaží zabránit frustraci a opuštění. Tyto osoby se tedy nesešly, aby vytvořily vztah, ale aby se vztahu vyhnuly (*šlo o narcistickou objektní volbu*). Takový vztah lze označit za „projektivní chaos” (Morganová, 1995), v němž musí být udržena iluze nediferencovanosti a jednoty, a kde nežádoucí části self bývají projikovány do okolí (*děti nebo mimo rodinu*). Takové projekci mohou napomáhat církve, sekty a extrémistické ideologie. V terapii tito lidé rozvíjejí zvláštní druh vztahu s terapeutem, kterého se snaží jemně kontrolovat a manipulovat. To mívá formu odhadování jeho nálady a snahy poznat ho „zevnitř” (*tito lidé se někdy chovají, jako by věděli, jakou má terapeut rodinu, jaké politické nebo náboženské postoje a přesvědčení zaujímá apod*). Používají obraty typu: „...přece víte, paní doktorko, jak to myslím...”, při vyšetření Rorschachovou metodou: „...ty krvavé věci mi ukazujete schválně, že?” Pokud psycholog upozorní na rozdíl mezi svou a klientovou myslí, na neschopnost rozumět beze slov, vyvolá pocity ohrožení.

Interpersonálně se patologická projektivní identifikace v zásadě projevuje dvěma způsoby. Buď jako vyhledávání příjemného stavu fúze nebo snaha o kontrolu a intruzi (*unikání*) do druhých. Lidé s poruchami

sebeohraničení disponují různými formami projektivních propletení - je pro ně velmi obtížné fungovat autonomně, nedaří se jim odlišovat své vlastní zájmy a pocity od zájmů a pocitů svých blízkých, nejsou schopni ve svých vztazích plnit funkci kontejneru. Svůj problém, který se týká vnitřních reprezentací objektu, se pokoušejí řešit fyzickým vzdalováním nebo přibližováním. Takovéto behaviorální řešení jim však může přinést jen krátkodobou úlevu, neboť hlubší, vnitřní problém se týká separace-individuace (Titl, 2008).

1.3 Kolektivní identita

Než přistoupím k průzkumu nevědomých interaktivních procesů v sociálním prostoru ohraničeném funkcemi bezpečnostních sborů, odbočím krátce k úvaze o fenoménu konfliktu individuální identity a koheze skupiny. Dosud jsme se zabývali převážně individuální lidskou myslí: hovoříme-li o individuální identitě, kterou lze chápat jako nejvyšší vývojový stupeň internalizačních procesů utvářejících psychickou strukturu člověka, máme na mysli zvláště fenomén jedinečného vědomí sebe, od ostatních odlišné osobitosti, stálosti a konzistentnosti. Podle Eriksona (1959) identita představuje konfiguraci, která do sebe postupně včleňuje konstituční předpoklady, idiosynkratické libidinózní potřeby, favorizované schopnosti, významné identifikace, účinné obrany, úspěšné sublimace a konzistentní role, které jsou neoddělitelné od vnějšího sociálního prostředí.

Pro skupinu je z psychoanalytického hlediska důležitá identifikace, a to identifikace členů navzájem, identifikace členů skupiny s vůdcem a také vztah ke společnému nepříteli. Všechny tři faktory hrají důležitou roli při zmenšování rozkladných důsledků rivality mezi členy skupiny. Kromě přirozených skupin (*např. rodiny*) lze za skupinu považovat určitý počet osob spojených proto, že mají nějaký společný záměr nebo zájmy, aspirace, funkce nebo strach, což jim umožňuje, aby se samy vydělily nebo byly vyděleny jinými lidmi jako sociální entita (Rycroft, 1993). Skupinové normy a ideály sdílené s druhými přitom mají sílu obohatit naše nedokonalá individuální self identifikací - abychom byli (*a cítili se být*) milováni, společensky úspěšní či významní a zároveň zaštiťeni bezpečím většího celku. Přirozené vytváření pocitů sounáležitosti ke skupině (*tak jako k matce, rodině atd.*) vnímané jako bezprostředně podpůrné vztahové okolí podporuje náš pocit osobní jedinečnosti. Vývojově ale vzniká další tíhnutí k sociálnímu přesahu, aby mohl pokračovat individuální psychický růst.

Samotné skupinové dění začíná triangulací, která umožňuje vytvoření koalice a vyloučení třetího. Zde můžeme nalézt symbol celoživotně probíhajícího výchovného procesu zahrnujícího usměrňování destruktivních a jinak pro skupinu (*rodinu, školu, instituci apod.*) konfliktních nápadů. Ohrožující motivy a způsoby chování musejí být vytěsněny, popřeny,

přetvořeny sublimací atd. do přijatelných podob ve prospěch society¹³ (Buriánek, 2009). Konflikt, který zásadním způsobem utváří bazální skupinovou dynamiku, spočívá v poměru a významu skupinově dostředivých a skupinově odstředivých sil vzhledem k cíli skupiny a potvrzení individuální identity. Zde mám na mysli skutečnost, že zavedená pravidla podporující kohezi skupiny mohou za určitých okolností vést jedince k jejich odmítnutí, pokud se cítí být blokován společně sdíleným stylem. Takový stav svědčí pro narušení vazeb mezi individuálními obrannými potřebami a zájmy skupiny a vede obvykle k interpersonálním konfliktům a rozchodům.

Vzpomenu-li na skupinově dostředivé síly a snahy, jak jsem je zaznamenávala v průběhu služby u bezpečnostních sborů, vybavuji si různé spontánně vznikající neformální rituály a pravidla mezilidského chování a vztahování a na druhé straně organizované aktivity, obvykle procesy zaměřené na budování týmu a povzbuzování kolektivního ducha zakomponované do oblasti služebních povinností. Tyto „psychohrátky“ (*označení, které se ujalo mezi účastníky*), vyzývající k určitému způsobu sebevyjádření, vyvolávaly v jednotlivcích soukromý svět významů a pocitů, zároveň však jednoznačně upomínaly ke vzájemnému sdílení. Zvláště, pokud šlo o organizované aktivity zaměřené na posilování skupinové kohezity, jejichž direktivní povahu definovali autoritativní školitelé, neubránila jsem se fantaziím spojeným s původní dětskou závislostí na mocných rodičovských objektech (*zvláště těch anální fáze*) očekávajících pasivní podvolení se a gratifikujících poslušnost.

Dostředivé síly a snahy upomínající k sociálnímu optimismu (*který počítá s libidinózním obsazením objektů*) ve skutečnosti nemají jednoznačný ani trvalý účinek. Časem ve všech skupinách dochází k přirozeným změnám a dostředivost může vystřídat odstředivý účinek týchž zvyklostí. Opakování společných rituálů a trvalé upomínání k vzájemnosti se mohou stát rutinou a tlakem k unifikaci a zvláště v jedincích, kteří nepotřebují získávat ochranu v bezpečí skupiny, může vyvolávat nespokojenost a touhu destruovat sociální rámec dostředivých snah. Jde o přirozený fenomén vznikající běžně

---

¹³ V praxi skupinové analýzy bývá prostor obsazený rušivými obsahy vytěsněnými do nevědomí u jedinců i u skupiny interpretován, zvláště pokud začnou převažovat pro skupinu destruktivní motivy - např. nevědomá dohoda o vyloučení zneklidňujících témat z rozpravy ve skupině.

v sociálních vztazích – každý z nás někdy pocítí nechuť dál pokračovat v sociálním dialogu a chce se vymezit proti pohlcování a ovlivňování druhými. Jde vlastně o individuální potřebu nezávislosti na původních vztahových objektech, která se objevuje, když závislé vztahy začnou blokovat další možný psychický růst. Potřeba individuálně snít a nalézat individuálně odlišná řešení může být v rozporu se skupinově dostřednými snahami ve chvíli, kdy jsme nuceni akceptovat skupinový rituál, který omezuje naše bytostně individuální snažení (Buriánek, 1999).

Nemám v úmyslu nyní vyzdvihovat individualitu a odmítat kolektivní hodnoty. Hájení jedinečnosti i její odmítání lze hodnotit z různých hledisek, stejně jako překračování subjektivní individuality skupinou. Sociální realitou všichni procházíme jako součásti dnes obzvláště složitých a nepřehledných vztahových sítí. Zdá se, že skupina v nás vzbuzuje naději, že společné sdílení a aktivita dosáhne nového a hodnotnějšího řešení, překoná pochybnosti a obavy pramenící z izolovanosti a osamělého individuálního snažení. Některé skupinové symboly a rituály (*např. uniformy, hymny, pozdravy a dal.*) udržují vztahy, připomínají stanovené sociální hranice a pravidla a varují před jejich opuštěním. Někdy však sociální pouta, vzájemné vztahy při současném odcizení, znemožňují pohyb vpřed a drží pouze díky pojivu tvořenému úzkostí a strachem z opuštění, samoty a z likvidačních vzteků (Buriánek, 2009).

1.3.1 Totalitní a posttotalitní společenská realita

Působení nevědomých procesů, obran a motivací můžeme odhalit ve skupinách i společenských pohybech a tendencích. My, kteří jsme svou identitu formovali ještě ve společnosti organizované totalitním způsobem, pamatujeme, že jejími podstatnými charakteristikami byly unifikační tlaky, stejnost a konformita. Psychoanalytik M. Borecký (1999) vysvětluje pohodlí adaptivního života v totalitě tím, že totalitní splitovaný (*odštěpený*) a externalizovaný primární mateřský objekt mohl být lehce obsazen špatnými vlastnostmi i vyprojikovanými špatnými částmi Já, což nám umožňovalo prožívat sami sebe jako snesitelné, dobré a čisté (*zlí byli ti druzí*). Kontrola afektů a nebezpečného chování primárního objektu, tedy hra s kontrolou a manipulací totalitní moci tak mohla přinášet i uspokojení. Úspěšný podvod spáchaný na moci výstižně vyjádřený zlidovělým rčením „Kdo nekrade, okrádá

rodinu“, stejně jako odpor vůči autoritám, ať už se jednalo o učitele, vychovatele, důstojníky, policisty, politiky atd. splynuly se sociální normou a nebyly obvykle spojeny s prožitkem studu či viny. Pro přizpůsobené Já konformních jedinců (*resp. konformní většiny*) se běžně akceptovanou realitou staly přetvářka a lež, které tvořily imanentní součást společenského života. „V principu každý věděl velmi přesně, co může kdy, kde a komu říci. Vycházelo se přitom z představy, která byla vcelku neselehávající, že pravdu jaksi všichni znají, ale že všichni též znají pravidla, podle nichž se s ní může, popřípadě musí zacházet. Bylo to jakési novátorské přepracování pohádky „Král je nahý“. Verze byla tato: po ulici šel král. Bylo vcelku lhostejné, zda byl, či nebyl oblečen. Všichni ale věděli, že jsou v pohádce a že má být nahý a že se má tvářit pyšně, jako by byl krásně oblečený. A podle toho se chovali a při oficiálním dotazu to byli ochotni stvrdit a případně doprovodit nadšenými výkřiky. Z větší části byli přesvědčeni, že král sám dobře ví, jak na tom ve skutečnosti je. V méně oficiálním prostředí ovšem reálně hodnotili skutečnou kvalitu královny nahoty nebo hadrů, to podle toho, co zrovna měl. Pokud snad trpěl někdo opravdu nějakými vidinami, byl vnímán jako hlupák.“ (Borecký, 1999, str. 17). Frustrace v důsledku nemožnosti konstruktivního vyjednávání s totalitní autoritou (*špatným nemilovaným objektem*) byla spojená s přemísťováním hostility na jiné vnější objekty (*kdo má jiný názor, nebo se jinak chová, může být nebezpečný*). Sociální úzkost měla větší váhu než smysl pro to, co je správné a spravedlivé. Schopnost silné vnitřní distance vůči autoritě a masivní exkorporace (*vyhoštění*) a projekce špatných částí Já na vnější objekt vnesla do vnitřního psychického prostoru značnou odolnost proti pocitu viny.

Konformita vůči totalitní autoritě byla tedy spojená s regresivní pasivitou a sadomasochistickým uspokojením s přesměrováním agrese - primitivní obrany se staly egosyntonní součástí Já a do jisté míry i předmětem pýchy. Vznikl tak „*jakýsi opancéřovaný oportunní charakter*“ (Borecký, 1999, str. 18). Malí čeští podvodníci vítězící nad socialistickým realismem nebo spíš úspěšně využívající jeho slabin ve vlastní prospěch figurovali ve filmových trhácích, jejichž početní fanoušci se radovali nad mazaností vychytralých, většinou nějak sympatických „obyčejných“ lidí, s jejichž zvládacími životními strategiemi bylo pro většinu z nás snadné se ztotožnit nebo je alespoň tolerovat. Podle Boreckého byly vůbec v české populaci po staletí pěstovány adaptivní funkce Já na úkor Nadjá, přičemž jejich hypertrofie našla i literární

odraz v postavě dobrého vojáka Švejka. Také adaptivní symbióza s totalitním prosovětským režimem byla vynucená, ale všeobecně akceptovaná. Jiný renomovaný psychoanalytik (Příhoda, 2002) se domnívá, že většina lidí si zakázala ducha vzpoury v zájmu vlastního přežití a proti své vůli internalizovala normy diktatury. Nemohla se identifikovat s disentem, který svou morálně provokační rolí reprezentoval odmítnutí její životní strategie (*ukazoval, že měl „jiný toaletní trénink“*).

V době mého dospívání se uvnitř jednotlivých rodinných jednotek už malé děti učily „hru na královny šaty“ (podle Borecký, 1999). Věděly, že otec poslouchá BBC a Svobodnou Evropu, i to, že je to trestné, a že to tatínek v případě potřeby zapře. Věděly také, že musí říkat proklamativní fráze a poměrně brzo i to, že to musejí říkat i ony samy. Stejně tak věděly, že tatínek lže a ony také musejí lhát, jinak bude malér. Někdy tatínek také kradl, přinejmenším ze státního, ale to vlastně nebyla krádež, to byla norma. A takového lháře a zloděje pak děti onipotentně obsadily, idealizovaly, introjikovaly atd. Pokud náhodou nebohý otec nelhal a nekradl, připravil svým dětem strašný osud adaptivně nepřipravených jedinců (1999). A z tohoto svazujícího netolerantního klimatu formujícího náš vnitřní svět, charakter, hodnoty, morálku, postoje a způsoby chování jsme se měli přenést do nového, mnohem liberálnějšího společensko ekonomického prostředí. Petr Příhoda v „Odskoku jednoho psychoanalytika do politiky“ po letech vzpomínal na společenský stav polistopadové euforie, po němž *„následovala deprese trvající dodnes“* (2003, str. 52). V tomto smyslu hovoří o návratu vytěsněného v podobě oživení antisemitismu, o primárně procesním charakteru tvorby politiky, agresivitě související s narcistickou motivací politického chování a dalším.

Ve srovnání s totalitní dobou je dnešní realita, někdy označovaná jako období krize demokracie, v mnohém odlišná. Zdá se, že jde o skutečnou nadvládu principu slasti v sociodynamickém prostoru. Objevuje se absence jakékoli míry, odrážející se ve snaze bořit dosavadní hranice a hodnoty, v příklonu k drogám, sektám, ideologiím a zároveň ztráta idealismu, namísto nějž roste konzum a sílí návyk na komfort. Ve veřejném a mediálním prostoru figuruje množství emočně nezralých osobností, které se stávají významnými identifikačními vzory, a jejichž motivy zahrnují převážně potřebu úspěchu, prestiže a materiálního zisku. Obzvláště v politických debatách je nápadná

nemožnost dialogu, chybění vnitřních korektivů, které by vedly k vyloučení verbální agrese, resp. k jejímu využití sociálně konstruktivním způsobem spíše než ve smyslu výlevu narcistických vzteků. Jednání politiků často připomínají souboje, pro něž je čím dál víc určující motiv devalvace a zastrašování oponentů (*výstižnou ilustrací tohoto jevu byl průběh volby prezidenta republiky v únoru 2008*). Publicista K. Hvižďala (2005) se domnívá, že u politiků je poškozeno vnímání výkonu řemesla do té míry, že nesouhlas se způsobem výkonu úřadu berou jako urážku instituce, kterou zastupují a o níž se domnívají, že má být sama o sobě důvodem k jejich osobní adoraci. Většina reprezentantů politické moci se pak jeví odcizeně a hostilně, jejich autorita je chápána převážně jako negativní. Ve spojení s nedokonalou funkcí státního aparátu je pak téměř nemožné uchovat si percepci státu jako protektivního objektu.

1.3.1.1 Vnější a vnitřní totalitní objekty

Psychoanalytické myšlení, které pokládá psychickou a sociální realitu za izomorfní, nám prostřednictvím některých pojmů (*například vnější a vnitřní objekt*) umožňuje porozumět lépe některým skupinovým a společenským jevům. Obzvláště příspěvky vztahující se k fenoménu totalitních objektů, jimiž se u nás dlouhodobě zabýval Michael Šebek (1995, 1999), umožňují lépe pochopit způsoby, jakými se individuální vnitřní psychická realita podílí na subjektivním zkreslení vnějšího světa. Šebek zkoumal, jak působí vnitřní totalitní objekty v psychické struktuře. Tyto objekty definuje jako primitivní pregenitální (*rané, internalizované v předoidipském období*) objekty¹⁴, jejichž totální moc je prožívána jako intruzivní a předpokládá úplnou poslušnost a úplnou identifikaci s nimi. Jejich funkcí je i schopnost poskytovat zastřešení pro nezralé osobnostní struktury, u nichž bývá touha po závislosti a pasivitě, potřeba vyplnit prázdna místa psychiky – a které strach z chaosu a nedostatek vnitřních pevných norem a ideálů vede k potřebě silného vnějšího objektu pro vlastní identifikaci, která má zpevnit psychickou strukturu a dát jí směr

---

¹⁴ Jde vlastně o mocné autority, vesměs rodičovské objekty a jejich pozdější extenze, které jedinec internalizoval v průběhu své socializace, a které se mohou v různých životních situacích a fázích dramaticky oživovat.

a smysl:

1) Vnitřní totalitní objekty mohou být jednak usazeny v Já a pak fungují jako schémata nebo anticipační vzorce, jejichž pomocí Já interpretuje, vnímá a posuzuje svět. Já, identifikované s totalitním objektem, chce druhým vládnout, opanovat je a manipulovat. Mohou fungovat i jako součást fantazií uspokojujících různé potřeby a přání. 2) Jsou-li totalitní objekty více částí Nadjá, stává se Já vězněm, je přísně souzeno a odmítáno nebo je blokována jeho poznávací funkce. Nesmí mít příjemné pocity, pokud si je nezaslouží svou loajalitou k tvrdému Nadjá.

Já může totalitní objekty, utiskující nebo silně idealizované, také externalizovat, projikovat mimo psychickou strukturu. Člověk se pak ocitne uvnitř svého vlastního paranoidního nebo idealizovaného světa, který se může od reálného vnějšího značně lišit. V reálném totalitním světě pak vzniká problém, protože nelze snadno odlišit projekci od reality¹⁵. Protože totalitní režim vyžaduje postoje a role, které jsou konformní s totalitní ideou, ale mohou být konfliktní se subjektivní identitou, lidé často vítají pád společenského zřízení a nové sociální okolnosti s radostnými fantaziemi o změně. Dosavadní styl adaptace osobnostní struktury pak přenášejí do společnosti fungující již jiným, netotalitním způsobem. I u nás lidé prošli touto změnou. Ti, kteří své totalitní objekty vnesli do nových, kvalitativně odlišných podmínek, museli snášet větší kvalitativní rozdíl mezi vnějšími a vnitřními objekty než ti, jejichž identita se formovala v posttotalitní realitě a netotalitním rodinném prostředí¹⁶.

Při adaptaci na novou realitu jde vlastně vždy o zmenšení rozdílu mezi vnějšími a vnitřními objekty. Tento proces je možné zvládnout buď adaptací k vnějším objektům nebo tendencí přizpůsobit vnější objekty svým vnitřním. Money-Kyrle (1978), britský kleiniánský psychoanalytik, upozornil na skutečnost, že člověk neunese příliš velký kvalitativní rozdíl mezi svými

---

¹⁵ Podobný fenomén potvrzují vyšetření osob pohybujících se ve světě tajných zpravodajských služeb Rorschachovou metodou. Tendence k paranoidnímu pojetí vnější reality bývají doprovázené více či méně úspěšnými obranami proti úzkosti a často manifestní úzkostí při vyšetření.

¹⁶ Vykazujícím láskyplnost a vysvětlující postoje k dítěti s citem pro zachování hranic jeho Já spíše než vyžadování poslušnosti s důrazem na přebírání rodičovských hodnot.

vnitřními objekty a vnějšími objekty - má pak tendenci k totalitnímu ovládnutí vnější reality. Funkce adaptace totalitního objektu působí např. podle pravidla štěpení¹⁷ evokujícího hesla typu „Kdo nejde s námi, jde proti nám“, která dokreslovala psychologický podtext nedávno minulých časů. Patologická verze těchto mocných objektů souvisí s narcistickými organizacemi primitivních destruktivních objektů popsaných kleiniánskými psychoanalytiky (např. Rosenfeld, 1971). Šebek (1995, 1999) popsal patologickou funkci totalitních objektů následovně:

- nedovoluje nekontrolovaný prostor, zvláště pak prostor mentální;
- zabíjí nebo tlumí spontaneitu a kreativitu;
- blokuje normální vývoj k Oidipskému komplexu a pohlavní diferenciaci;
- nemá zájem o odhalení pravdy – místo toho předkládá statickou ideologii, kde všechny „pravdy“ jsou již odhaleny;
- vytváří prostor hlavně pro zrcadlení a poslušnost, ale ne pro rozvinutější formy mezilidských vztahů;
- nesnáší rozdíly a pokouší se o uniformitu – velmi často se tato zestejněná realita jeví jako zničené fekální universum (*zničená příroda, šedivá stejnost sídlištních měst, nediferencovaná masa pracujících apod.*

Původ totalitních objektů není spjat s moderními totalitními politickými systémy a ideologií 20. století, jak by se mohlo zdát, ale lze jej vysledovat a hypoteticky formulovat podle Šebka (1999) zhruba takto:

Totální moc iracionálních přírodních sil a bezmocnost starodávných lidí vedla k vytvoření náboženských a sekulárních všemocných autorit, které mohly do jisté míry v lidských myslích splývat. Pojem všemocné autority tak zahrnoval elementy primitivní, málo organizované a diferencované psychické struktury (*místo člověka mysleli a rozhodovali Bohové a monarchové, jimž se člověk víceméně pasivně podvoloval*). Tato primitivní psychická struktura nedovedla dostatečně rozlišovat vnější a vnitřní realitu, vnímání a fantazii, převládalo v ní magické (*resp. primárně procesové*) myšlení. Osobní identita odvozená od totalitní vnější moci neumožňovala plnou samostatnost a odpovědnost. Model totalitní moci starověkých království ukazuje na tajné

---

¹⁷ Tzn. „přijmeš-li mě, budeš milován, jinak budeš zatracen“.

a magické aspekty moci, chybí zde dialog jako možnost ovlivnění této moci a také nejsou jasná pravidla spravedlnosti, odměny a trestu, neboť jsou odvozena od libovůle panovníka (*navíc čtení a psaní byly výsadou královských úředníků spravujících panovníkův majetek*).

Až svět řeckého městského státu (*polis*) je odlišný, neboť moc je v něm rozdělena - lidé jsou zde různorodí, ale mají stejná práva regulující jejich vztahy. Smlouva psaná i nepsaná má ústřední funkci - k jejímu dodržení je zapotřebí také zralé Nadjá. Lidé jsou vůči sobě více konkurujícími sourozenci než poslušnými dětmi vůči rodičům - existuje mezi nimi nový prostor (*agora*) určený pro dialog. Slova mají novou funkci nástroje dělení moci a sekundární proces (*racionální myšlení respektující vnější realitu*) je nezbytnou součástí polis a agory. Tento kvalitativní pohyb od totalitních všemocných objektů k reálným objektům, jejichž moc je relativní a dočasná, má výrazné důsledky pro vyšší diferenciaci psychiky - osobní a interpersonální vztah musí být více pod kontrolou vnímání a myšlení než pod vlivem fantazie, projekce, idealizace a rozštěpení. Nicméně tento vývojový proces není v civilizaci nikdy zcela dokončen - totalitní objekty zůstávají nadále součástí interního světa lidí a jejich význam historicky variuje, jak dokresluje dějiny 20. století.

Šebek (1995) dochází k závěru, že totalitní společnost se z psychologického pohledu může jevit jako společenství složené z převahy konformních jedinců, jejichž vnitřní svět je ovládán mocnými vnitřními autoritami. Tyto mocné autority (*totalitní objekty vnější i vnitřní*) jsou intruzivní, mají tendenci druhé vlastnit a manipulovat jimi - nemají respekt k individualitě a sociálním a individuálním odlišnostem. Na jedné straně jsou ohrožující, lze však také nalézt bezpečí v jejich stínu, pokud se s nimi člověk ztotožní. Posttotalitní společnost vnímá Šebek jako společnost ve vývojové krizi, neboť liberálnější dobu považuje za příležitost k progresi spíše než progresi samotnou. „*Posttotalitní svět potřebuje vytvořit obecně přijatelnou psychickou reprezentaci netotalitní post oidipovské autority, která tolik chybí v totalitním světě sociálním (politickém i rodičovském) i psychickém*“ (1995, str. 558). Takový úkol má transgenerační rozměr a lze jej podle autora dosáhnout postupnou psychickou evolucí jednotlivých generací, nikoliv působením volného trhu nebo revolucí, jak se domnívají někteří veřejní činitelé nebo militantní extrémistické skupiny.

1.3.2 Skupinová identita v bezpečnostních strukturách

Psychoanalytická perspektiva předpokládající analogickou topografii, psychoekonomii a zřejmě i strukturální analogii (Příhoda, 2002) dovoluje nalézat souvislosti a paralely mezi jedincem a skupinou, případně institucionalizovanou sítí vztahů a společností¹⁸. Michael Šebek (1999), vracející se při studiu totalitních autorit do historie kultury a lidstva, našel analogii v geografii lidské mysli chápané jako vnitřní prostor, v němž platí hierarchie vyšší morálky a svědomí a nižších chaotických a destruktivních pudů, a metafore nejvyšší hory jako sídla Boha nacházející výraz i v sekulárním světě (*sídla monarchů byla budována na vyvýšených lokalitách*). Zdá se, že kořeny polyteistického a později monoteistického náboženství zakládá především lidská bezmocnost ve světě mocných sil přírody a kultury. Aby byly tyto kruté a iracionální síly snesitelnější, jsou antropomorfizovány, vtěleny do Boha, jenž představuje psychologickou náhradu za ztraceného rodiče. Je obdařen absolutní, totální mocí – díky ní je nebezpečný, ale může být i ochranný (*může s člověkem uzavírat smlouvy, ochraňovat ho od zla, chaosu a destruktivních sil*).

Autoritu Boha a další instituce, které mají schopnost uspokojit řadu lidských potřeb i nepřiznaných tužeb, lze také chápat jako náhradu za chybějící instinkty. V procesu institucionalizace (Mentzos, 2005) se zpočátku ojedinělé a spontánně vystupující potřeby a zájmy stávají obecnými hodnotami, které pak vedou k určitým vzorcům jednání a k určitým cílům. V procesu jsou obsažené motivace vyplývající jak z vědomých realistických biopsychosociálních lidských situací a z nich vznikajících potřeb, tak i z „neurotických“ motivací (*tzn. jedná se zde i o nevědomé motivace, obranné, ochranné a kompenzační mechanismy*). Jde o to, že nátlak z vnějšku nebo vnitřní konflikty činí často nezbytným použití mechanismů štěpení, projekce, introjekce a tyto mechanismy jsou tím efektivnější, čím více se opírají o realitu – tzn. čím snáze je nalezen odpovídající (*zlý*) objekt, tím lépe se daří projekce negativních částí self. Institucím je podle Mentzose ve zvláštní míře vlastní schopnost takové lidské potřeby přijmout a obsloužit, vycházet vstříc

---

¹⁸ Např. mezi znaky totalitní společnosti a bezpečnostních státních struktur patří nadřazenost skupinových hodnot a norem nad individuálními a pro všechny závazná jednotná ideologie.

popsaným obranným nebo neurotickým mechanismům, tj. „náhradním potřebám“ lidí. Tím, že instituce nabízí kromě svých věcných a mocenských funkcí individuu tyto služby, zajišťuje si zároveň svou vlastní rigidní stabilitu. Mentzos svá tvrzení o vazbě mezi individuem a institucí jako o jedné z možných cest, jak může být nepřímo vykonáván nátlak, ilustruje na příkladu instituce psychiatrie. Nás zajímá sociální realita uvnitř bezpečnostních sborů.

Institucionální sítě, které si globalizovaná společnost buduje k potlačování nežádoucího lidského chování i k boji proti ohrožujícím, destruktivním živlům přírody, nabírají dnes podobu většinou složitě strukturovaných, na nejrozličnějších úrovních se prolínajících sociálně technických systémů. Lidé ucházející se o členství v některé z částí našeho bezpečnostního aparátu jsou z požadavku instituce podrobeni procedurám přijímacího řízení obvykle zahrnujícím zjišťování zdravotního stavu, testování psychické a fyzické kondice, někdy bezpečnostní prověrku a většinou několikaměsíční čekací lhůtu. Na oplátku je jim nabídnuto stabilní finanční zajištění pohybující se lehce nad průměrnou populační mzdou a „čest“ patřit ke sboru, jenž svou výkonnou a sociální funkcí vybízí ke splnění odpovídajících individuálních nevědomých přání¹⁹.

Z anonymního uskupení osob setkávajících se v průběhu přijímacích procedur a později na vstupních školicích kurzech²⁰ se stává skupina, v níž se jednotlivci se svými osobitými percepcemi a interpretacemi situací učí přijmout kolektivní percepci i adaptivní funkce. Přestože bývají svými školiteli povzbuzováni k identifikaci s jejich postoji a cíli, akceptace skupinových hodnot a norem nebývá u všech stejná, byť se předpokládá společný nevědomý motivační základ určený afinitou k sociální, věcné či výkonné funkci instituce. Každopádně si lidé přinášejí svá vnitřní schémata, jak zacházet s autoritativní mocí, do nového kontextu hierarchicky uspořádaného společenství, které disponuje specifickými oprávněními. Ta umožňují například vybití hostilních afektů jejich přesměrováním, přičemž fyzická i psychická agrese při výkonu

---

¹⁹ V empirické části práce se zabývám touto tematikou prostřednictvím rozboru kreseb vytvořených zájemci o přijetí k vybraným bezpečnostním sborům.

²⁰ Zde i dále jsou míněny pouze sbory Policie ČR, Bezpečnostní informační služba a Úřad pro zahraniční styky a informace.

funkce uvolněná skrze škálu mocenských (*např. donucovacích*) prostředků, může být dobře zracionalizovaná. Jednotliví členové skupiny bývají přesvědčeni, že sdílejí stejné názory, svými skupinovými spoluúčastníky jsou povzbuzováni a vyzýváni k identifikaci s kolektivními (*často idealizovanými a regresivními*) způsoby chování a mezilidského vztahování. V tomto procesu dochází ke střetu osobních a skupinových norem a hodnot, evokujícímu páté eriksonovské stadium psychosociálního vývoje. Jde zde vlastně o paralelu krize spojené s adolescencí, soustředěné kolem konfliktu identita versus konfúze role. Její zdravé vyřešení vede v adolescenci k nalezení niterných přesvědčení a postojů, v opačném případě dochází k podlehnutí nátlaku významných vnějších objektů a přijetí cizích hodnot. Dotyčný pak setrvá ve vnitřním zmatku, pevná zralá identita se nevytvoří.

Ve své praxi u bezpečnostních sborů jsem se u jednotlivců i skupin opakovaně setkávala s masivními projevy nevědomých obranných procesů, jejichž specifické účinky byly pozorovatelné jak v průběhu přijímacího a zaškolovacího procesu, tak později v obdobích osobních stabilizací a krizí. Šlo často o koincidence primárně procesového myšlení s projevy primitivních (*raných*) mechanismů štěpení, projekce, popření, idealizace či o patologickou projektivní identifikaci, které dokreslovaly simplifikované černobílé pojetí sebe i světa prismatem ideologizovaného tématu dobra a zla. Zvláště u uchazečů, jejichž identitní problematika byla značně regresivního rázu, bylo snadno rozpoznatelné obranné pojetí sebe coby osoby povoláné k potírání nepravostí druhých (*případně odvážně je chránící před nepřítelem více či méně konkrétním*), svou ideální osobní výbavou předurčené k dosahování vyjimečných cílů atd. U některých jedinců ztotožněných s Já-ideálem, zahrnujícím zideologizované charakteristiky a témata odolávající jakýmkoli racionálním protiargumentům, bylo možné odhalit kritické Nadjá, jehož funkce byly vloženy do příhodných vnějších objektů. Někdy dotyčný věřil v přísného Boha, který musel být neustále, za každou (*domnělou*) neposlušnost usmiřován poddajným receptivním chováním, častěji však šlo o reálné autoritativní osoby, jakési extenze mentálních reprezentací kritických rodičů psychicky neseparovaných jedinců, o skutečné, ale idealizované reprezentanty politické nebo výkonné moci ve sboru nebo státě. Podařilo-li se psychologovi záměrně nebo mimoděk zpochybnit prezentovaná přesvědčení u takto strukturovaných osob, následovaly u postižených silné projevy zraněné

narcistické sebeúcty. Potřeba reparace zraněného Já pak mohla vést odmítnutého uchazeče k vytrvalým hostilním postupům vůči psychologovi zpochybňujícím také jeho kompetence a úmysly vedoucí jej k nedoporučujícímu stanovisku.

V bezpečnostních institucích slouží mnoho podobně strukturovaných motivovaných osobností, stejně jako řada dalších, jejichž motivace i osobnostní problematika je jiná, více či méně zralá. Řada zájemců o práci v uvedených strukturách popisuje svou touhu po splynutí s vnějším (*všemocným a idealizovaným*) objektem přebírajícím jejich individuální funkce, autonomii a svobodu rozhodování mění za přimknutí se k silné (*idealizované*) autoritě. Někdy přicházejí s nerealistickou představou práce a vyjadřují přání být zvolen, patřit ke skupině a sdílet společné ideály, jindy připouštějí jako hlavní motivaci jistotu finančního zajištění spojeného se státní službou, touhu najít zde útočiště před dravým podnikatelským prostředím. Někteří jednoduše strukturovaní jedinci nejsou vůbec schopni verbalizovat důvody a potřeby přivádějící je do přijímacího procesu. Po přijetí pak vybraní uchazeči rozvíjejí své osobní dispozice, přičemž institucionální klima a skupinové hodnoty zpětně působí na jejich vnitřní svět, takže se také stávají osobami s novou, obohacenou identitou dodávající profesi specifický nádech.

1.3.2.1 Nebezpečí idealizace skupinové identity

U některých převážně narcisticky strukturovaných jedinců uspokojovala intenzivní touhu po osobní výlučnosti příslušnost k výkonným útvarům zpravodajských služeb. Jejich idealizovaný a institucionální kulturou zdůrazňovaný společenský význam a věcná funkce spojená se zvláštními oprávněními a utajovanou povahou činnosti posloužily kromě jiného k ujištění o zvláštním a vyjimečném významu sebe sama. Sdílením podobných přesvědčení si někteří adaptovaní účastníci těchto skupin vytvářeli povědomí členů jakési elitní společnosti, která svou výjimečností odlišuje jejich skupinu od jiných. Někteří disponovaní aktéři se časem propracovali až k neotřesitelnému přesvědčení o vlastní superioritě a tuto novou identitu pak posilovali prostřednictvím různorodých psychologických opatření proti všemu, co by ji mohlo jakkoli zpochybnit, devalvovat nebo jinak ohrozit (*např. prostřednictvím devalvace druhých, popření jejich významu a hodnoty odlišného mínění, idealizací vlastních osobnostních charakteristik apod.*).

Podobné tendence však nejsou charakteristické pouze pro tyto skupiny. I členové jiných útvarů v rezortu po psychologizaci v duchu skupinové ideologie žádají služby zaměřené na ovlivňování a budování těch aspektů osobnosti, které posilují adaptabilitu vůči skupinovým (*podskupinovým*) ideálům, institucionálním cílům a tlakům. Takové požadavky se psychologové a další školitelé obvykle snaží realizovat behavioristickými postupy poplatnými touze po hladkém fungování jedince v systému instituce, obvykle příliš nezohledňujícími individuální, generační a genderové²¹ odlišnosti.

Je zřejmé, že v bezpečnostních složkách státu tak jako v každém sociálním seskupení figurují lidé, jejichž osobnostní problematika i motivace je různá. Předpokládáme však určitý společný motivační základ spojený s afinitou k výkonné či sociální funkci instituce, který je nezbytný k tomu, aby jedinec o svou existenci v tomto prostředí usiloval a následně v něm setrval, ať už jsou jeho vědomá očekávání a potřeby uspokojeny či nikoliv. Narcistně obsazené rysy kolektivní identity²² tvořící součást Já členů skupiny se pak mohou stát a za určitých okolností se také stávají idealizovanými a získávají obranné funkce.

Od počátku svého působení zde jsem se setkávala s intenzivní touhou řady lidí patřit k jakési domovské (*idealizované*) skupině a ambivalentním postojem k jiným skupinám i individuálním objektům uvnitř sboru i mimo něj (*tyto oidipovské rivality byly při oficiálních příležitostech obvykle překryty ideologií a propagací jednoty a sounáležitosti*). V určitých situacích jsem se sama stávala vyloučeným špatným objektem, do kterého byly vloženy nepřátelské emoce. Zvláště, pokud jsem při výkonu své posuzovací funkce nedoporučila (*ať už k přijetí ke sboru nebo k povýšení do řídicí funkce*) osobu vztahově provázanou s mým bezprostředním služebním okolím, stávala jsem se pro své kolegy ohrožující mocnou autoritou a následně předmětem ovládacích (*resp. obranně útočných*) snah. Pro ilustraci působení skrytých obranných procesů uvedu následující příklad: Před lety jsem při výkonu své funkce nedoporučila do řídicí funkce policistku, jejíž výkonové dispozice i motivaci jsem shledávala nedostačujícími. Nutno poznamenat, že stanovisko

---

²¹ V empirické části se zabývám otázkou specifík žen v rolích policejních a zpravodajských důstojníků.

²² Pocit sounáležitosti s určitým společenstvím a také vzájemné sdílení společných vzpomínek a zvyků.

psychologa není v takovém případě pro rozhodnutí nadřazeného s personální pravomocí závazné. Ve dnech následujících po zmaření přání dotyčné ženy, která, jak se rozšířilo po skupině, nemohla být pouze v důsledku mého nedoporučujícího stanoviska povýšena, jsem se stala svědkem masívní skupinové regrese. Zvláště ženy, které samy dříve kritizovaly všeobecně známou nedobrou pracovní morálku kolegyně, nyní začaly percipovat svou dlouholetou spolupracovnici jako slabý ohrožovaný objekt. Síla emocí a nevývratnost jejich přesvědčení, že jediné hostilní pocity vůči této ženě mohou být příčinou mého negativního postoje, potvrzují působení obranných procesů (*v tomto případě hlavně štěpení, popření, projekce a identifikace*). Tak jsem se nakonec stala příjemcem odvetných opatření zaměřených na moje znehodnocení, jež mělo alespoň zčásti reparovat zraněné Já dotyčné ženy i těch, jež se s ní identifikovaly, a které se tudíž samy cítily ohroženy.

Opakovaná zkušenost mi v podobných situacích připomněla, že kolektivní identita může být idealizována a získávat obranný charakter, je-li „...pocítována jako oslabená tím, že na ni útočí nějaký obávaný vnější či vnitřní nepřítel“ (Diatkine, 2008, str. 42). Za určitých okolností se takovým nepřítelem může stát kdokoli neztotožňující se s kolektivním způsobem percepce a adaptace. Ten totiž může plnit významnou funkci zdroje zpevňujícího psychickou strukturu a dodávat potřebný pocit jistoty a bezpečí. Někteří lidé si nedovolují zaujímat individualistické postoje, neboť subjektivně prožívaná hrozba ztráty záštity větším celkem (*extenzí mocného primárního objektu*) je nesnesitelná. Aby se tedy vyhnuli tomuto nebezpečí, internalizují lidé normy vnějšího prostředí i za cenu regrese a za pomoci dalších nezbytných duševních obranných operací (*nepřijatelné prvky vnější i vnitřní psychické reality musejí být popřeny, objekty i prožitky rozštěpeny, hostilita vyprojikována do druhého, v němž se stává předmětem ovládacích snah apod.*). Bezvýhradná identifikace s kolektivním Nadjád za takových okolností může výrazně posílit Já konformních, resp. identitně konfúzních jedinců. Příhoda (2002) se domnívá, že většina lidí si zakazuje ducha vzpoury v zájmu vlastního přežití (*míněno ve vztahu k totalitnímu vnějšímu prostředí*) a proti své vůli internalizuje jeho normy. Tím se podaří eliminovat konflikt s prostředím a zajistit si pocit bezpečí, zůstává ale intrapsychický konflikt s jeho vnitřní reprezentací. Z něho a analogických situací někteří lidé hledají únik v alkoholovém opojení.

Sociální struktura složená z převahy „hyperkonformních“ jedinců se v praxi může projevat jako totalitně se chovající sdružení (Borecký, 1999). V důsledku svých organizovaných i neorganizovaných projevů taková instituce vede k rezignaci jednotlivce i skupin, které se dovolávají plnění její výkonné funkce. V případě institucí zajišťujících významnou protektivní roli státu mohou být následky selhání hroživé, neboť jejich funkci slibují převzít extremistická militantní uskupení. Frustrovaní jsou však i lidé uvnitř těchto struktur, kteří nedocházejí naplnění svých vědomých i nevědomých fantazií, přání a potřeb. K posílení sebeúcty takto frustrovaných lidí dnes společnost nabízí široké spektrum aktivit reparujících Já prostřednictvím identifikací s gratifikovanými hodnotami a ideologiemi různých skupin. K dispozici jsou (podle Borecký, 1999) různorodé klasické i neklasické religiozity, aktivity politické, sociální, ekologické i kulturní a všechny jejich pseudovarianty až k dimenzím kriminálním, ve formě gangů a mafií. Všechny tyto iniciativy umožňují náhradní uspokojení a rozštěpení světa na „my“ a „oni“.

1.3.3 Psycholog v bezpečnostních strukturách

Také převládající (*posuzovací a restriktivní*) funkce psychologa zde a okolnosti psychodiagnostického vyšetření navozující nerovné postavení posuzovatele a posuzovaného snadno vyvolá rozštěp mezi „my“ (*posuzovatelé*) a „oni“ (*posuzovaní*). Otevírá se tak pohled do problematiky naší moci, která s sebou nese možnost vědomého i nevědomého zneužití. I v našich řadách hrozí riziko nereflexování vlastních nepřijatelných pocitů, potřeb a přání a nabízí se příležitost jejich externalizace do (*posuzovaných*) druhých.

Fenomén expertnosti, který přináší příslušnost k určité profesní skupině, je v našem případě podpořen faktem, že lidé přicházejí do kontaktu s psychologem v situaci posilující pocit závislosti (*chtějí být přijati, pozitivně hodnoceni apod.*). Reprezentant psychologie bývá leckdy staven do role vševědoucího a všemocného a může se s ní hladce ztotožnit. Jeho funkce ve smyslu hodnotícího objektu předpokládající kritický průzkum soukromého světa druhého ale nemusí být v souladu nejen s vědomými i nevědomými přáními osob, k nimž se takto vztahuje, ale také s jeho vlastními. Zvláště, pokud se dostává do situací, v nichž vystupuje jako posuzovatel vůči osobám nadřazeným v hierarchické struktuře institucí, jichž je sám členem, musí se

vypořádávat s řadou vnitřních konfliktů spojených s reflexí výkonné moci posuzovaných nad sebou samým. Povaha obranných opatření, jimiž se vyrovnává s touto realitou a nepříjemnými pocity, pak závisí na jeho individuální osobnostní výbavě.

V praxi výkon posuzovací role psychologa bezpečnostního sboru souvisí převážně s přijímacím (*výběrovým, přestupovým*) řízením a bezpečnostní prověrkou, již procházejí opakovaně osoby seznamující se s utajovanými informacemi. Oba procesy upravené různými zákony implikují psychodiagnostické vyšetření. V rámci přijímacího řízení diagnostická explorace většinou zahrnuje rozhovor, pozorování, analýzu dostupných anamnestických údajů, administraci baterie testů a zhodnocení testových výsledků podle kritérií popsanych ve vyhlášce²³, jakémsi imagu kolektivního hodnotícího Nadjá²⁴ psychologů jednotlivých bezpečnostních sborů. Podle vyhlášky je způsobilý k přijetí ke sboru ten, kdo je:

- a) intelektově v pásmu průměru nebo vyšším,*
- b) emočně stabilní,*
- c) psychosociálně vyzrálý,*
- d) odolný vůči psychické zátěži,*
- e) s žádoucí motivací, postoji a hodnotami,*
- f) bez nedostačivosti v oblasti volných procesů,*
- g) bez nedostačivosti v oblasti poznávacích procesů,*
- h) bez nedostačivosti v oblasti autoregulace,*
- i) bez znaků nežádoucí agresivity*
- j) bez psychopatologické symptomatiky.*

Tato kritéria osobnostní způsobilosti psychologové formulovali v době, kdy byly jednotlivé bezpečnostní sbory zastřešeny novým společným zákonem a v pracovních diskusích sehrávaly výraznou roli snahy o sjednocení a propojování. Hlavním cílem vyhlášky se tak stalo vytvoření jednotného

---

²³ Vyhláška č. 487/2004 Sb. Ministerstva vnitra o osobnostní způsobilosti.

²⁴ Část této hypotetické struktury nastavující složitý systém ideálů a hodnot je nevědomá. Stává se vnitřním soudcem pozorujícím subjekt, který kritizuje, což vede k bolestným prožitkům, jindy jej chválí, čímž potvrzuje a zvyšuje sebeocnění (podle: Plháková, 2007, str. 50 a Moore, Fine, 1990). Použijeme-li topografické i strukturální hledisko, jako institucionální nositel těchto funkcí vystupuje metodické pracoviště psychologů Ministerstva vnitra.

hodnotícího rámce a administrativních postupů usnadňujících personální prostupnost mezi sbory. Převládly zde přemostovací tendence upomínající k jednotě a kolektivnímu sdílení odrážející způsob percepce a adaptace členů oborové obce vůči nově vzniklému vnějšímu objektu (*zmíněnému zákonu č. 361/2003 Sb.*). Skutečnost, že funkce, které jednotlivé sbory pro společnost vykonávají, se liší, stejně jako potřebná schopnostní a charakterová výbava jednotlivých skupin uchazečů, nebyla většinou psychologů reflektována nebo akceptována natolik, aby se odrazila v obsahu směrnice. Unifikační snahy a tlaky také překrývaly význam jevu, že výsledná kritéria způsobilosti neodpovídají konkrétnímu teoretickému výkladovému rámci osobnosti a připouštějí tedy více možných pojetí. V nich se jednotliví psychologové mohou značně lišit, pohybující se v intencích vlastních teoretických, kognitivních a motivačních potencialit i specifických požadavků práce. Sama různorodost pracovních činností mezi jednotlivými bezpečnostními sbory i uvnitř nich umožňuje jednotlivé body chápat spíš jako rámec pro strukturaci případného posudku než relevantní kritéria pro pracovní místa (*zobecňující „psychopatologická symptomatika“ se ukazuje být nevědomou a zvláště u některých funkcí v podstatě nezbytnou součástí motivace k výkonu činnosti²⁵*).

Při přezkumných řízeních se posuzují *“metody použité při zjišťování osobnostní způsobilosti a správnost jejich vyhodnocení”* (§ 6, odst. 2 vyhlášky). Jelikož jednotné pojetí i operacionální definice kritérií způsobilosti chybí, může se stát správně vyhodnocená metoda jediným měřítkem přiměřenosti závěru psychologa²⁶. Při formalistickém způsobu výkladu tak může paragrafové znění pomoci eliminovat některé nepříjemné následky výkonu rozhodnutí

---

²⁵ Této skutečnosti nasvědčují výsledky pravidelných psychologických vyšetření absolvovaných členy bezpečnostních sborů v rámci bezpečnostní prověrky a při přestupu na speciální pozice. Nejvíce jsou abnormní rysy a motivace patrné u osob aspirujících na výkon speciálních funkcí (*monotónní činnost v uzavřeném prostředí, výkon práce pod změněnou identitou a další, často utajované činnosti v působnosti Policie ČR a zpravodajských služeb*). Tyto znaky, nejčastěji zahrnující narcistickou, paranoidní a schizoidní tematiku, jsou rozpoznatelné už při vstupních vyšetřeních většiny zájemců o tyto profese a v průběhu služby bývají posíleny.

²⁶ V souladu s novopozitivistickým operacionismem, podle něhož se pravdivost poznatku určuje popisem experimentálních a měřících operací užitých v procesu poznání.

o způsobilosti či nezpůsobilosti uchazeče. Zde mám na mysli například odvolávání se nedoporučených osob proti závěru psychologa nebo naopak následná hrubá selhání osob jím doporučených. V obou případech jde o jevy, které mohou být a někdy skutečně bývají připisovány selhání nebo nekompetenci psychologa. Vědom si této skutečnosti, může posuzovatel při práci vědomě i nevědomě užívat sebeochranná opatření minimalizující hrozbu narcistických zranění a prožitku osobní devalvace.

Protože kolektivní konsensus připouští volbu ze široké škály psychodiagnostických nástrojů, mohly by kolektivní a individuální preference poskytnout cenné údaje vztahující se k oblasti našich autoprotektivních opatření. Z množství diagnostických nástrojů vycházejících z různých teoretických pojetí osobnosti některé zřejmě těmto účelům vyhovují lépe než jiné. Například standardizované výkonové a sebedeskriptivní metody obvykle vybavené bohatými inventáři vět připojenými k jednotlivým konstruktovým kategoriím umožňují poměrně rychle hladkou klasifikaci osobnosti i jejích parciálních charakteristik. Zaštitění touto externí autoritou mohou psychologové testové hodnoty interpretovat jako objektivní a nezpochybnitelná fakta, což někteří skutečně činí *(někdy dokonce vysvětlují posuzovaným, jak „dopadli“ v jednotlivých škálách a sugestivně radí, kde by se „měli zlepšit“)*. Zaujímají tak pozici prostředníka mezi externí *(testovou, kolektivní)* hodnotící autoritou a posuzovaným a sami jako by byli z jeho hodnocení vyloučeni²⁷.

Také z některých písemných posudků je zřetelně patrné používání obranných mechanismů umožňujících nám jak vyhnout se nelibým pocitům, tak si také užít trochu slasti. Z některých zpráv číší charakteristické zaštitění posuzovatele nesrozumitelným důležitě znějícím akademickým jazykem, který má potvrdit jeho expertní význam, jindy se psycholog skrývá za standardizovanými formulacemi poskládanými z inventářů vět shromážděných pod konstruktovými kategoriemi. Někdy v popisu osobnosti dokonce dominují

---

²⁷ V silových rezortech se používají dotazníky a testy zakoupené pod vlivem centralizace a snah o sjednocení vyšetřovací metodiky od komerčních dodavatelů - některé z nich se postupně staly vpodstatě obligátní součástí testových baterií. Jejich používání a doporučenou interpretaci lze pak chápat jako loajalitu ke kolektivní autoritě. V praxi také profesní obce obvykle vystupují protektivně vůči loajálním členům, což potvrzuje vztah mezi poslušností k silné autoritě a obdržením „lásky“ od ní.

čísla a grafy, které by měly být spíš ilustrací k textu. Ty často pro exaktně uvažující lidi reprezentují vědeckost a mohou být zaměněny za skutečnou věrohodnost. Některá nevědomá opatření tak reprezentují externalizaci vlastní hodnotící funkce do odosobněných jazykových útvarů, statistik a tabulek, takže psycholog jako by byl z posuzování druhého vyloučen. Nezřídka je možné vidět i zcela nestrukturované výstupy představované protirečícími si fakty a domněnkami, které spíše než výkladový rámec osobnosti reprezentují slabá místa posuzovatele. Na tento stav upozornil např. Hroník (2002). Metody projektivní a psychoanalyticky zaměřené postupy obvykle navozující složité hypotézy o vnitřním světě posuzovaného autoprotektivním potřebám příliš nevyhovují. Mají afinitu k obtížně operacionalizovatelným a empiricky ověřitelným strukturám osobnosti a častěji (*zvláště klinicky nepracujícími psychology*) jim bývá přisuzována problematická validita.

Druhé hlavní pole působnosti, v němž se psycholog v bezpečnostním segmentu státu uplatňuje v roli posuzovatele, vzniklo v souvislosti s nástupem bezpečnostních prověrek. V roce 1998 skupina psychologů reprezentujících rezort Ministerstva vnitra a nově vzniklý Národní bezpečnostní úřad (*dále jen NBÚ*) externalizovala své potřeby a hodnoty do vyhlášky sjednocující postupy psychologa v průběhu prověrky osob majících se seznamovat s utajovanými informacemi. Tento kolektivní konsenzus zahrnoval převážně práci myšlenku jeho tvůrců, že psychodiagnostika lidí prověřovaných pro čtyři stupně utajení bude u vyšších stupňů náročnější, tudíž by měla být také dražší²⁸. Takové přesvědčení tehdy nebylo realistickou reflexí nepřehledného dění ve společenských oblastech, v nichž se projevilo působení nových zákonů a předpisů NBÚ. Sama jsem až po přestupu mezi sbory zjistila, že u Policie ČR byli i nejvyšší představitelé v pozicích kladoucích vysoké nároky na kognitivní a charakterové vlastnosti prověřování na nižší stupně utajení než ostraha budov zpravodajských služeb vykonávající jednoduchou strukturovanou činnost. Stupeň bezpečnostní prověrky a s ním spojený rozsah a hloubka jejího provedení i komplexnost psychologického

---

²⁸ Při vyšetření osob pro bezpečnostní prověrku II. stupně (§ 1 vyhl. NBÚ č. 245/1998 Sb.) se povinně užívaly „*orientační metody skládající se z osobnostního dotazníku, intelektového testu a pohovoru*“, pro prověrku IV. stupně „*v rámci komplexního vyšetření projektivní metody a hloubkový rozhovor*“. Za jedno vyšetření pro stupeň utajení VYHRAZENÉ byla doporučena cena 1050 Kč, za DŮVĚRNÉ 1 700 Kč, za TAJNÉ 2 100 Kč a za PŘÍSNĚ TAJNÉ již 2 400 korun.

vyšetření tedy nemusel být v souladu s nároky na osobnostní vybavení ani se skutečným významem pracovní funkce posuzovaného a případným společenským dopadem jeho selhání.

Podle zákona (č. 310/2002 Sb., § 81), neměla být za osobnostně způsobilou považována osoba, „u níž existují takové osobnostní rysy, postoje či vztahy, které vzbuzují obavy z toho, že může vykonávané citlivé činnosti zneužít“. Protože kolektivním konsensem oborové obce vyjádřeným v prováděcí vyhlášce byl psycholog zbaven povinnosti rozhodovat, zda je jedinec ve výše uvedeném smyslu osobnostně způsobilý či nikoliv, mohli si akreditovaní posuzovatelé dopřát pocitu superiority skrze dobře honorovanou expertní činnost a neobávat se případné odplaty za rozhodnutí znehodnocující vyšetřovanou osobu (*člověk shledaný bezpečnostně nezpůsobilým by nemohl zůstat v zaměstnání přinášejícím styk s utajovanými skutečnostmi*)²⁹. Členství v klubu akreditovaných psychologů tak vyžadovalo především respekt vůči hranicím definujícím způsob zjišťování osobnostní způsobilosti, podmínky provádění vyšetření, jeho obsah, metody a techniky a podmínky metodického dohledu. U vyšetřované osoby se sledovaly (vyhl. NBÚ 348/2002 Sb.) anamnéza, intelekt, struktura a dynamika osobnosti, motivace, chování, postoje a hodnoty. Posuzovaly se různorodé aspekty osobnosti³⁰, které měl psycholog pouze popsat, nikoliv zhodnotit ve smyslu způsobilosti v duchu zákona. Tuto povinnost ponechává zpracovatelům bezpečnostní prověrky, úředníkům bez psychologického vzdělání.

Je zřejmé, že v obou případech výše popsaných procesů jde kolektivnímu Nadjá oborové obce o věcné funkce a úkoly (*jako je výběr osob nebo redukce chaosu vymezením hranic*), ale může jít i o službu nevědomým potřebám a přáním členů skupiny. Kolektivní hodnoty a normy mohou posloužit k ochraně narcistického Já jednotlivců v situacích, kdy jim umožňují bezpečně, bez pocitů viny zažívat pocity superiority a moci nad druhými, případně dovolují vyhýbat se agresi, kterou

---

²⁹ V současnosti se provádí psychologické vyšetření povinně pouze u osob majících se seznamovat s informacemi charakteru „Přísně tajné“ (zák. č. 412/2005 Sb).

³⁰ Interpersonální vztahy a dispozice, vztah k autoritám - vztah k sobě - emoční stabilita a zralost - sociální stabilita a zralost - hodnotová orientace, etické normy - motivační činitelé - odpovědnost, sebekontrola, vůle - samostatnost - kognitivní charakteristika - intelektové schopnosti - psychosomatické obtíže - patognomické znaky.

by svými restriktivními rozhodnutími vyvolali v posuzovaných (*v případě bezpečnostní prověrky*). V přijímacím procesu naopak umožňují psychologům skutečně jednat jako znehodnocující objekty, které jsou však před případnou zlobou a odplatou nedoporučených osob bezpečně zaštitěny mocnou externí autoritou (*podle § 4 a 5 vyhl. 487/2004 Sb. psycholog písemně informuje neúspěšné uchazeče o jejich osobnostní „Nezpůsobilosti“³¹*). V tomto případě bezvýhradné ztotožnění s externalizovaným kolektivním Nadjá umožňuje poslušným vykonavatelům neprožívat přirozené pocity viny při devalvací „*těch druhých, nezpůsobilých*“³².

Vzpomínám si ještě, s jakou nekompromisností spojenou s odvoláváním se na požadavky práva Evropských společenství (*např. právo na svobodný přístup k informacím*) byly v průběhu diskusí provázejících tvorbu vyhlášky odmítnuty psychology Ministerstva vnitra i převládající většinou ostatních polemiky jednotlivců vztahující se k užitečnosti zavedení této nové povinnosti. Nový vnější objekt (*EU*) byl percipován a použit jako nezpochybnitelná mocná autorita, která vyžadovala (*nikoliv tedy dotyční experti*) právě takový postup. Touto externalizací následovanou prožitkem podvolení sebe sama se psychologové připravili o možnost uvědomit si vlastní nešetrný postoj k posuzovaným nereflektující jejich přirozené psychologické potřeby (*např. udržení pozitivního sebeobrazu*). V jeho důsledku došlo k zautomatizovanému podávání uchazeči nevyžádaných sdělení o osobní insuficienci (*řečeno psychoanalytickým žargonem docházelo k jejich kolektivní kastraci*). To vyvolalo přirozenou obrannou reakci těch, kteří se nechtěli identifikovat s nelichotivou charakteristikou - tedy hromadný odpor posuzovaných někdy doprovázený snahou znehodnocovat a diskreditovat devalvující posuzovatele.

---

³¹ Na přijetí k bezpečnostnímu sboru přitom neexistuje žádný právní nárok a také důvody nepřijetí se podle zákona neoznamují (§ 16 zák. č. 361/2003 Sb) – s touto skutečností bývají zájemci o přijetí ke sboru seznámeni na začátku přijímacího řízení.

³² Takové označení způsobuje narcistické zranění vyvolávající touhu po reparaci a odplatě. Podle os. sdělení ved. psycholožky Policejního prezidia byl za 11 měsíců účinnosti vyhlášky ze sboru Policie ČR evidován třicetinábek odvolání proti závěru psychologa - oproti předchozím rokům, kdy se uchazeč odvolával pouze proti nepřijetí ke sboru. V důsledku snah o řešení nastalé situace v r. 2008 vzniklo na Policejním prezidiu pracoviště zabývající se speciálně revizními řízeními.

3. Psychoanalytický přístup k osobnosti

Vrátím se nyní k psychoanalytickému pojetí osobnosti, které nabízí pojmový rámec umožňující pochopit psychické dění v jeho celosti a vnitřní dynamice. Z psychoanalytické perspektivy rozklad mysli na funkce nebo schopnosti, který je obvyklý v personalistické praxi, spíše zatemňuje pohled na psyché (*osobu*) jako celek. Psychická struktura v tomto pojetí je vytvořená ze zkušeností a významů a vzniká z reprezentací, emočního porozumění. Její funkcí je udržovat identitu dané osoby a umožnit jí asimilaci a zvládnutí nové zkušenosti nabízející se z vnitřního i vnějšího světa. Základní součásti struktury se utvářejí z prvků, k nimž patří hlavně afekty, představy a pocity, a které se mohou projevit mnoha způsoby (*např. jako vzpomínka, přání, intuice, fantazie, myšlenka nebo čin*). V každém projevu je však možné odkrýt základní útvar složený ze sebe (*self*), přání a objektu. Tyto strukturální prvky i celkovou kvalitu intrapsychického uspořádání není možné rozpoznávat na základě self-reportu a standardizované sebedeskripce.

Emoční porozumění a zrání psychické struktury jsou založeny na reálných zážitcích ve světě, který odpovídá na potřeby nebo zprostředkuje jejich uspokojení (*v duchu teorií W.Biona, D.W. Winnicotta, H. Kohuta a dal.*). Pokud chybí toto zprostředkování (*např. díky selhání selfobjektu, pečující osoby, která neplní funkci kontejneru*), nastává trauma a selhání reprezentace se projeví chyběním porozumění. Tato chyba ve struktuře je metaforicky expresivně, pro zdůraznění psychického významu, nazývána díra v mysli (*koresponduje s Freudovým konceptem primárního vytěsnění*). Psychická adaptace na vzniklou díru může probíhat třemi způsoby (Kinston, Cohen, 1988). Zakrytí díry v podobě objektního narcismu nebo narcistické organizace psyché bývá metaforicky nazýváno skořápka, fasáda, pancíř nebo kukla. Vyhýbání se díře se děje modifikací podnětů, které se k ní vztahují. Tento způsob se kryje s vytěsněním a ostatními obranami instance Já. Vlastní vytěsnění se metaforicky označuje jako přehrada, bariéra, zeď. Vyspravení díry probíhá tak, že se jedinec spoléhá na zprostředkování chybějících funkcí druhou osobou (*například prostřednictvím mechanismu projektivní identifikace*). Tato psychická činnost je pozorovatelná v meziosobní vztáženosti a nejlépe ji pozoruje analytik v souvztažnosti s analyzandem (*stejně jako jiné hlubší*

analytické představy nejsou tyto stavy ověřitelné pomocí dotazníkových testů).

Duševní činnost je tedy v psychoanalytickém pojetí chápána jako stav definovatelný odlišitelným modem činnosti, jemuž odpovídá určitá psychická struktura. Na tomto základě se kategorizují formy vztažnosti celé osoby – rozlišují se čtyři hlavní typy stavů a odpovídajících vztažností (Kinston, Cohen, 1988):

1. Otevřenost a spontánní vztažnost
2. Neurotický stav a vztažnost
3. Objektně-narcistický stav a vztažnost
4. Primální vytěsnění a primární vztažnost

Ad 1. Spontánní nebo otevřená meziosobní interakce má dvě komponenty, které se přiměřeně mísí - první spočívá ve schopnosti vztahovat se osobním způsobem umožňujícím vznik spontánních a nečekaných zážitků, druhá se týká schopnosti vztahovat se společensky, konvenčně a předvídatelně, více nebo méně odosobněným způsobem. *(Aplikováno na psychoanalytickou proceduru - i relativně zdraví analyzandi mají nesnáze s udržením tohoto stavu v přítomnosti analytika. Naproti tomu i s těžce narušenými jedinci lze zažít sesse vyznačující se účinným osobním i společenským vztahováním).* V otevřeném stavu člověk prožívá to, co je v jeho mysli srozumitelně reprezentováno, v bezpečné vzdálenosti od psychické díry. Působí duševní operace navenek podobné neurotickým obranám, jež mají modifikovat tíseň a zabránit vpádu nepříjemných vnitřních stavů. Tyto mechanismy lze považovat za svého druhu schopnosti, mezi něž patří anticipace, reflexe, potlačení, humor, altruismus a sublimace, a které bývají metaforicky nazývány nárazníky (Kinston, Cohen, 1988), protože tlumí kroky, jimiž jedinec zaměřuje pozornost na nepříjemné prožitky. Každá osoba má svůj specifický nárazníkový styl.

Ad 2. Neurotický modus činnosti pozorujeme u člověka, který má vypracovaný idiosynkratický systém přání, z nichž některé zveřejňuje, o jiných nic neví *(jsou vytěsněná)*. V této oblasti je pak nápadná úzkost - člověk neprožívá úzkost celého self, úzkost je zaměřena spíše na určitá konfliktní přání *(je možné říct, že strach spojený s přáním ve vztahu nepřeroste do strachu o celý vztah)*. Tento stav a vztažnost zahrnuje stereotypní, opakované a vnitřně řízené interakce mající za cíl plnit vědomá či obranně protiobsazená přání.

V tomto modu se osoba snaží vytvořit skutečný vztah, akceptuje oddělenost a určitý stupeň vzájemnosti. Neurotické obrany Já mají určité charakteristiky, kterými je můžeme odlišit od nárazníků. Jejich cílem je mírnit úzkost a zabránit, aby se určitá koherentní přání a afekty dostaly do vědomé pozornosti. Typický seznam obran zahrnuje intelektualizaci, odčinění, izolaci, reaktivní výtvar, přemístění, projekci, neurotické popření (Freudová, 2005, Laughlin, 1979). Výraznost těchto obran nekoreluje s duševní nemocí nebo těžkou psychosociální dysfunkcí (Vaillant a Drake, 1985).

Ad 3. Objektně-narcistický stav a vztažnost slouží celkové sebeochraně (*ochraně celého self*), sebeprotektivní operace manipulují celými vztahy s druhými lidmi (*na rozdíl od obran, které manipulují oddělenými prožitkovými jednotkami jako např. afekty nebo přáními*). Obranné pomůcky zahrnují štěpení, projektivní identifikaci, psychotické popření, onnipotenci, schizoidní fantazii a obrácení na sebe. Sebeochrana je v literatuře popisována jako vývojový defekt, strukturální poškození nebo i důsledek nezralých anebo primitivních obran. Tyto stavy tvoří jakousi „*pokličku na díru*“, opatření nejvyšší nouze ochraňující subjekt před „*pádem do díry*“, tj. před propuknutím psychotického stavu. Na rozdíl od neurotických obran koreluje zvýšený výskyt objektně-narcistických pomůcek s duševní nemocí, profesní insuficiencí, výchovnou zanedbaností a nedosažením manželského stavu (Vaillant a Drake, 1985). V literatuře je objektní narcismus popsán třemi způsoby, a to jako zdanlivá nevztažnost, potřebou řízená porucha vztažnosti a koluzivní pseudovztažnost (Kinston, Cohen, 1988).

Bez ohledu na jednotlivý subtyp je objektní narcismus vždy náhražkou pravé intimní vztažnosti, i když jeho podobnost s pravým vztahem se podle klinické formy různí. Modus mentální funkce se projevuje idiosynkratickým systémem vztahování založeným na kontrole a manipulaci, důraz je na udržování rovnováhy a na kontrole. Svůj systém člověk zčásti veřejně hlásá a zčásti o něm neví. Přirozené afekty jsou prožívány jako dysforické nebo jsou záměrně uměle vytvářeny, aby dodávaly pocit živosti při manipulaci druhými nebo při vyhovění očekáváním. Když se objektně-narcistická skořápka naruší, subjekt se cítí zmaten a jeho úzkost má charakteristiky perzekuční kvality – subjekt cítí a věří, že on jakožto celá osoba je atakován. Když vynakládá všechno úsilí k tomu, aby se zabezpečil před perzekucí, nevnímá pocity viny a studu. Nejčastěji se chrání únikem nebo zaštitěním, ale používá i jiných

operací včetně diplomacie, podvodu, vydírání a zastrašování. Důležitá rozhodnutí nejsou založena na hlubokém pocitu osobního oprávnění, ale na tom, co je sociálně přijatelné, výhodné, považované za normální nebo předpokládané jako přání důležité osoby, popřípadě je rozhodování řízeno vrtochem. Události vnějšího světa nejsou symbolizovány – člověk na ně jednoduše reaguje. Pokusí-li se tito lidé rozhodnout o významu události z vnitřní zkušenosti, minimalizují ho, trivializují, rutinizují, stylizují, nebo se mu jinak vyhýbají. V intersubjektivní sféře pak usuzují zkresleně (*pokřiveně*), proto se jim s obtížemi daří udržovat bližší vztahy.

Ad 4. Primární vytěsnění je v psychoanalytické literatuře základním důvodem vzniku objektně-narcistických ochranných a neurotických obranných mechanismů, jejichž cílem je vyhnout se znovuprožití aspektů minulých traumat. V bezpečném (*terapeutickém*) stavu primární vztáznosti je primární vytěsnění stavem, který vede k emočnímu zrání a změně identity – analyzand znovuprožívá mnohé aspekty minulých traumat (Kinston, Cohen, 1988). V tomto stavu se nalézá člověk prožívající něco, nač nemá ve své psychické realitě odpovídající reprezentaci. Neví, co si má nebo chce myslet a neví, co k tomu cítí - prožívá smrtelný děs.

Psychoanalytický model mentalizace (Fonagy a Target, 2005, str. 273 – 284) umožňuje porozumět vývoji symbolického myšlení spojeného se schopností empatie. Představuje vývojové schéma reflektivní funkce, kterou jedinec získává v kontextu raných vztahů přimknutí. Mentalizace je zde chápána jako reflektivní a regulační proces, který začíná objevením afektů prostřednictvím primárních objektních vztahů. Jeho vývoj pokračuje po celé dětství a je kriticky závislý na interakci s vyzrálejšími myslmi, které jsou laskavé, reflektivní a dostatečně naladěné. Mentalizace má sebereflektivní i interpersonální složku, které ve vzájemném spojení dávají dítěti schopnost rozlišovat niternou realitu od vnější, vnitřní mentální a emoční procesy od interpersonálních událostí. Autoři předložili dvě těsně spjaté vývojové teorie týkající se vztahu mezi regulací afektu a nabytím pochopení, že mysl má povahu reprezentace:

1) Teorie sociální biologické zpětné vazby zabývající se zrcadlením afektu u rodičů (Gergely a Watson, 1996) s pomocí mechanismu detekce kontingence (např. Watson, 1972) zkoumá, jak se v mysli malého dítěte

spojuje jeho automatické vyjádření emoce s matčinou odezvou. Když si nemluvně začíná spojovat kontrolu, kterou má nad zrcadlicími projevy rodiče, s výsledným zlepšením svého emočního stavu, je nastartován vývoj směrem k prožitku self jako regulující instance. Aby však zrcadlení afektu sloužilo jako základ vývoje soustavy reprezentací, musí rodič (*matka*) naznačit, že jeho projev neodpovídá tomu, jak se on sám cítí (*charakteristika takového zrcadlicího chování se popisuje jako jeho „zřetelnost“*). Pokud výraz rodiče postrádá zřetelnost, může dítě zahltit - dítě totiž cítí reálnou emoci rodiče, jehož prožívání mu připadá „nakažlivé“, přenosné či univerzální. Je pravděpodobné, že percepce realistické negativní emoce rodiče kojencův stav spíše vystupňuje než reguluje, což vede ke kumulativní traumatizaci a ne ke kontejnování. Jistá pečující osoba utiňuje dítě zrcadlením v kombinaci s projevem odlišným od pocitu dítěte, čímž naznačuje kontakt zahrnující i distanci a zvládání. (*Tato formulace senzitivity se podobá Bionovu pojetí role matčiny schopnosti duševně kontejnovat afektivní stav, který dítě pociťuje jako nesnesitelný*). Odborníci se obecně shodují, že harmoničnost vztahu mezi matkou a dítětem přispívá k objevení symbolického myšlení.

Fonagy se spolupracovníky (Fonagy, Target, 2005) se snažili prokázat možná vysvětlení empirického vztahu mezi rodičovskou reflektivní funkcí, jistotou kojence a schopností mentalizace u dítěte. Pečující osoba podle jejich zjištění dítěti pomáhá, aby si složitými lingvistickými a kvazi-lingvistickými procesy vytvořilo mentalizační modely. Citlivá pečující osoba dokáže dostatečně propojit soustředění na fyzickou realitu a vnitřní stav - nepřístupuje k plačícímu dítěti s otázkou: „Máš mokrý zadeček?“ Je-li citlivá, bude k němu přistupovat jako k osobě, a v mysli má otázku: „Chceš přebalit?“ nebo „Chceš pochovat?“. Svým chováním tak nevědomě a všudypřítomně dítěti přisuzuje duševní stav. To, že se k němu chová jako k duševní instanci, dítě nakonec vnímá a využívá k rozpracování duševních modelů příčinnosti, takže je umožněn vývoj jaderného prožitku jáství. Předpokládá se, že jde o proces předvědomý u kojence i u rodiče, nedostupný pro reflexi či modifikaci. Rodiče vykonávají tuto přirozenou lidskou funkci různými způsoby - někteří bystře reagují na nejranější náznaky intencionality, zatímco jiní potřebují výrazná znamení, než začnou vnímat duševní stav dítěte.

2) Druhá teorie se týká povahy subjektivity, než dítě rozpozná, že vnitřní stavy jsou reprezentacemi reality. Předpokládá se, že pro velmi malé

dítě se vnitřní svět rovná vnějšímu (*co existuje v mysli, musí existovat i navenek a naopak*). Tato psychická ekvivalence jako modus prožívání může způsobovat intenzivní tíseň, jelikož projekce fantazie může být děsivá. Opakovaná zkušenost zrcadlení, jež reguluje afekt, dítěti pomáhá zjistit, že pocity se nutně nemusí „rozlít“ do světa - jsou odpojeny od fyzické reality. Pro děti, jejichž rodiče poskytují projevy zrcadlení, jež jsou v souladu s afektem, kontingenční a přiměřeně zřetelné, je toto rozpojení snadnější. Naproti tomu projevy rodičů, které (*kvůli vlastním potížím s regulací emocí*) negativní afekt kojence snadno zahltní, a kteří vyjadřují emoci realisticky a nezřetelně, narušují vývoj regulace afektu. Dítě přichází o největší příležitost k rozpoznání rozdílu mezi skutečným duševním stavem a jeho reprezentací. Způsob, jakým dítě vnímá duševní stavy v sobě a druhých, záleží na jeho pozorování duševního světa pečující osoby - své duševní stavy může vnímat a chápat natolik, nakolik mu to naznačilo chování rodiče. Koncepty duševních stavů jako například myšlení jsou tedy inherentně intersubjektívni – nedílnou součástí jejich logiky je sdílené prožívání, které má vliv na vyvíjející se prožitek self. Pro vývoj mentalizující organizace self je nejdůležitější zkoumání duševního stavu citlivé pečující osoby, což dítěti umožňuje, aby ve svém obrazu její mysli našlo zobrazení sebe sama³³.

Pokud vzhledem k úspěšnému „kontejnování“ nastává jisté přimknutí a mentalizace, pak nejisté přimknutí lze chápat jako kojencovu identifikaci s obranným chováním rodiče (*dítě s ním udržuje blízkost na úkor reflektivní funkce*). Může se stát, že negující rodič vůbec nezrcadlí strádání a tíseň dítěte - vyhýbá se tomu, aby je rozpoznal, protože v něm nevědomě vyvolávají bolestné zkušenosti anebo proto, že si vytváří distorzi obrazu svých pocitů. Naproti tomu zahlcená pečující osoba si může vytvářet přehnanou reprezentaci stavu dítěte nebo jej směšovat s vlastním prožíváním, takže zrcadlená zkušenost je pro dítě znepokojivá nebo cizí. V obou případech dítě internalizuje přístup pečující osoby a tato dys-synchronie se stává obsahem sebeprožívání. Zrcadlení afektu může nabrat patologický směr, protože v odezvě na reakci dítěte pečující osobu zahltní vlastní bolestné pocity a její projev je přehnaně

---

³³ Za nepříznivých okolností „dezorganizované“ dítě pozorně sleduje duševní stavy druhého, protože hrozí, že podryjí jeho vlastní self - nehledá tedy v mysli druhého reprezentaci vlastních duševních stavů. Naopak duševní stavy druhého mohou tvořit cizí přítomnost v sebereprezentaci dítěte, což je tak nesnesitelné, že jeho přimykavé chování se soustředí na re-externalizaci těchto částí self na postavy, k nimž se přimklo (*a nezaměřuje se na internalizaci schopnosti „kontejnovat“ afekty*).

realistický a emočně vybužující. To dítěti znemožňuje, aby si vytvořilo sekundární reprezentaci, ale také si hůře buduje pocit hranice mezi self a druhým - z vnitřní zkušenosti se najednou stává vnější. To odpovídá klinickým charakterizacím projektivní identifikace (*tato obvyklá obrana bývá obzvláště spojována s hraniční poruchou osobnosti*). Trvalá zkušenost tohoto typu může významně přispět k tomu, že projektivní identifikace se stane převládající formou emočního prožívání ve vývoji hraniční organizace osobnosti (Kernberg, 1967).

Jiný typ odchylné zrcadlící struktury podle autorů predisponuje spíše k narcistické poruše osobnosti – je-li zrcadlení afektu zřetelné, ale nekontingenční, neboť pečující osoba mylně vnímá kojencovu emoci, dítě přesto zrcadlený afekt zanese do svého primárního emočního stavu. Jelikož ten je nekongruentní se skutečnými pocity kojence, vytvořená sekundární reprezentace špatně označí primární emoční stav. Časem se vazby mezi sebereprezentací a fundamentálním emočním stavem oslabí – self se bude cítit prázdné a falešné. Tento mylný směr v psychologickém self lze napravit pouze tehdy, když jiné vztahové zkušenosti nebo psychoterapie generují mentalizovanou afektivitu.

Dalším klíčovým konceptem odchýlného rodičovského zrcadlení afektu je cizí self. Je-li rodičovská péče vysoce necitlivá a nevhodně naladěná, dochází k chybě v konstrukci psychologického self. Kojenec, který v matčině mysli nenalezne sebe, najde místo toho matku (Winnicott, 1967). Reprezentaci duševního stavu objektu musí zvnitřnit jako jadernou součást sebe. V takových případech zvnitřněný druhý zůstává cizí a nepropojený se strukturami konstitučního self - v raném vývoji se jedinec vypořádává s cizím self externalizací. Malé dítě s dezorganizovaným přimknutím bude tudíž často kontrolovat a manipulovat chování rodiče. To je součástí projektivně identifikačního procesu, v němž dítě prožívá své self soudržně a cizí část své struktury self vně vlastní mysli, tyto prvky vnímá v někom jiném, často v rodiči. Dezorganizace self narušuje vztahy přimknutí, protože vytváří neustálou potřebu této projektivní identifikace (*externalizace cizího self*) v jakémkoli blízkém vztahu.

Cizí self je součástí nás všech, protože přechodné zanedbání je součástí běžné péče. S vývojem mentalizace (*a pokud se střední dětský věk relativně obejde bez traumat*) se trhliny v self odpovídající nekontingenční

rodičovské péči překryjí příběhy vztahujícími se k self, které může vytvořit přiměřeně fungující mentalizující mysl. Cizí self je nejzhooubnější, když pozdější traumatické zkušenosti v rodině nebo mezi vrstevníky dítě donutí, aby se od bolesti disociovalo a použilo cizí self k identifikaci s agresorem. V takových případech trhliny obsadí obraz agresora a dítě se začne prožívat jako destruktivní. Obranné užití cizí části self je patogenní, i když zpočátku má adaptivní účel - dochází k dalšímu odmítání mentalizace, alespoň v kontextech přimknutí, k narušení psychického self tím, že se uvnitř self objeví mučivý druhý, k závislosti na fyzické přítomnosti druhého, který je nástrojem externalizace. Kombinace těchto rysů vysvětluje mnoho aspektů chorobného fungování hraničních osob – tito traumatizovaní jedinci obranně obětují své uvažování o vnitřních stavech. Jsou sice schopni přemýšlet o duševních stavech u sebe i druhého v běžných společenských vztazích, ale nevyhnutelně se dostanou do konfliktu a uvíznou, jakmile se vztah stává emočně intenzivní, organizovaný duševními strukturami působícími ve vztazích přimknutí.

2.1 Charakterové patologie

Vývojový (*genetický*) přístup je v současnosti pokládán za základní cestu k pochopení psychoanalytických teorií. Každý teoretický posun v psychoanalýze zahrnuje model vývoje a toho, jak maturace zkušeností v prostředí od kojeneckého věku do dospělosti může vytvořit rizika psychologické dysfunkce, nesoulad mezi částí mysli, která funguje na zralé úrovni, a tou, jež odráží primitivnější módy působení. Psychoanalytické vývojové teorie vysvětlující strukturalizaci osobnosti vycházejí z důležitosti jednotlivých vývojových kroků a s nimi spojených motivací - umožňují chápat jednotlivé rysy, typy i patologické symptomy z hlediska fixací na ranější období vývoje a regresí k nim. Psychoanalytický přístup také předpokládá, že všechny rysy osobnosti, které byly tradičně považovány za psychotické, lze najít i u normálních nebo neurotických struktur, a že i rysy osobnosti v souvislosti s kulturním prostředím a dobou vnímané jako žádoucí a preferované, mohou být i nezdravé, spojené s řadou abnormních motivací. Psychoanalýza se například ptá, do jaké míry člověk, který *„...koná takzvané dobro tím, že se pro každého obětuje, nemyslí na sebe, jde mu jen o rodinnou či sousedskou harmonii, je opravdu dobrý, když se kupříkladu nechá využívat jinými, když rázně nezakročí proti nespravedlnosti. Jedná se o dobrého člověka, či spíše o zbabělého jedince, který se vyhýbá konfliktům?“* (Poněšický, 2003, str.11).

Aplikace analytického zkoumání charakteru do konzumní reality dnešního dne se však jeví problematicky - v personalistické praxi navázané na zakázku trhu a požadavky profesí, která se soustředí převážně na výkonové atributy osobnosti, nelze očekávat její širší akceptaci. Dnešní společnost vyžaduje lidi iniciativní a výkonné, vybavené konkrétními znalostmi a druhy schopností - málokterou instituci však zajímá například schopnost udržovat dlouhodobé respektuplné citové vazby. Tak i člověka s narcistickou poruchou osobnosti a vážně narušeným vztahem k morálním hodnotám často čeká slibná kariéra.

Se vznikem psychoanalytické vývojové psychologie bylo možné začít klasifikovat osobnost ve smyslu vývojového plánu a jeho odchylek (*Winnicot například odlišuje pravé Já od nepravého, falešného a sobě cizího, zpravidla vnuceného v dětství okolím*). Zřejmě nejambicióznější propojení možných fixací a regresí v rámci psychosexuálního vývoje osobnosti se společenskými systémy

vytvořil Erich S. Fromm (1900 – 1980). Fromm spojil psychoanalytické popisy vývojových stadií člověka a neurotických fixací s vývojovými stadii kapitalismu, přičemž rozlišil produktivní a neproduktivní charakterové orientace, které se podle něj liší schopností člověka používat síl a realizovat možnosti v něm uložené. Mezi neproduktivní charaktery zařadil hluboce nevědomou nekrofilní orientaci vznikající jako následek zbrzděného růstu. Charakterizuje ji příklon ke všemu neživému, nutkání měnit živé na neživé, rozbít násilím živé vztahy. Jako náš všední život ukazuje ničení životního prostředí, atomové zbrojení, likvidaci přírody i sebe sama vědou, technikou apod. Nekrofilní člověk miluje vše mechanické, je hnán touhou proměnit organické v anorganické a chápat život mechanicky. Význam u něj má vzpomínka, nikoliv živý prožitek. Jde o neschopnost dosáhnout vývojového stupně za hranicí narcismu a lhostejnosti. Tyto orientace chápe Fromm jako další neproduktivní charakterová zaměření, vyznačující se odstupem ve vztazích. Základ receptivního charakteru tvoří přesvědčení, že všechno, co člověk může dostat, zejména zdroj lásky a uznání, leží vně jeho samého. To znamená pocit bezmoci a závislost na přízni ostatních. Pocit oceňování sebe se kryje s pochvalou, množstvím lásky od okolí. Vlastnický typ je ryze konzervativní, jeho nejvyšší hodnotou je majetek a jeho hromadění, spoření až lakotnost. Klade důraz na moc a čerpá pocit vlastní ceny z toho, co má. Také vykořisťovatelský typ je toho mínění, že vše, co člověk potřebuje, leží vně něho, ale bere si to násilím, což odpovídá přibližně stadiu raného kapitalismu. Osobnost vykořisťující soupeří s ostatními, baží po vyniknutí s představou, že musí s jinými, usilujícími o to samé, bojovat a nad nimi zvítězit. Fromm se domníval, že postupně se bude stále více prosazovat takzvaný tržní typ člověka přizpůsobujícího svoji osobnost měnlivému očekávání, poptávce, poplatného trhu a úspěchu. Taková osobnost si váží sama sebe podle potvrzujících reakcí ostatních, je tudíž lehce přizpůsobivá, plovoucí vždy po proudu. Získává hodnoty, které na trhu „frčí“, za účelem úspěchu. Produktivní charakter se takovémuto tlaku přizpůsobování vzepře ve prospěch vlastní seberealizace a svobodného cílevědomého sociálního jednání. Je schopen produktivní lásky spojené s péčí, odpovědností, úctou a porozuměním.

Ze zástupců sociokulturní školy K. Horneyová (2000) vytvořila typologii povahových abnormit, pro jejíž základ použila hlavní neurotická řešení intrapsychických konfliktů:

1) V případě expanzivního řešení se jedinec identifikuje se svým zbožštělým Já, přičemž pocit nadřazenosti nemusí být vědomý. Půvab života spočívá v jeho ovládnutí. Znamená to zejména odhodlání, vědomé nebo nevědomé, překonat každou překážku a přesvědčení, že by toho člověk měl být schopen. Odvrácenou stranou nutnosti být dokonalý je strach z čehokoli, v čem je náznak bezmoci. Povrchním pohledem na expanzivní typy dostaneme obraz lidí, kteří jsou zaměřeni na ambice, pomstychtivý triumf, chtějí ovládnout život pomocí inteligence a vůle a realizovat tak své idealizované já - pomocí fantazie, vyzdvihování „dobrých“ vlastností a zastíráním jiných. Behavioristickou dokonalostí a externalizací se musí pokusit ve své mysli udržet takový obraz sebe sama, na který by mohli být pyšní. Tato skupina lidí zahrnuje mnoho různých typů lišících se převážně ve schopnosti užívat si života a chovat k druhým lidem pozitivní pocity.

Narcistický typ je svým idealizovaným Já a zdá se, že ho obdivuje. Tento postoj mu propůjčuje živost a poskytuje zřetelný nadbytek sebevědomí, který lidé pronásledovaní pochybnostmi o sobě shledávají záviděníhodným. Takový člověk nemá (vědomě) žádné pochybnosti. Často je nadprůměrně nadán, získává uznání a v některých případech byl protěžovaným zbožňovaným dítětem. Jeho neotřesitelné přesvědčení o vlastní velikosti je klíčem k jeho pochopení. Přesto je vnímavému pozorovateli jasné, že se nachází na nepevné půdě. Někdy mluví nepřetržitě o svých objevech nebo báječných vlastnostech a vyžaduje potvrzování názoru na sebe sama ve formě obdivu a oddanosti. Jeho pocit dokonalosti spočívá v přesvědčení, že neexistuje nic, co by nedokázal provést a nikdo, koho by nedokázal porazit. Někdy má velký šarm, zejména když se v jeho okolí objeví noví lidé. Bez ohledu na míru, do jaké jsou pro něho důležití, musí na ně udělat dojem. Sám působí dojemem, že „miluje“ lidi. Dokáže být šlechetný, jiskřivě projevovat city, pomáhat – v očekávání obdivu nebo jako projev vděku za projevenou oddanost. Dokáže být velmi tolerantní, neočekává od druhých, že budou dokonalí. Dokáže dokonce snést vtipy o sobě, ale pouze tehdy, když zdůrazňují jeho roztomilé zvláštnosti. Není však možné, aby si ho někdo dobíral vážně. Na pohled je dost optimistický, otevřený vůči životu, ale existují v něm spodní proudy sklíčenosti a pesimismu. Fakt, že v hloubi duše je od ostatních lidí oddělen, se nejpravděpodobněji projeví v blízkých vztazích. Prostá skutečnost, že druzí mají vlastní přání či názory, že na něj mohou pohlížet kriticky nebo

jeho nedostatky omlouvat, že od něj něco očekávají – to vše pocituje jako zraňující ponížení a vyvolává to v něm odpor. Někdy vybuchne a jde za těmi, kteří mu „rozumějí“ lépe. A protože se tento proces ve většině vztahů opakuje, je často osamělý.

Perfekcionista má pocit nadřazenosti díky svým vysokým měřítkům morálním i intelektuálním. Arogantní pohrdání druhými však skrývá i před sebou samým za uhlazenou přátelskost, protože jeho měřítka mu takové „výstřední“ pocity zakazují. Mluvíme-li o perfekcionistech, máme často na mysli pouze lidi, kteří se puntičkářsky drží řádu, jsou malicherní a příliš přesní. To jsou pouze povrchní aspekty jejich potřeby dosáhnout nejvyššího stupně dokonalosti. Ale protože takový člověk může dosáhnout pouze behavioristické dokonalosti, potřebuje nutně další opatření. Toto opatření má za úkol skloubit jeho měřítka a skutečnost – „znát“ morální hodnoty a „být“ dobrým člověkem. Pokud může trvat na tom, aby druzí žili v souladu s jeho měřítky dokonalosti, a pohrdat jimi proto, že toho nejsou schopni, jeho pohrdání sebou samým před ním zůstává skryto. Jeho vlastní sebeodsuzování je tak externalizováno. Jako potvrzení svého názoru o sobě potřebuje od druhých spíše respekt než zářný obdiv. Protože je čestný, spravedlivý a má smysl pro povinnost, má nárok na to, aby s ním druzí lidé a život obecně zacházeli slušně. Přesvědčení o neomylné spravedlnosti fungující v životě mu poskytuje pocit dokonalosti. Jeho vlastní dokonalost proto není pouhým prostředkem k nadřazenosti, ale umožňuje mu též mít nad životem kontrolu. Vlastní úspěch, prosperita a dobré zdraví jsou proto spíše dokladem jeho ctnosti než něčím, z čeho se lze těšit. Naopak neštěstí, které na něj dolehne – ztráta dítěte, nehoda, nevěra ženy, ztráta zaměstnání – mohou přinést na první pohled vyrovnaného člověka na pokraj zhroucení. Nejenže nepřítel štěstí odmítá jako neférovou, ale je jí navíc až do základu své psychické existence otřesen. Paralyzuje celý jeho kontrolní systém a vyvolává v něm nebezpečnou představu bezmoci.

Arogantně mstivý typ je člověk identifikující se se svou pýchou. Jeho hlavní motivační silou je potřeba pomstychtivého triumfu, která je pravidelně se vyskytující příměsí v každé honbě za slávou. Její zvýšená intenzita způsobuje, že myšlenka triumfu si získá jedince natolik, že honbou za tímto triumfem stráví celý život. Nutkavá potřeba triumfu činí tento typ člověka výjimečně soupeřivým. Ve skutečnosti takový člověk nedokáže tolerovat

nikoho, kdo toho zná nebo dosáhl více než on sám, kdo získal větší moc nebo nějakým způsobem zpochybňuje jeho nadřazenost. Má nutkání svého protivníka ponížit či nad ním zvítězit. I když sám sebe podržuje své kariéře, celkově míří k nejvyššímu triumfu. Nespoutávají ho pocity loajality, proto může snadno podlehnout proradnosti. Nejmarkantnějšími projevy jeho pomstychtivosti jsou prudké záchvaty hněvu. Tyto záchvaty mohou být tak strašné, že sám může mít strach, aby v okamžiku, kdy nad sebou ztrácí kontrolu, neudělal něco, co by se již nedalo napravit. Může mít například strach, že pod vlivem alkoholu, tzn. tehdy, když obvyklá kontrola nefunguje – někoho zabije. Impuls pomstychtivého chování může být natolik silný, že převáží nad pečlivou obezřetností, která obvykle chování takového člověka ovládá. Ještě důležitější než tyto občasné výbuchy mstivé vášně je permanentní pomstychtivost, která prostupuje postoj tohoto typu člověka k lidem. Je přesvědčen, že v hloubi duše je každý člověk zlovolník a gauner, že přátelská gesta jsou pokrytectvím, že jediné moudré je nikomu nedůvěřovat, pokud se neprokáže, že dotyčný je čestný. Ale i takový důkaz při nejmenším popudu snadno uvolní místo podezření. Ve svém chování k ostatním je otevřeně arogantní, často hrubý a útočný, ačkoli to je někdy překryto slabou vrstvičkou formální zdvořilosti. Jemnějším či hrubším způsobem, vědomě či nevědomě ponižuje a využívá druhé lidi. Nejdůležitějším projevem jeho pomstychtivosti vůči druhým je druh nároků, které vznáší a způsob, jakým je prosazuje. Nemusí být otevřeně náročný, ani si nemusí uvědomovat, že má a vznáší nějaké nároky, ale ve skutečnosti cítí, že má nárok, aby byly jeho neurotické potřeby samo sebou respektovány a že má nárok zcela ignorovat potřeby a přání druhých. Má například pocit, že je oprávněn bez obalu vyjádřit kritiku a postřehy, které se mu nelíbí, ale stejně tak má pocit nároku na to, aby sám nebyl kritizován. Má nárok rozhodovat o tom, jak často nebo jak zřídka navštíví přítele a jak společně stráví čas. Stejně tak má nárok, aby ostatní nedávali v této věci najevo jakákoli očekávání či námitky. Když nejsou tyto nároky naplněny, následuje jako trest pomstychtivost, která může nabýt celé škály podob od podrážděnosti a nevrlosti přes snahy vyvolávat v druhých pocity viny až k otevřeným výbuchům hněvu. Zčásti jsou tyto podrážděné reakce odpovědí na pocit frustrace. Volné projevení těchto pocitů slouží však také jako prostředek k prosazování nároků donucováním druhých, aby zaujali podřízené postavení a uspokojovali jeho potřeby. Když naopak netrvá na prosazování svých „práv“, obrací tento člověk svůj hněv na sebe sama a spílá

si, že „je měkký“. Jako každý jiný neurotický vývoj i tento začal v dětství – výjimečně špatnými zkušenostmi s lidmi a nemnoha, pokud vůbec nějakými faktory, které by to vyvážily. Brutalita, ponižení, výsměch, odmítání, pokrytectví ve vztahu ke zvláště citlivému dítěti. Dítě procházející procesem vývoje se postupně „rozhodne“, že náklonnost je pro něj nejen nedosažitelná, ale že vůbec neexistuje. Nakonec po ní již netouží a dokonce jí opovrhuje.

2) V případě sebezapírajícího řešení jde o pohyb směrem, který je ve všem podstatném opačný než směr expanzivního řešení. Expanzivní řešení vede ke glorifikaci a pěstování u sebe všeho, co znamená moc. U člověka směřujícího k sebezapírajícímu řešení je důraz kladen na opačné faktory. Člověk nesmí mít pocit vědomé nadřazenosti, má naopak tendenci se druhým podřizovat, být na nich závislý. Hlavní rozdíl mezi ním a člověkem expanzivního typu spočívá v odlišném postoji k bezmoci a utrpení. Místo aby k těmto stavům cítil odpor, spíše si je pěstuje a nevědomě přehání. Znepokojuje jej vše, co ho v postojích druhých staví do nadřazené pozice. Touží po pomoci, ochraně a oddané lásce. Na rozdíl od expanzivního typu žije s všeprostupujícím pocitem selhání a má proto sklony k pocitům viny a méněcennosti. Sebenenávist a pohrdání sebou samým vyvěrající z pocitu selhání jsou pasívním způsobem externalizovány: druhí ho obviňují nebo jím pohrdají. Úzkostné vyhýbání se nadřazenosti se projevuje mnoha způsoby. Charakteristický je strach z vítězství při hře. Pro tento typ člověka je typické, že si své pozice silnějšího není vědom a není schopen jí využít. Privilegia se v jeho očích mění v závazky. Často si neuvědomuje své rozsáhlé znalosti a v rozhodujících momentech není schopen je uplatnit. Neví si rady, ocitne-li se v nějaké situaci, kdy jeho práva nejsou jasně definována. I tehdy, vyžaduje-li něco naprosto oprávněně, má pocit, jako by druhého nepatřičně využíval. Cítí bezmoc dokonce i vůči lidem, kteří jsou mu podřízeni a není schopen se bránit, když ho urážejí. Co se týče vážnějších věcí než jsou hry, vztahuje se jeho strach z triumfu celkově na úspěch, slávu i zájem veřejnosti. Nejenom že má strach z jakéhokoli veřejného vystoupení, ale i tehdy, má-li v něčem úspěch, nedokáže svou zásluhu uznat - buďto se zděsí, úspěch bagatelizuje, nebo ho připisuje šťastné náhodě.

3) Rezignace jako řešení intrapsychických konfliktů implikuje vytvoření míru, který znamená pouhou nepřítomnost konfliktů. Dokážeme si vybavit lidi, kteří poznali marnost ambicí a úspěchu a dozráli k tomu, že

očekávají a požadují méně, a kteří tím, že se zřekli nepodstatného, zmoudřeli. Zřeknutí se nepodstatného obhajují mnohé formy náboženství či filozofie jako jednu z podmínek vyššího duchovního růstu a naplnění. V náboženské praxi ale neznamená hledání míru vzdát se boje a úsilí, ale spíše je nasměrovat k vyšším cílům. Pro neurotika to znamená vzdát se úsilí a spokojit se s málem – jeho rezignace je procesem uzavírání se, omezování, oklešťování života a růstu. Rozdíl mezi zdravou a neurotickou rezignací není příliš ostrý. Základní rysy neurotické rezignace spočívají v omezování, ve vyhýbání se tomu, co člověk nechce nebo co odmítá dělat. Člověk se stává pozorovatelem sebe a svého života. Dalším rysem spojeným s neúčastí je nepřítomnost jakéhokoli vážného úsilí a odpor k námaze. Fantazie je alternativním prostředkem, jak se vypořádat s aspiracemi a úsilím – ve skutečnosti má třeba dobré a originální myšlenky na určité téma, ale napsat článek by vyžadovalo iniciativu a namáhavou práci spočívající v propracování myšlenek. Odpor k úsilí se může promítat do všech aktivit. Vytváří pak naprostou ochablost – člověk otálí s jednoduchými věcmi, jako je napsání dopisu, čtení knihy, nakupování. Ukazuje se, že cíle rezignovaného člověka jsou velmi omezené a negativní. Pravým jádrem rezignace je omezení přání – zábrany spojené s přáními u jiných typů lidí se vztahují na jisté kategorie přání, ale rezignovaný člověk si kromě toho myslí, vědomě či nevědomě, že je lepší nic si nepřát nebo nic nečekat. Někdy je to spojeno s vědomým pesimistickým pohledem na život, který stejně nemá smysl a ve kterém není nic, co by mělo dostatečnou cenu, aby stálo za usilování. Tato absence přání se může týkat jak pracovního, tak i osobního života. Zřeknutí se přání úzce souvisí se třemi základními charakteristikami – rezignovaný člověk dokáže být pozorovatelem svého života pouze tehdy, když nemá žádné silné přání. Může mít jen stěží nějaké ambice či cíle, když mu chybí motivační síla přání. Základní neurotické nároky tohoto člověka tak znějí, že život by měl být jednoduchý, bezbolestný, a že by neměl být obtěžován. Princip neúčasti se projevuje i v mezilidských vztazích. Je pro ně charakteristická odtažitost, tj. emocionální vzdálenost od druhých. Takový člověk se dokáže těšit z nepříliš blízkých či dočasných vztahů, ale neměl by se emocionálně zaplést. Neměl by se k někomu připoutat natolik, aby potřeboval jeho společnost, pomoc či sexuální aktivity s ním spojené. Role sexu se případ od případu liší, někdy je sex dokonce jediným mostem k ostatním. Může mít množství krátkodobých sexuálních vztahů, které dříve či později ukončuje. Svou potřebu s nikým se nezaplést si někdy

dobře uvědomuje. Důvodem pro ukončování vztahů bývá ukojená zvědavost. Dalším rysem rezignovaného člověka je přecitlivělost vůči tlaku či poutům jakéhokoli druhu. Tento faktor hraje důležitou roli v jeho odtažitosti. Co přesně považuje za nátlak, bývá různé. Může cítit odpor vůči tomu, co od něj druzí očekávají nebo by očekávat mohli – dárky, dopisy nebo že bude platit účty v určitém termínu. Může se to vztahovat i na instituce, dopravní značení, konvence, nařízení vlády. S ničím z toho nebojuje, protože není žádný bojovník. Bouří se však vnitřně a někdy vědomě či nevědomě ostatní svým vlastním pasívním způsobem frustruje – například nereaguje nebo na ně zapomíná.

3. Společenské paradigma a posuzování osobnosti

Většina z nás je dnes neustále konfrontována s příslušností k mnohočetným systémům sociálních vztahů a rolí vzniklých na základě rozvoje techniky a společenské globalizace. Všichni se musíme vypořádávat s faktem, že jsme plně respektováni, pouze splňujeme-li požadavky, které na nás tyto role kladou. Důsledkem společenského a technologického rozvoje je také růst hladiny stresu a neustávající přísun informací z celého světa. Díky němu se někdy zdá, že ohrožení globalizované společnosti selhávajícím jedincem a zároveň jedince patologickou společností jsou dvě nejvýznamnější hrozby současnosti. *„V prostředí tvrdé konkurence, která se blíží darwinovskému principu boje o přežití, může neschopný jedinec určitý sociální systém nejen poškodit, ale v krajním případě dokonce zcela zlikvidovat“* (Koubek, 2007, str. 55). Z tohoto úhlu pohledu rostou nároky na psychologa obzvláště při výběru osob na pozice spojené s významnou sociální a výkonnou mocí.

Francouzská psychoanalytička Janine Chasseguet-Smirgelová (2001, str. 159 - 160) nachází souvislosti mezi současnou úrovní techniky, *„posilující iluzi hladkého vesmíru a byrokracií, která se z něj vyvíjí a zaplňuje jej překážkami“*, a snadností, jakou se v nás aktivuje forma duševního života, za níž stojí princip slasti a primární procesy. Takový duševní život podle autorky koinciduje s perverzním myšlením, které slibuje dosažení nivelizovaného světa homogenity skrze análně-sadistickou regresi. Tzn. takového světa, kde se dá dělat cokoli a všechno je možné, a v němž je pregenitalita rovna genitalitě *(stírají se hranice mezi generacemi a pohlavími)*. Současný svět autorka vnímá jako *„tragický cirkus, kde je pokušení vyhladit břicho matky země apokalyptickým výbuchem stále naléhavější“*. Michael Šebek (1995, 1999), který se dlouhodobě zabývá etickým rozměrem společnosti a psychickým a sociálním totalitarismem, vidí naši společnost jako společnost prodávající vývojovou krizi, v níž jde o konflikt mezi regresivními psychickými silami a touhou po růstu. Na jedné straně regresivní síly touží po splývání s mocným objektem, který by zajistil věčný pocit bezpečí a zbavil člověka zodpovědnosti *(politický tvar nachází tato fantazie např. v představě silného státu přerozdělujícího velké finanční prostředky a zajišťujícího maximum tzv. sociálních jistot, přičemž minimální diferenciací společnosti má ochránit jedince před závistí a bolestí*

z vlastních slabin a nedostatků). Druhý pól konfliktu tvoří síly toužící po diferenciaci objektu a subjektu, které si přejí projít sice dlouhou, ale ryzí cestou ke zralosti a individualitě. Jak už víme, Šebek používá při pohledu na individuální a kolektivní Nadjá teorii totalitních objektů. Tyto objekty vstupují do struktury psychického aparátu, v němž se stávají určitými způsoby myšlení a prožívání (*v působnosti Já a jáské identity*), nebo vytvářejí systém hodnot a pravidel (*v oblasti Nadjá*). Je jimi zasažen i ideál Já (*např. když žádoucí, pro jedince hodnotná moc je mocí teprve tehdy, má-li totalitní ovládací charakteristiky*). Totalitní objekty ve své vnější a vnitřní podobě vystihují podle Šebka povahu totalitní společnosti a totalitní mysli. Externí objekty je možno nastolit nebo odstranit například revolucí nebo válkou, změny těch vnitřních jsou závislé spíše na evoluci, rodinné výchově, způsobu transgeneračního předávání. Jednou z hlavních charakteristik totalitních objektů je, že blokují normální vývoj k oidipovskému komplexu a pohlavním a generačním rozdílům.

Jiný význačný český psychoanalytik, Miroslav Borecký (1999), před lety poznamenal, že si nedokázal představit jisté jevy, o nichž četl, ale jimž by nikdy nebyl uvěřil, nemaje autentické zkušenosti. Měl na mysli skutečnost, že jako analytik a součást totalitní komunistické společnosti uměl docela dobře nakládat s totalitní mocí. Ukázalo se však, že nakládat s liberalismem v demokratickém prostředí je pro něj daleko obtížnější. Musí se učit pochopit, že jakési odvolávání se na rozum a jeho argumenty na mnoho lidí a skupin neplatí, že jeho liberální postoj naráží na jiné liberální postoje stejně tvrdě, jako dříve narážel na postoje totalitární, a že jeho svobodu ohrožuje řada nových objektů. Proti průzračnosti a jednoduchosti jednoho totalitního nepřítele stojí řada nepřehledných více či méně institucionalizovaných objektů vzbuzujících přinejmenším ambivalence, houština jakýchsi menších totalit.

Současná computerová doba, která je spojená s filozofií rychlého profitu a neomezených možností, s konzumem a spotřebou zboží, preferuje především instrumentální vztahy dle okamžité použitelnosti. V nich se stírají přirozené individuální, genderové a generační odlišnosti a specifika. Nositelem těchto hodnot se stává rodina (*resp. primární pečující osoby, skrze něž dítě vnímá vnější svět*). Na úrovni této nejstarší civilizační jednotky došlo v posledních desetiletích k významným změnám, které ovlivnily kvalitu a kvantitu péče ve všech vývojových stádiích dětí. Stále více dětí tak prožívá mnohočetné změny ve fungování i struktuře jejich dominantních emočních

a sociálních vztahů. Jde například (podle Pöthe, 2001) o změny ve stálosti a délce trvání partnerských svazků, o diverzifikaci forem rodinného a partnerského soužití a nárůst počtu dětí narozených a žijících mimo manželství. Paralelně se změnami na úrovni rodičovské péče se mění i sociální prostředí rodiny. Sociálně patologické fenomény jako násilí na ulicích, komerční zneužívání dětí, plošné rozšíření drog, neohraničená brutalita v médiích, ale i nárůst automobilismu kladou na rodiče kvantitativně i kvalitativně mnohem vyšší nároky, než tomu bylo před dvaceti třiceti lety. Nárůst této sociální toxicity je o to více znepokojující, oč více je decimována ochranná a výchovná funkce rodiny. Souhra rizikových faktorů na úrovni rodiny a ve společnosti tak tvoří riziko emočního a sociálního vývoje současné dětské populace (Pöthe, 2001).

Také rodiče dnes kladou na své děti mnohem vyšší nároky než tomu bylo dříve a řada z nich své potomky připravuje na kariéru už od nejútlejšího věku. V případech, kdy v rodinné jednotce vládne hodnotová jednostrannost a emocionální prázdnota, děti prožívají narcistické zneužívání a později mohou inklinovat ke kompenzatorní grandiozitě vyvěrající z nevědomého pocitu méněcennosti vyprovokovaného nedostatečným nasycením rané potřeby lásky a uznání. Narcistické sklony se mohou projevit už v dětství a pokud jimi trpí i rodiče, dítě v nich vědomě nebo nevědomě podporují (*chtějí, aby bylo nejzdatnější, nejchytřejší, nejkrásnější atd. a netolerují mu, když se cítí slabé*). Lidé trpící patologickým narcismem selhávají jako partneři a rodiče, ale v práci mohou být úspěšní. Hlavně proto, že se soustřeďují především na sebe a vlastní úspěch je pro ně rozhodující.

3.1 Personalistická praxe

Hodnotové posuny a trendy v postmoderní společnosti tedy na jedné straně svědčí pro toleranci k nejrozličnějším životním rozvrhům a způsobům chování, na druhé straně se zdá, že ideje jsou nahrazovány manažerstvím, konkurencí co nejoptimálnějšího a nejschůdnějšího řešení momentální situace. I v psychoterapii jsou v módě *“takzvané moduly, standardizované psychoterapeutické postupy aplikovatelné na určité psychické poruchy či symptomy – snad jen krůček vede k nahrazení psychoterapeuta computerem”* (Poněšický, 2003, str. 50). Industriální společnost (*někdy nazývanou obdobím vzrůstajícího narcismu*) charakterizuje snaha po maximalizaci zisku, cena člověka se řídí podle užitku a měřítkem se stává úspěch, sláva, peníze. Díky své globalizaci nutí společnost jednotlivce ke každodennímu pohybu ve složitých vztahových sítích, což mu přináší v různé formě uspokojení potřeb, ale i neustávající tlak na splňování vnějších požadavků. Společenská situace je typická rychlostí změn s nutností měnit zaměstnání, bydliště, chování, přizpůsobovat se podle měnící se poptávky. Právě v personalistické praxi je odraz těchto trendů markantní v modelech definujících nároky na člověka - ať už jde o univerzálnější definice, co má či nemá mít nebo více specifické standardy a kompetence pro konkrétní oblasti.

V situacích výběru můžeme dnes volit z široké škály postupů umožňujících kombinovat více metod, takže diagnostika se někdy podobá dlouhodobějšímu assessmentu³⁴ (*ten mohou následovat rozvojové programy nebo koučování upravené podle požadavků zadávající instituce*). Podobné postupy jsou rozšířené, i když nejsou univerzální. Zvláště tam, kde výkon práce není podstatně ovlivnitelný druhými, je snadno měřitelný, nenáročný na komunikační schopnosti, lze získat potřebné poznatky efektivněji. Prediktivní hodnotu metod snižují i simulační riziko a riziko chabé výzvy – tzn. někteří lidé modelové situace zvládají, v sociální realitě jsou však vystaveni okolnostem,

---

³⁴ Termín Assessment Centre poprvé použil H.A.Murray jako označení způsobu výběru a rozvoje užívaného v armádě. Ve 20. letech minulého století byla podobná strategie uplatněna při výběru důstojníků pro německou říšskou armádu. V roce 1943 američtí psychologové začali formulovat program zaměřený na výběr špiónů pro Úřad strategických služeb a vyvíjeli metody, které by umožňovaly předpovídat jejich chování v kritických situacích. Do zkouškových situací se tedy snažili zahrnout podmínky, které by byly adekvátními modely situací, v nichž se agenti ocitnou.

pod jejichž vlivem selhávají, jiné lidi naopak motivují reálné situace.

Postupy a metody v personální praxi mají tedy afinitu k více či méně parciálním požadavkům, kritériím či nárokům. V jejich hlavní klasifikaci zřejmě panuje obecná shoda: Autoři Štikar, Rymeš, Riegel, Hoskovec (2000) rozdělují tzv. pracovní charakteristiky na univerzální, *(které vyžaduje každá práce, a které zahrnují kognitivní schopnosti, vitalitu a pohlcení prací)*, povolání *(zahrnující charakteristiky vyžadované jen v určité práci či funkci)* a vztahové *(potřebné pro vytvoření vztahů ve specifických zaměřeních)*. Podle Hroníka (2002) je tedy v univerzálním modelu vyjádřen předpoklad, že téměř každá práce vyžaduje určité kognitivní schopnosti, vitalitu a zaujetí prací. V modelech klíčových kompetencí jsou chápány klíčové kompetence jednak jako univerzální, jindy jsou pojímány spíše jako klíčové hodnoty v instituci. Problémem modelů manažerských kompetencí je jejich necitlivost na kontext a problematická zobecnitelnost údajů z průzkumů - objevily se například snahy prosadit standardy „evropského“ manažera (Hroník, 2002).

V bezpečnostních složkách státu se ke stanovení požadavků na psychickou způsobilost k výkonu činnosti užívají různé postupy. V 90. letech dorazila do Čech objektivizující metoda funkční analýzy práce (*dále jen FAP*), jejímž záměrem bylo vytvořit popisy práce využitelné i pro psychology pracující ve výběru. Cílovou skupinu vždy zastupuje šest expertů na danou práci, kteří se pod vedením facilitátora FAP (*analytika*) snaží získat výstižné odpovědi na pět otázek: 1. Za co jste placeni? (VÝSTUPY) 2. Jaké ZNALOSTI musíte mít, abyste vyprodukovali výstupy? 3. Jaké DOVEDNOSTI a SCHOPNOSTI musíte mít, abyste uplatnili znalosti? 4. Co přesně děláte, abyste vyprodukovali jednotlivé výstupy? (ÚKONY) 5. Jakých výkonových standardů (UKAZATELŮ) stanovených vedením i vašich vlastních se snažíte při práci dosahovat?

Analytik transformuje výpovědi expertů, přičemž využívá dimenzionalitu jazyka, slova, která se sama od sebe sdružují do skupin, v jejichž rámci pak vyjadřují hierarchii složitosti. FAP tak rozlišuje slovesa, která se používají k popisu toho, co pracovník dělá a slovesa popisující, co má být uděláno (*např. sloveso svařit říká, co má být uděláno. Může to být provedeno dělníkem obsluhujícím svářečí stroj nebo dělníkem „manipulujícím“ svářečkou. Podobně také sloveso referovat říká, co má být uděláno, ale přitom je potřeba rozlišit, zda pracovník „kompiluje“ údaje pro zprávu, „analyzuje“ údaje, aby je pak samostatně interpretoval, nebo „koordinuje“ údaje, aby pak*

formuloval nějaká doporučení). Popis úkonu prováděného pracovníkem pak obsahuje akční sloveso a určení objektu činnosti, dále informaci o tom, jak se nástroje, stroje, zařízení nebo pracovní pomůcky používají, z jakých znalostí a instrukcí se vychází, na jaké dovednosti a schopnosti se spoléhá a jakého výsledku se touto činností dosáhne, nebo co se vyprodukuje. Během vytváření popisu úkonů ve FAP analytik odhaduje úroveň, které popisovaný úkon dosahuje na škálách VĚCI, DATA, LIDÉ a na škálách PRACOVNÍ INSTRUKCE a OBECNÁ ÚROVEŇ VZDĚLÁNÍ.

Jako certifikovaný analytik jsem se podílela na vytváření FAP pro cílové útvary v několika bezpečnostních složkách státu (*v příloze č.1 funkční analýza pracovních činností pořádkové policie z roku 1998*), v nichž funguje množství specializovaných oblastí, kde FAP nebude využita pro nedostatek expertů nebo utajovanou povahu činnosti. Výsledné popisy dokumentující stav činnosti viděný očima vybraných specialistů mohou být dobře využity tvůrci koncepcí kvalifikačních předpokladů či mzdových tarifů, psychoanalyticky uvažující psycholog spíše hlouběji reflektuje subjektivitu jednotlivých účastníků a dynamiku skupinových procesů.

3.2 Metody a metodologické problémy

Přestože se v personalistické praxi často potýkáme s problémy vztahujícími se k etickým otázkám (*souvisejícím např. se zveřejňováním našich exploračních zjištění*³⁵), rámec výzkumu v psychologii osobnosti zahrnuje především rozhodnutí o tom, co je třeba na osobnosti zjišťovat a jaké metody jsou pro její poznání nejvhodnější. První klasifikaci možných postupů uspořádal G.W.Allport už v r. 1937³⁶, mnohé pozdější klasifikace se lišily kritérii a jejich kategorizaci lze přikládat hlavně didaktický význam. U nás přehledové typologie metod tvořili i Smékal (2002) a Mikšík (1999), jehož dotazník SPARO je použit v empirické části. Metody explorace osobnosti bývají tříděny z hlediska času, podle subjekt-objektového uspořádání nebo z hlediska původu prožívání a jednání na:

Metody zaměřené do minulosti (*životopis-sebehodnocení, reference, pracovní posudek – hodnocení druhými*), metody zaměřené do přítomnosti vycházející z představy, že příležitosti a podmínky minulosti nejsou shodné s příležitostmi a podmínkami současnosti a metody zaměřené na budoucnost, které sledují předpoklady toho, co by se mohlo stát. Metody zaměřené na sebeposouzení předpokládají zveřejnění před sebou nebo před druhými, a mohou být zaměřené do minulosti, přítomnosti i do budoucnosti. Metody zaměřené na posouzení druhými vyžadují kritéria známá posuzovateli. Rovněž mohou být zaměřené do minulosti (*profil způsobů chování*), přítomnosti (*pozorování při akci*) i do budoucnosti – předpověď na základě identifikace potenciálu (*ICL*). Metody rysové - podle rysové teorie lze prožívání i chování předpovědět na základě rysů osobnosti, což je východisko, které odhalíme ve většině klasických psychodiagnostických testů a v různých koncepcích standardů zaměřených na výčet žádoucích charakteristik (*rysů*), které má správný „policista“, „manažer“ apod. mít. Metody situační odrážejí

---

³⁵ Prostřednictvím hloubkových metod odhalujeme subtilní tendence k prožívání sebe sama i vnějšího světa, neuvědomované komplexy apod., jichž si není vědom ani posuzovaný, neřku-li zadavatel.

³⁶ Smékal (2002) uvádí zkrácený přehled: I.Výzkum kulturně-sociálních determinant osobnosti - II. Registrace tělesných zvláštností - III. Sociální zázemí - IV. Osobní záznamy - V.Studium expresivních pohybů - VI.Posuzování (rating) - VII.Standardizované testy - VIII.Statistická analýza - IX.Miniaturní životní situace - X.Laboratorní experimenty - XI.Predikce - XII.Hloubková analýza - XIII.Ideální typy - XIV.Syntetické metody - XV.Patologie - XVI.Etologie - XVII.Modelování.

situacionismus rozvíjející se v 70. letech 20. století, navazující na behaviorismus. Východisko předpokládá, že vše, co je na člověku individuální, se dá vyvodit z psychického zpracování situací.

Bez ohledu na klasifikační kritéria a dnes už širokou škálu existujících diagnostických nástrojů zůstává stále nejcitlivějším místem psychologické diagnostiky pravdivost jejího nálezu. V psychometrickém přístupu k osobnosti o ní rozhodují hlavně ukazatele jako objektivita, reliabilita, validita a dal.³⁷, přičemž postmoderní filosofie pokládá tento koncept za nesmyslný. V raných obdobích psychologické vědy byl předmět psychologie v podstatě redukován na fyziologii (*částečně se tak dělo v objektivní psychologii, reaktologii a psychoreflexologii*), což souviselo s položením základů scientismu³⁸ a praktikováním kvantitativní metodologie. Její vědeckost byla spojována se zdokonalováním technik statistické indukce. Kvalitativní metodologii se pak vytýkala slabá zobecnitelnost získaných poznatků³⁹. Její nezastupitelnost se však týká témat spjatých s vnitřním světem osobnosti, otázek hodnotových orientací, smyslu života, svědomí, morálního rozhodování a dal.

Řada autorů tedy považuje validitu, reliabilitu a objektivitu v sociálních vědách za překonané. D.L. Altheide a J.M. Johnson (1994) zdůrazňují, že veškeré lidské vědění odráží proces svého vzniku, historii, místo a kontext získávání znalostí i toho, kdo je získává a validitu spojují s představou moci. U nás například Čermák a Štěpaníková (1997) kladou důraz na interpretaci a reflexi významů, na kontext a roli výzkumníka. Diskutují o radikálním a umírněném odmítnutí principu validity a redefinici

---

³⁷ V praxi se dokazuje autoritou použité metody, autoritou převládajícího názoru ve vědecké komunitě, silou sofistikované interpretace apod. (Čermák, 1997).

³⁸ Za scientistické byly v psychologii považovány směry zastávající některé ze znaků obecně vědního scientismu formulovaného logickým pozitivismem (*např. behaviorismus*), kdy modely výkladu psychických jevů vycházely z jejich redukce (*např. odvozování zákonitostí kvalitativně vyšších forem chování od forem kvalitativně nižších, využívání animálních modelů při studiu chování člověka*). Nároky na provedení vědeckého výzkumu postupně zpochybnily oprávněnost takové redukce, stejně jako byla zpochybněna platnost tvrzení, že rozpory mezi nálezy lze rozhodnout pouze na základě experimentu (Sedláková, 1999).

³⁹ Příkladem zobecnitelnosti jedinečného poznatku získaného kvalitativním pozorováním jsou kazuistiky, např. Matějčková kvalitativní pozorování o adaptaci dítěte na adopci, z níž plyne, že trpělivá adoptivní matka, která dítěti nevnučuje svou lásku, dosáhne více, než když vyžaduje, aby se k ní dítě okamžitě citově přiblížilo.

validity v kvalitativním výzkumu. Je zřejmé, že paradigmatický pohled na kvalitativní a kvantitativní metodologii již není univerzálně přijímán. Hammerslay (1996) zpochybňuje představu o dichotomických znacích (*realismus – idealismus, naturalismus – antinaturalismus, deduktivismus – induktivismus*) sloužících k odlišení obou přístupů, čemuž nasvědčuje i vlastní průběh výzkumu typický prolínáním kvalitativní a kvantitativní metodologie. Podle Brymana (1988) a Milese a Hubermana (1994) je kvalitativní přístup k výzkumu charakterizován bohatými daty, která jsou častěji tvořena verbálními výrazy než čísly. V praxi většina studií obsahuje jak verbální, tak numerická data, navíc kvantitativní studie často vycházejí z verbálních výpovědí a kvalitativní vědci používají verbální kvantifikátory (*např. „často“, „zřídka“, „někdy“, „většinou“ atd.*).

3.3 Normy a normalita

Domnívám se, že při pohledu na teorii osobnosti nebo metodologii jejího výzkumu jako na normu (*pravidlo, standard*) přijaté určitým společenstvem jde i o to, jak tato pravidla vnímá jednotlivec a jaký význam jim připisuje. Odlišení těchto dvou rovin pohledu je pozadím jednoho z rozdílů v definování norem⁴⁰ (Schaffer, 1983). V oblasti aplikované psychologie lze zaznamenat v přístupech k osobnosti i k jejím parciálním charakteristikám různé vlivy související s převládajícím způsobem chápání její normality.

O normalitě se někdy hovoří v souvislosti se statistickým pojetím (Mlčák, 2003), jehož charakteristikou je exaktnost vyplývající z kvantifikace psychických jevů vykazujících normální rozložení ve tvaru Gaussovy křivky. Takové pojetí považuje za normální to, co se v populaci vyskytuje s nejvyšší četností. Funkční pojetí jako normální označuje psychický jev umožňující optimální fungování člověka v oblasti biologické, psychické a sociální, přičemž názory na to, co je optimální fungování, se v různých kulturách značně liší. Toto pojetí ponechává otevřenou otázku, co je optimální fungování a jak ho vymežit. Pragmaticky lze tak za normu považovat úspěšné dosažení určitého cíle nebo efektu. Nedostatkem je především lhostejnost ke kvalitě prostředků, které mohou být z obecného hlediska nežádoucí - i adaptace na určité životní podmínky může být například z morální perspektivy problematická (*např. kolaborace s totalitní mocí*).

Normativní - sociokulturní pojetí normality vychází z generalizovaných návyků či ze společenské dohody o tom, co je považováno za normální a co za abnormální psychický jev. Norma je chápána jako jev ve společnosti obvyklý, často s odkazy na vztah ke tradici. To, co odporuje očekávání, je označeno jako abnormální. (*Chování v souladu s očekáváním společnost posiluje, odchylky označuje, trestá, vylučuje: Všeobecná encyklopedie, 1999*). Toto pojetí vyjadřuje vázanost normy na hodnoty a postoje dané doby, místa

---

⁴⁰ Tradičně chápaným sociálním normám odpovídají injunktivní normy (*určují, co má být, jak se má člověk chovat*), které se spojují se sankcemi. Deskriptivní normy obsahují informaci, jak lidé řeší jistý typ situace (*jak se v ní skutečně chovají*). Teorie ohniska sociálních norem (Cialdini, Reno, Kallgren, 1990) počítá s tím, že v určitých situacích je rozdíl mezi tím, co se má dělat, a tím, jak se lidé běžně chovají.

a skupiny a jeho úskalím je odlišnost. Jakkoli odlišní lidé jsou považováni za nenormální především proto, že se vymykají běžnému očekávání.

Na současné civilizační úrovni hrají ve vymezení normality značnou úlohu média. Bylo by dokonce možné vymezit tzv. mediální normu (Vágnerová, 2002), která představuje jakýsi vzor toho, co je opakovaně a často atraktivním způsobem prezentováno jako žádoucí nebo standardní. V rámci sociokulturního pojetí normality lze přistupovat k normě i jako k ideálu, k němuž je třeba se přiblížit. Ideální pojetí tak vychází ze společenského konsenzu o velikosti tolerované odchylky. Může se vztahovat k dobré pracovní výkonnosti, k vysoké kvalitě interpersonálních vztahů člověka, k morálním a estetickým kritériím a dal. Norma jako ideál se objevuje v určitých vývojových fázích jako nedosažitelná snová představa a může se stát zdrojem psychických obtíží (Vágnerová, 2002).

Další variantou sociokulturního pojetí je sociální skupinová norma založená na různých skupinových hodnotách. Příkladem může být rómská minorita se svými odlišnými normami a jiným stylem života nebo uprchlíci, kteří přicházejí z jiného sociokulturního prostředí apod. Své normy, ideály a pojetí abnormality mohou mít skupiny vymezené sociálně, genderově, profesně, věkově, nábožensky a jinak (Vágnerová, 2002). Subjektivní, individuální pojetí normy označuje skutečnost, že se i lidé v rámci dané populace, včetně expertů na problematiku normality, odlišují ve svých názorech na to, co je ještě normální a co už ne (Mlčák, 2003). Subjektivní normy jsou vysoce variabilní. *(Subjektivní vymezení normality posoudí jedinec, který shledává, nakolik uskutečnil pozitivní možnosti do něho ukládané: Všeobecná encyklopedie, 1999).* Rozdíly v pojetí normality tak odrážejí osobnostní vlastnosti člověka, jeho individuální zkušenost a eventuálně i situační působení nějakého aktuálního vlivu, který se projeví v emočním ladění, zaměření pozornosti, změnou somatického stavu apod. Individuální pojetí normy souvisí i s celkovou intelektovou úrovní jedince, s jeho informovaností a schopností adekvátně chápat realitu.

Obecně je třeba k vymezení normality ještě uvést, že značnou úlohu hraje časový faktor. Normativní kritéria se v průběhu vývoje společnosti mění a proměna hodnotového systému a z toho vyplývajících postojů je vázána na změny, k nimž zákonitě v každé společnosti dochází. Takový vývoj se projevuje změnou tolerance k určitým jevům a projevům, které přestávají být řazeny

mezi abnormality (*např. změny postoje k homosexualitě, k rozvodům apod.*). Na druhé straně se může zvyšovat tlak na kvalitu nějakého projevu (*např. intelektuálního výkonu*), a proto se i zde posunuje hranice normy.

Psychoanalytický přístup k osobnosti předpokládá, že všechny její rysy v souvislosti s kulturním prostředím a dobou preferované a vnímané jako žádoucí a užitečné (*kompetence*), mohou být i akcentované a nezdravé, spojené s řadou abnormních motivací. V psychoanalytickém pojetí osobnosti se strukturou rozumí její celková organizace a fungování, fixace na vývojových stupních, vytvoření určitých obranných mechanismů, jáských funkcí, ideálu i norem chování, specifická rovnováha mezi autoplastickým a aloplastickým přizpůsobením a tím vším ovlivněný charakter člověka. Významná je povaha vztahovosti, k jejímuž porozumění přispěla teorie objektních vztahů. Odlišně strukturované osobnosti v tomto pojetí mohou vykazovat výrazné vnější podobnosti, stejně jako se podobně strukturovaní lidé mohou enormně lišit například ve výkonových oblastech. Nutnost zkoumat vnitřní poměry osobnosti⁴¹ tak vychází ze skutečnosti, že řada vnějškově adaptovaných jedinců potřebuje pro svou vnitřní strukturu nalézat zpevnění ve vnějším objektu. I jedinci, kteří nemají schopnost se prosadit a touží po vyniknutí, se často úspěšně podílejí na velikosti druhého (*přimknutím se k autoritě vůdčí osobnosti, ztotožněním se skupinou, institucí a jejími funkcemi, ideologií apod.*). K tomuto účelu mohou dobře posloužit i rozbujele institucionální struktury poskytující zastřešení pro konfúzní identitu konformních jedinců i příslib uspokojení těm, kteří touží po moci (*a jejichž destruktivní potenciál se často poté, co zaujmou významná mocenská postavení, stává likvidační*).

---

⁴¹ K často užívaným postupům patří třídící techniky, sebeposuzovací škály, metoda volné výpovědi, sledování reakčního času na podnětová slova a strukturované dotazníky. Je diskutabilní, do jaké míry jsou schopny postihnout skutečné sebepojetí respondenta, omezovaného zvolenými položkami i oblastmi, ke kterým se vztahují. Další metody jako testy chování a morální dilemata jsou spíše doplňkové. Ani objektivní testy, jejichž záměr testovat hodnověrnost je skrytý, nebo metody psychofyzilogické, rozšířené u bezpečnostních služeb, nejsou spolehlivé (Hroník, 2002).

3.4 Popis osobnosti

V personální psychodiagnostice se v současnosti čerpá i z obecné lexikální hypotézy, že nejpodstatnější individuální odlišnosti jsou uchovány v jazyce. V průběhu lexikálních studií se ze slovníků vybírají slova používaná pro popis osobnosti, později se redukují a uspořádávají v dimenze prostřednictvím faktorové analýzy⁴². Při charakterizaci osobnosti je však nutno počítat s limity jazyka zvláště při vyjádření emocionálních obsahů a intrapsychických kontextů jedince. Komplikace souvisejí také s nejednoznačností a mnohovýznamovostí verbálního sdělení, které způsobují, že nejen laici, ale i odborníci z různých oblastí psychologie mohou rozumět mnoha označením odlišně (*například slovo „agresivní“ může pro psychoanalyticky orientovaného psychologa představovat množství nezvládnuté energie, pro soudního psychologa spíše útočné, hrubé jednání*). Mnohovýznamovost názvu může vzniknout až v rámci popisu osobnosti (*všestranný může znamenat rozmanitost zájmů, široký okruh styků nebo rozsáhlé znalosti*).

J.S.Mill (Plháková, 2004, str. 308) rozlišil dva základní druhy slovních významů vyvolávajících odlišné asociace: Konotát zahrnuje individuální, zejména emocionálně zabarvené proměnlivé asociace, jejichž významy bývají ovlivněné situačním kontextem (*tak i slovo manžel může vyvolávat pozitivní nebo záporné asociace ovlivněné reálným vztahem k dané osobě*)⁴³. Oproti konotátu je denotát reálný objekt, třída objektů či obsah pojmů, které daným slovem označujeme, pro všechny uživatele jazyka shodný. Pouze homonyma (*např. duše*) mají více denotativních významů, jimiž může být i obsah abstraktních pojmů jako jsou spravedlnost, víra či svoboda. Homonima a metafora (*„vřelost“, „tvrdohlavý“*) užívané v popisu osobnosti ztěžují jejich

---

⁴² Dimenze takto odvozené označil Goldberg jako „velkou pětiku“ (podrobněji např. Hřebíčková, 1997, 2001), zahrnující Neuroticismus, Extraverzi, Otevřenost vůči zkušenosti, Přívětivost a Svědomitost. V příloze č.2 nejčastější charakteristické znaky projevující se v kresbách lidských postav u osob pohybujících se na kontinuu jednotlivých dimenzí. Tabulky zpracovány podle Šoltysové (2000).

⁴³ Charles Osgood (Plháková, 2004) s pomocí faktorové analýzy zjistil, že konotativní význam je sycen faktorem potence, který měří adjektiva silný-slabý či hrubý-jemný, faktorem hodnocení, který zjišťují adjektiva dobrý-špatný, příjemný-nepříjemný nebo krásný-ošklivý a faktorem aktivity, měřeném adjektivy vyjadřujícími pohyb a činnost. Patří k nim rychlý-pomalý, aktivní-pasivní, bystrý-tupý.

pochopení druhými a vytvářejí zdroj subjektivního zkreslení, stejně jako synonymie (*srovnej „líný, pohodlný, utlumený, letargický, nezpůsobilý vyvinout úsilí“*), která nás vede k volbě výrazů ovlivněných naším vztahem k popisované osobě. O rozdílech v porozumění významům charakteristik rozhoduje i vztah mezi jejich původem a uživatelem, který nemusí být zvyklý termín používat v oboru, kde byl zaveden (*např. „makiavelista“ z politologie, „dynamický“ z psychoterapie apod.*).

Osobnost je možné charakterizovat a popsat prostřednictvím čtyř jazykových modalit (Smékal, 2002), přičemž charakterizace pomocí sloves poskytuje údaje o tom, co daná osobnost dělá, aniž by uváděla, jak se to děje. Problémem této roviny je psychologická neutralita mnoha sloves (*„myslí“*). V kombinaci s adverbiálním modem postačuje k zachycení toho, co osobnost dělá v určitém čase na určitém místě (*„myslí rychle“*), nedostatkem však zůstává absence dat. Nevíme, jak je daná jednotka konzistentní nebo nahodilá vzhledem k podmínkám výskytu, jak je obecná či speciální vzhledem k druhům chování, či jak je univerzální (*jedinečná*) u jedinců srovnatelné populace. Adjektivní modus již představuje vyšší stupeň abstrakce od specifických podmínek výskytu charakteristiky osobnosti. Přesto je i na této úrovni patrná potřeba doplnění (*např. váhavý - kdy, za jakých podmínkách, ke komu*), neboť mnohé charakteristiky mohou být významově prázdné (*„rychlý“*) nebo pojmenovávat pouze dojem (*„milý“, „okouzlující“, „slušný“, „oblíbený“*). Substantivní modus umožňuje studovat a zkoumat samostatnou dimenzi (*např. zodpovědnost jako jádro osobnostní zralosti*).

Obsahovou a formální stránkou nálezů českých a slovenských psychologů se zabývali Kratochvíl a Fišerová (Svoboda, 1999), kteří na základě jejich analýzy vymezili pět typů nálezů charakteristických pro různé oblasti psychologie. Nález orientovaný klinicky, resp. kazuistický je charakteristický pro izolovaně pracující psychology. Podtrhuje význam pozorování, explorace a anamnézy, případně údajů jiných osob, které znají testovaný subjekt. Na základě těchto dat jsou činěny závěry, které mají převážně kazuistický charakter. Nález orientovaný testově popisuje výsledky řady testů, jež jsou v závěru sumarizovány. Nález exploračně-testový vychází z klinických i testových dat, která se komentují v míře potřebné pro vlastní úvahy a závěry. Někdy začíná popisem chování klienta a obsahem explorace, které jsou doplňovány testovými údaji, jindy může být postup opačný. Nález narativní,

dynamicky komplexní je náročný na erudici a není stavěn na základě pevného schématu. Budí dojem eseje s ilustrujícími odbočkami do minulosti i úvahami o budoucnosti, v němž se prolíná citace anamnestických dat s rozhovorem, výsledky testových vyšetření s psychologickými interpretacemi a hypotézami. V nálezu orientovaném na složky osobnosti jsou data seřazena podle schématu (např. *intelekt, paměť, temperament atd.*), přičemž do popisu jednotlivých oblastí jsou integrovány údaje z testů, pozorování, anamnézy i explorační. Tato data jsou někdy citována pro ilustraci konkrétních tvrzení.

3.4.1 Limity jazyka v popisu psychické reality

Přestože různé teorie osobnosti definují řadu pro personalistiku užitečných pojmů, jako jsou např. jáství, charakter, emocionalita, interpersonální vlastnosti a dovednosti, motivace, myšlení, sebepojetí, schopnosti, temperament, vitální kapacita, životní dráha a dal. (Bedrnová, Nový 2002, Smékal 2002, Hroník 1999 a dal.), z nichž některé jsou chápány jako strukturální složky osobnosti, pouze koncepty využívající psychoanalytické teorie připisují zásadní vliv nevědomí na chování a prožívání člověka. Po širším přijetí Freudova konceptu tohoto pojmu, který narušil systémy evropského myšlení založené na jednoznačnosti a transparentnosti významu, byla jednoznačnost uvědomovaného obsahu opuštěna poukazem k latentním významům a nevědomým obsahům. Také sama definice psychoanalýzy se zřejmě odvolávala na jazykový úzus, v němž se od začátku užívalo pojmu psychoanalýza a hlubinná psychologie jako synonymum.

Jazyk jako abstraktní znakový systém zahrnuje soustavu univerzálních symbolů, v jejichž vývoji z psychoanalytické perspektivy hraje významnou roli dichotomie vědomí a nevědomí, resp. reprezentované a nerepresentované. Jde o to, že rané lidské zkušenosti uložené do paměti coby nesymbolizované, tedy slovně nezdvoužené zážitkové scény, nemohou být zvědoměny, tedy pojmenovány. Vědomá řeč se vynořuje z předvědomé a nevědomé oblasti psychiky - vedle slov a jejich spojení existují ještě symboly obrazné a archaičtější povahy, které nedosahují charakteru pojmu a k nimž často chybí slovní vyjádření (*mohou vystupovat jako obrazy, fantazie, ideografy, přenosové objekty, metafora a určitá zvláštní chování jako chybné*

úkony, náhlé obraty v chování, symptomy). Vytváření symbolů začíná záhy s prvními objektními vztahy, s první projekcí a identifikací. První symboly jsou pocíťovány jako původní objekt - jsou ve vnitřním i vnějším světě současně, což odpovídá zatím nedostatečné hranici mezi Já a objektem. Části Já a vnitřních objektů jsou projikovány do vnějšího objektu a identifikovány s ním, takže není jasná hranice mezi subjektem a objektem. Podle H. Segalové (1957) jsou symboly ve službě sublimace – mohou být z vnitřního světa projikovány (*a reprojikovány*) do vnějšího, v němž mohou být použity mnohem svobodněji než původní objekt. Segalová se obrací k lingvistické teorii Charlese Morrisse (1901-1979), podle něhož symbolizace vyžaduje třípólovou relaci: vztah mezi věcí symbolizovanou, věcí fungující jako symbol a osobou, pro niž jedno představuje druhé. Vytváření symbolů je činností Já, které bojuje se strachy z objektů (*resp. se strachy ze špatných objektů a strachy ze ztráty těch dobrých*). Poruchy ve vztahu k objektům se odrážejí v narušeném vytváření symbolů (1957). V psychoanalýze je různá kvalita schopnosti symbolizovat ukazatelem vnitřní psychické diferenciaci a integrace analyzanda (Šebek, 2010).

Jazyk tedy zprostředkovává uvědomění si citových stavů, neboť člověk potřebuje slova, aby pochopil, co cítí, dokázal například rozlišit mezi pocitem osamělosti, opuštěnosti a vyděšenosti⁴⁴. Přesto zjišťujeme, že emoční zkušenosti, byť disponujeme sebestopracovanějším jazykem, nedokážeme slovy vyjádřit a plně zprostředkovat (*byť empatickému*) druhému. „*Nemůžeme slovně sdělit chuť čokolády někomu, kdo ji nikdy neochutnal*“ (Ogden, 2004, str.11). Z pohledu psychoanalýzy je cestou k porozumění druhému uznání existence a významu jeho intrapsychického rozměru, prostoru definovanému jako subjektivně koherentní soubor reprezentací objektů a jevů vnějšího světa včetně vlastní osoby v dané mysli. „*Existuje tolik reprezentovaných světů, kolik je na světě lidí. Nelze počítat s žádnou konzultovatelnou nadosobní instancí, která může mezi dvěma lidmi rozhodnout o tom, či psychická realita, a tím i představa o objektivní realitě, je pravdivější*“ (Mikota, 1995, str. 61). Psychoanalyticky orientovaní autoři se domnívají, že celý způsob bytí vyjde najevo pouze při psychoanalýze (Horneyová, 2000) a kladou si otázku, kdo má

---

⁴⁴ Dospělí často prostřednictvím řeči podporují děti v mechanismu popírání reality (Freudová, 2006), které děti často přejímají a stereotypně užívají: v běžném životě se i nejmenším dětem dostává ujištění, že „už jsou velké“, šikovně „jako máma“, že právě utržená rána „už vůbec nebolí“ a dal.

vlastně právo na správný výklad určitého chování, na zachycení jeho podstaty. Dávání významu různým situacím a interakcím je určeno nejenom výchovou, ale celou společností, její kulturou a etikou. Společnost dává hodnotící nálepky všemu, všichni jsme zajatci naší kultury a doby, včetně současného stavu vědy, tedy i psychologie (Poněšický, 2003).

Současná globalizovaná společnost, která je kromě jiného typická nejrůznějšími hantýrkami, z nichž řada byla umožněna až díky rozvoji informačních technologií, často užívá jazyka charakteristického komunikací na úrovni symbolů nebo slovních zkratk. Těžiště rozvoje z verbálních schopností se tak přenáší do roviny symbolického uvažování. Postmoderní psychoanalytici docházejí k názoru, že také věda dnes spíše užívá jazyk, který zavádí pouze obrazy, o nichž je známo, že souvislost se skutečností mají jen přibližnou (Leary, 1996, in Borecký, 1999). Známý publicista Karel Hvizďala (2005) se domnívá, že zatímco ve staré Evropě se vedou diskuse o nezaměnitelné roli kultury jazyka ve vývoji společnosti a extrémní hlasy, jež si vynucují převahu obrazu a zvuku nad slovem, jsou vykazovány do příslušných mezí, u nás jsou tyto hlasy zatím ojedinělé. Jazyk se stává utilitárním prostředkem užitečným hlavně k výuce, jak komunikovat v obchodě, řídit marketing, budovat si image, vést řídicí porady či prodávat nové výrobky.

Francouzská psychoanalytička Corinne Maierová (2005) do soutěže o první příčky mezi novodobými hantýrkami zařadila univerzitu, média a psychoanalýzu. Kriticky rozebírá zvláště „firemní novořeč“, kterou nazývá odpuzujícím jazykem nikoho. *„Takový jazyk usiluje o oproštění od všech citů a předsudků a očištění od veškeré představivosti a svá tvrzení odívá aurou zcela vědecké nezúčastněnosti. Záměrně nejasný a nesrozumitelný jazyk nikoho se podobá obskurnímu žargonu odvozenému z jakési pavědy. Slova už neslouží k tomu, aby něco znamenala, a vztahy mezi událostmi skrývají tím, že zamlčují příčiny stojící v jejich pozadí. Právě tyto vlastnosti mají velkou šanci okouzlit publikum, které se cítí tím lépe informováno, čím více jsou jeho představy zmatené. A čím je firemní jazyk techničtější a abstraktnější, tím více, zdá se, firma věří jeho přesvědčivosti a tím více tohoto školometského a falšujícího pajazyka užívá a zneužívá. Snem firmy je lidská řeč, která by byla pouhým „nástrojem“, a zdaleka ne oním oknem nebo zrcadlem, jak se domnívají někteří intelektuálové“* (z kapitoly Co je tohle za hatmatilku?). Podle Maierové není ve firmě místo pro individualistu. *„Manažeři lidských zdrojů jej vycítí na dálku:*

v grafologickém posudku jeho osobní složky se to jen hemží výrazy jako nepoddajnost, zatvrzelost a tvrdohlavost. A to není hezké, nedokázat se podřídít“ (2005, str.17).

Každý, kdo byl zaměstnancem velké instituce, zaznamenal zde zvyk mluvit ve zkratkách. Často se tak označují neustále se měnící názvy organizačních součástí přebujelých institucí větvících se do stále nepřehlednějších struktur. Odlišný institucionální jazyk probíhající změny a procesy popisuje jako zákonité mechanismy, z nichž je lidský prvek zcela vyloučen. Pro ilustraci uvádím výňatek ze směrnice jednoho z našich bezpečnostních sborů dokumentující jednu z mnoha parciálních organizačních změn. Text uvádím v původní verzi včetně chyby (*duplicita částí věty*), jež se vloudila do publikovaného znění: *“V rámci operativně-strategických opatření bylo zrušeno oddělení podpory personálního prověřování a referát BEBRA Odboru bezpečnostních činností. Následně bylo zřízeno oddělení vnitřní bezpečnosti Odboru bezpečnostních činností. Na oddělení vnitřní bezpečnosti se převádí působnost zrušeného oddělení podpory na oddělení vnitřní bezpečnosti se převádí působnost zrušeného oddělení podpory personálního prověřování a referátu BEBRA, včetně pracovníků tohoto oddělení a referátu“.*

4. Závěr

Zájem o osobnost jako předmět psychologického studia je starý zhruba sto let. Přestože první psychoanalytické (*Freudovy*) poznatky a teorie získaly pozornost již na konci devatenáctého století, až do roku 1920, kdy si získalo zájem hnutí „*psychologie osobnosti*“, se nikdo neujal jejího seriózního studia. Pro autory pokoušející se o její definování nebyli psychoanalytici zajímaví hlavně proto, že mnohé aspekty jejich teoretických modelů byly komplexní a netestovatelné postuláty. Allport již ve třicátých letech prozkoumal asi 50 definicí osobnosti a upozornil, že jedinečnost každé osoby vnáší zmatek do vědy a do jejího hledání způsobů, jak zachytit uniformitu lidského chování. Varoval před tendencemi rozkládat jednotu osobnosti, prezentovat pouze fragmenty informací o celém člověku a takto získané informace pak generalizovat způsobem, který opomíjí individuální rozdíly.

V průběhu psychologické praxe v personalistice a v poradenské oblasti se staly hlavním předmětem mého zájmu osobnostní struktury a stavy, které lze nepřesně označit jako charakterové patologie. Mám tím na mysli, že jde o osobnosti, u nichž hlavní porucha nespočívá v přítomnosti diagnostických vodítek v deskriptivně psychiatrickém klasifikačním smyslu, ale spíše v ego-syntonní deformaci povahy. Přestože charaktery lidí spojené se specifickými, obtížně rozpoznatelnými potřebami a motivacemi, mají ze společenského hlediska dalekosáhlé účinky, v rutinní výběrové praxi se zaměřujeme především na rozpoznávání a odhalování parciálních (*žádoucích*) charakteristik osobnosti. Spoléhá se přitom na standardizované sebedeskriptivní metody a výkonové testy, případně pozorování a hodnocení „*assessorů*“ bez stabilní odborné supervize. Pracné psychoanalyticky orientované projektivní metody (*ROR, TAT apod.*) nebo psychoanalytické interview zaměřující se na intrapsychickou realitu posuzované osoby zde nemají významné místo. Ať už vzhledem k vysokým nárokům na kompetentní zvládnutí vyžadující trénink pod supervizním dohledem, obtížné prokazatelnosti předkládaných závěrů a hypotéz a dal. Jako posuzovatelé tak víceméně přicházíme o jednu z možností, jak hlouběji porozumět motivačním silám posuzovaných osob, ale také o příležitost kultivovat schopnost kriticky reflektovat a připouštět vlastní sklony k obrannému

myšlení a chování.

Expertní situace nás někdy svádí k superiornímu sebepojetí, které může být maskováno vnějškovou afiliativností. Pod ní se ale nezřídka skrývá očekávání gratifikace a přesvědčení o vlastním přístupu k „*objektivní psychické pravdě*“, přinejmenším ve vztahu k posuzovaným druhým. Podaří-li se případnému oponentovi zpochybnit a narušit tento idealizovaný sebeobraz posuzovatele a frustrovat tak jeho významné libidinózní směřování, setká se s emocionální reakcí stvrzující obranné využití fenoménu. Nezbyvá tak než uvažovat nad preventivními opatřeními redukujícími negativní souvislosti, jako jsou hloubková sebezkušenost a supervize, které experta sesadí z jeho vyvýšené pozice. Měly by vést k odhalení potlačených a vytěsněných impulsů a přání, jejichž znovuprožitím, pochopením a pojmenováním teprve může dojít k jejich opuštění.

EMPIRICKÁ ČÁST

1. Cíl výzkumu a deskripce vzorku

Předkládaný výzkum byl původně součástí odlišně (*více psychometricky*) koncipovaného projektu, na který jsem po delším přerušení navázala se zdůrazněním psychoanalytického přístupu. Vlastní výzkum je zaměřen na hypotetický mechanismus predikce mezi kresebnými markantami považovanými za prediktory osobnostních tendencí a škálami multidimenzionálního dotazníku zaměřeného na odhalování struktury proměnných, na nichž má záviset kvalita interakčního chování jedince. Rozborem dat jsem se dále pokoušela zjistit, zda a jak kresby stromu a lidských postav vypovídají o specifikách vybrané populace, tedy zda potvrzují existenci předpokládaných sdílených fantazií a pocitů osob s přáním pracovat ve složkách státní policie a zpravodajských služeb. Zkoumala jsem, jak se v kresbách projevují mezipohlavní rozdíly, a zda úroveň explorovaného intelektu⁴⁵ souvisí s kvalitativními charakteristikami kreseb. S vědomím obtíží spojených s realizací metodologického postupu jsem zjištěné souvislosti interpretovala v souladu s teoretickými a osobními praktickými poznatky a zkušenostmi.

Zaměřila jsem se na soubor zájemců o výkon služby v Policii České republiky, v Bezpečnostní informační službě (*dále jen BIS*) a Úřadu pro zahraniční styky a informace (*ÚZSI*), s nimiž mě spojuje víceletá osobní zkušenost. Zkoumala jsem osobnostní dimenze prostřednictvím Baum testu, F-D-T, I-S-T a v rezortu oblíbeného a v podstatě obligátního dotazníku SPARO. Nabízí se otázka, má-li vůbec smysl pokoušet se nalézat „korelace“ u těchto různorodých metod, mezi nimiž se často projevují významné rozpory

---

⁴⁵ Ve zpravodajských službách se ke zjišťování rozumových schopností používají jiné metody než IST (*obvyklý v době sběru dat u PČR*), takže jsem tento test pouze z výzkumných důvodů dočasně přiřadila do testových baterií i zde.

(např. v kresbách probanda jsou přítomné výrazné známky dráždivosti, impulsivní agresivity a regrese, podle dosažených dotazníkových skóre by měl být tentýž klient anticipujícím, emočně stálým typem dobře integrované osobnosti). Tyto zdánlivé neslučitelnosti jsou pochopitelné vzhledem k afinitě projektivních technik ke stavům či tendencím, které nebývají posuzovanou osobou reflektované a pojmenované (např. nejistá sexuální identifikace, závislost, kompenzace apod.). Nemohou být tedy zodpovězeny ani v rámci self-reportu, v němž navíc bývá posuzovaný omezen zvolenými položkami a oblastmi, k nimž se vztahují. Z tohoto důvodu jsem se soustředila na ověření několika hypotéz, u nichž bylo možné v souladu s konstruktovými definicemi považovat potvrzení statistické závislosti také za potvrzení psychologické a věcné.

Do statistického zpracování jsem zahrnula údaje z komplexních vstupních psychologických vyšetření 356 uchazečů o přijetí do služebního poměru. Šlo o 88 žen a 268 mužů středoškolského a vysokoškolského vzdělání ve věku od 18 do 49 let aspirujících na pozice v oblasti nepřímého i přímého⁴⁶ výkonu služby v Praze v letech 1998 – 2002. Chronologicky ve sběru dat figurovaly sbory v již výše uvedeném pořadí, přičemž v početním zastoupení převládají uchazeči k PČR přibližně v poměru 4 : 1 k uchazečům ze zpravodajských služeb. Poměr odpovídá počtu adeptů jednotlivých sborů, kteří se v průběhu přijímacího procesu propracují k psychodiagnostickému vyšetření v období 1 roku.

K rozhodnutí sloučit a zařadit do zpracování údajů uchazeče z policie i zpravodajských služeb jsem dospěla na základě zkušenosti, že řada zájemců o práci ve zpravodajských službách přichází z předchozí policejní praxe nebo z organizací s podobnými společenskými funkcemi jako jsou armáda nebo jiná zpravodajská služba, případně současně žádá (*žádala*) o přijetí k některé z nich - předpokládala jsem tedy společný motivační základ. Je možné, že kromě zájemců o policejní práci zkoumám i u uchazečů o přijetí ke zpravodajcům tu část „policistů“, která zároveň vykazuje afinitu ke

---

⁴⁶ Uchazeči aktivně vyjadřovali přání „bojovat proti zločinnosti“, „přispívat k obraně vlasti“, „být v uniformě“, „být v utajení“, případně „se zbrání“, „v operativě“ „zažívat pocit dobrodružství“ apod.

zpravodajským službám⁴⁷. Vzhledem k obsahu výzkumných hypotéz a rozsahu interpretací nepovažuji případné potvrzení nebo vyvrácení tohoto předpokladu za významné. V souboru zkoumaných osob jsou jak lidé vykazující afinitu k výkonné funkci bezpečnostního sboru, tak osoby, které zde hledají sociální výhody a stabilitu (*k dispozici je ubytování, pravidelný příjem, výsluhový příspěvek po ukončení povinné doby služby, nadprůměrná délka dovolené a dal.*). Pokouším se zjistit, nakolik mohou být ve vybrané populaci „ve hře“ skryté motivy více či méně odlišné od manifestních, které souvisejí spíše s nevědomými (*obrannými*) potřebami a kompenzačními mechanismy.

---

⁴⁷ Z vyjádření kandidátů přicházejících z PČR vyplývá, že zpravodajské služby považují za společensky prestižnější a významnější. Příjímací proceduru hodnotí jako mnohem náročnější, tudíž i přijetí ke službě považují za potvrzení svých osobních kvalit a významu. Pobyt zde vnímají jako pokračování kariérního růstu.

2. Postup a popis použitých metod

V průběhu třídění a zpracovávání dat se potvrdil předpoklad obtížného převedení kresebného produktu do statisticky zpracovatelné podoby. Na klasifikaci kresebných znaků do kategorií⁴⁸ se pro zajištění větší objektivity podíleli nezávisle na sobě čtyři psychodiagnostici - šlo včetně mě o 2 ženy a 2 muže. Pokud bylo mínění posuzovatelů u některých markant výrazněji polarizované (*klasifikovali např. kategorii konsistence jako nedostatečnou i jako dobrou*), byl protokol z dalšího zpracování vyřazen. Do konečných výsledků se nakonec nepromítla řada kategorií (*např. klasifikace detailů*), neboť v průběhu statistického zpracování bylo nutno u některých řídce se vyskytujících markant (*např. absence tváře*) přistoupit k jejich vyloučení nebo sloučení s kategorií blízkou (*špatná a nedostatečná konsistence*).

Vstupní data (*resp. hrubé a vážené skóry SPARO a IST a číslice označující charakteristiky kresebných markant v jednotlivých kategoriích v případě Baum testu a F-D-T*) byla uspořádána do matice v programu Microsoft Excel a statisticky zpracována pomocí jednofaktorové analýzy rozptylu a chí kvadrát testu. Podrobný obsah testovaných hypotéz a statistických nálezů v kapitole 3.

---

⁴⁸ K ustanovení kritérií třídění byla využita hodnotící škála Karen Machoverové (Witkin, 1954), která byla pro účely výzkumu upravena (přílohy 3 a 4).

2.1 Baum test

K použití metody ve výzkumu mě vedl zájem zjistit, nakolik mohou být symbolická kresba sebe sama a její symbolický (*psychoanalytický*) výklad v souladu s určitými teoretickými osobnostními komponentami zjištěnými faktorovou analýzou.

Předpokládá se, že kresba stromu vzniká pod vlivem převážně nevědomé, v kultuře zakotvené strukturace osobního prostoru. Prostorové zóny tvoří základ pro diagnostické úvahy, neboť symetrická konstrukce stromu kolem středové osy umožňuje projekci psychiky probanda. V kresbě se tak mohou projíkat převládající tendence a sklony osobnosti, více či méně skryté, případně nevědomé představy o sobě, o svých přednostech a nedostatcích, nadějích a obavách, o postojích ke světu. Jednotlivé rysy kresby mohou být výrazem různě hlubokých vrstev osobnosti.

Určité složky osobnosti zaujímají v určitém období vedoucí úlohu - pomineme-li specifickou výpovědní hodnotu v typické konstrukci stromu v dětských kresbách, i v projevu dospělých lze vysuzovat na převahu konkrétních tendencí osobnosti. Při interpretaci je nutné zabývat se poměry různých částí kresby, vztahu kmene k výšce koruny, poměru hmoty stromu vpravo a vlevo, koruny nad a pod koncem kmene. Odlišnosti od běžných proporcí často naznačují i zvláštnosti a konflikty hlavně mezi vědomou a nevědomou složkou psychiky. Většina autorů zdůrazňuje interpretaci založenou na zkušenosti, dlouhém nácviku, při němž je důležitou součástí reflexe dojmu, kterým na psychologa působí výtvořky různých probandů (Řičan, Ženatý, 1988, Koch, 1976). Interpretovat lze tedy intuitivně, bez studia detailů, což vyžaduje větší zkušenost s metodou. Případně lze postupovat podobně jako při grafologickém rozboru nebo podle tabulek, v nichž každý kresebný znak může mít více významů (Koch, 1976).

Kresbu je tedy možné posuzovat: 1) jako celek, podle jejího 2) umístění a velikosti, 3) celkového dojmu, 4) tahu, tlaku, způsobu vedení čáry, 5) přítomnosti infantilních znaků. Případně lze provést 6) symbolický výklad, 7) interpretovat detaily, 8) napojování, prostupnost a zakončování kmene a větví, či posuzovat kresbu jako 9) záznam vývoje osobnosti (Altman, 2002).

2.2 F-D-T

Kresba lidské postavy má ještě blíže k reflexi sebe, sebepojetí, sebeprožívání i vnímání lidí obecně. Původní užití metody bylo sice spojeno s hodnocením vývojové a intelektové úrovně dětí (Goodenoughová⁴⁹, 1926), ale Karen Machoverová (1949) došla k závěru, že kresba je také bohatým zdrojem klinické informace a navrhla ji jako projektivní test osobnosti. H.J.Baltrusch (1956) navázal na Goodenoughovou a Machoverovou testem postavy Figure-Drawing-Test (FDT), jenž přináší informace o obrazu osobnosti, tělesném schématu vyšetřované osoby a jejích neurotických konfliktech. D.B.Harris (1963), autor nejvýznamnější revize testu, zahrnující kresbu muže, ženy a sebe sama, poukazuje na vysoké korelace mezi skóry testu a IQ skóry inteligenčních testů. Termín intelligence však doporučuje nahradit pojmem intelektová nebo konceptuální zralost, již rozumí schopnost vnímat, abstrahovat, zevšeobecňovat (podle Šípek, 2000).

Testová instrukce ke kresbám použitým ve výzkumné části této práce zahrnovala pokyn k nakreslení úplné lidské postavy, pokud možno, jak nejlépe testovaná osoba dokáže. Po splnění úkolu byla každá osoba požádána, aby nakreslila postavu opačného pohlaví. Nakonec měla v podstatě volně asociovat k oběma kresbám, přičemž byla povzbuzována nabídnutými tématy (*sociální, věkové či emocionální charakteristiky postav a jejich případného vzájemného vztahu a dal.*). Interpretace kreseb byla postavena převážně na psychoanalytické teorii (*jednotlivé rysy jsou zvažované jako reprezentace tvůrčovy psychologické podstaty*).

Při interpretaci obecně je důležité detekovat postavu, se kterou se proband identifikuje, což nemusí být osoba stejného pohlaví. Je třeba rozlišit, zda se klientovy znaky objevují u figury (*tzn. odpovídající rys se u osoby vyskytuje*) nebo na protifiguru (*což znamená zaměření k druhému pohlaví, projekci na ně*). Pokud se znak objevuje na obou figurách, lze odpovídající rys považovat za dominující charakterový znak. Projekce v kresbě může pramenit jak ze skutečnosti (*subjekt projikuje své pocity, zážitek tělového schématu,*

---

⁴⁹ Práce F. Goodenoughové „Measurement of Intelligence by Drawings“ se stala podnětem ke zkoumání kresby lidské postavy pro další odborníky (Šípek, 2000).

konflikty aj.), tak z tužeb a přání (subjekt by chtěl působit určitým dojmem apod.).

Nakreslené figury poskytují ve svém provedení, držení těla, oděvu a jiných charakteristikách klíč k poznání struktury osobnosti, k její schopnosti adaptace a dynamické interakci. Metoda dovoluje zkoumat integraci osobnosti, její přizpůsobivost a vztah ke světu, nivou energie a pudovou strukturu, možnosti porušení pudového a afektivního života, sexuální postoje, sebevědomí a snahu po uplatnění, manifestaci konfliktových momentů a jejich podstatu a dal. Výhodou testu je jeho finanční i časová nenáročnost, možnost předložit jej opakovaně téže osobě. Při hodnocení kresby je však nutno přihlížet k doprovodným verbálním i neverbálním projevům probanda, k obsahu rozhovoru a datům z objektivní anamnézy.

Různé elementy kresby zůstávají vždy identické a jsou nezávislé na malířské zručnosti a na zevních podmínkách. Pro normální osobnost je charakteristické dobré kreslířské provedení. Figury odpovídají věkovému stupni subjektu, mají adekvátní velikost, aktivní postoj, pohled zpředu, pečlivé odění odpovídající stáří, přívětivý až energický výraz, adekvátní provedení paží, rukou, vlasů. Chybí primitivní formy, znaky sexuálních konfliktů, tzn. i protifigury jsou dobře provedeny, chybějí známky agrese. Neurotické přizpůsobení je typické následujícími znaky: chabé kreslířské provedení, primitivní tělesná figura, agrese, dětské kresebné elementy, nohy a paže v jednoduché dimenzi. Bývají přítomné známky konfliktu: transparence, gumování, nekontrolované stínování a zesilování, vynechání částí, disproporce, známky sexuálních identifikací a nepřátelského postoje k druhému pohlaví.

Kresba lidské postavy se používá v širokém měřítku, v klinické praxi například při diferenciaci deviantních a nondeviantních sexuálních agresorů, při diagnostice anxiety, hostility apod. Koubek (Svoboda, 1999, Koubek, 2007) dospěl k následující typologii. Typ hysterický je formálně spojen s nadprůměrnou úrovní kreslířského projevu. Figura je atraktivní, líbivá, má výrazný oděv, účes, šperky. Oči mají velké zřítelnice s nápadnými řasami. Nos bývá často vynechán, pečlivě jsou vypracovány detaily, knoflíky a dal. příslušenství. Typ organický je typický nízkou úrovní kresebného projevu a připomíná dětskou kresbu. Linie je hrubá a nejistá. Pohlavní diferenciaci často provedena dodatečně přikresleným oděvem. Prsty mívají podobu

okvětních lístků. Hlava bývá znázorněna velká, kruhovitá, trup kulatý, objevuje se transparence hlavy pod kloboukem nebo těla pod oděvem. Typ schizofrenní zahrnuje jednak typ se symboly agrese a destrukce: široce rozevřená ústa s velkými zuby, drápotivé prsty, symboly smrti. Často také velké oko s hroživým výrazem, nakreslené zcela mimo kontext. Druhý typ „slepého mládence“ se vyznačuje charakteristickou ztrnulostí, sošností, často oči bez zřítelnic, neukončené ruce. U typu agresorů autor rozlišuje agresory deviantní a nedevariantní, nalézá i charakteristické markanty pro neagresivního pedofila – alkoholika (2007).

2.3 Test struktury inteligence

Autorem rozšířeného testu švýcarské provenience, který se stal v našich zemích jedním z nejužívanějších skupinových testů inteligence, je Rudolf Amthauer (1992). Česká standardizace z roku 1973 vychází z výsledků 3 951 osob, přičemž normy zohledňují vzdělání.

Kromě vážených skóre v jednotlivých verbálních, numerických a názorových subtestech je výstupem testu také profil inteligence, pomocí kterého je možné vytvářet typologie. Přestože test je schopen poskytovat vhled do struktury inteligence, mě zajímala především její celková úroveň, takže pro statistické zpracování byl použit jen celkový standardní skóre, IQ.

2.4 SPARO

Multidimenzionální dotazník byl vyvinut jako nástroj k odhalování struktury osobnostních proměnných, na nichž závisí kvalita interakčního chování jedince ve vyhrocených životních kontextech, povaha a dynamika vyrovnávání se s působícími situačními proměnnými. Autor (O. Mikšík) definuje **základní komponenty bazální psychické integrovanosti**, jež byly získány faktorovou analýzou:

KO - kognitivní variabilnost se týká kognitivních funkcí, postihování a zpracovávání komplexu situačních proměnných. Vysoké sycení je příznačné tendencí ke změně, tíhnutím k vysoké kvantitě, dynamice a proměnlivosti vnějších podnětů při jejich komplexním postihování a zpracovávání (*čímž není určena kvalita tohoto zpracování*). „Invariabilnost“ autor chápe jako trend k interakcím s prostředím stabilnějším, kognitivně chudým, resp. nízkou průchodnost kognitivní kapacity pro dynamické postihování a zpracovávání situačních proměnných. EM - emocionální variabilnost se týká prožívání interakcí s prostředím a situačních změn. Posuzuje se dynamika emocí a její důsledky v oblasti kognitivní a konativní hlavně co do vztahu emocionálního a racionálního v interakci subjektu s prostředím, podmínkami a okolnostmi života a činnosti. Na plus pólu vystupuje vysoká emocionální vzrušivost, sklon prožívat situační napětí, tenze i euforie (*emocionální typ interakcí*), na minus pólu pak emocionální stabilita, snížená emotivita (*až emocionální chudost*). RE - regulační variabilnost se vztahuje k regulaci a usměrňovacím funkcím konativní modality, kvality autoregulace, cílesměrnosti a ovládání aktivity. Vysoká variabilnost je příznačná nízkým sebeovládáním, malým zvažováním možných důsledků spouštěných interakčních aktivit, resp. sníženými autoregulacemi situačně účelového chování. Invariabilnost je příznačná soustavným vřazováním budoucího možného efektu do rozhodovacích procesů, činností a systémů chování (*anticipační regulace jednání a chování*). AD - adjustační variabilnost se týká vpravování do nových podmínek a okolností života a činnosti. Vysoká variabilnost je příznačná tendencí odpovídat jak na inertnost, tak i na dynamiku působení situačních proměnných přizpůsobovacími aktivitami (*bud' účelným upravením se nebo na principech poddajnosti*). Opačný pól lze označit za adjustační rigiditu: jedinec projevuje tendenci setrvale se přidržovat vlastních přístupů, činností, schémat chování.

Jako **bazálnější škály obecné variability** jsou definovány:

PV - obecná hladina psychické vzrušivosti, spontaneity, vnitřní čilosti, dynamismu, nabuzování - projevující se behaviorálně jako tendence tíhnout k dynamickým interakcím spojeným s intenzívním psychickým nabuzováním, resp. jako vysoká situační vzrušivost. MH – motorická (resp. vnější) hybnost a její regulování. Při vysokých hodnotách se projevuje ve vyhledávání změn při menších regulačních zábranách a vysoké emocionální a adjustační rigiditě. Při minus hodnotách se projevuje tendencí vyhledávat situační i akční klid při vysoké emocionální vzrušivosti, regulovanosti a přizpůsobivosti.

K hlubšímu vhledu do individuálně příznačné specifiky bazální autoregulace osobnosti slouží další testované **osobnostní rysy, integrované do souhrnnějších dimenzí:**

Dimenze N – Normalita zahrnuje škálu VZ – vztahovačnost, podezíravost jako ukazatel, zda a nakolik se daný jedinec domnívá, že ho druzí pomlouvají, pronásledují, či mu jinak úmyslně škodí, nakolik má sklon sám sebe pozorovat a litovat, přistupovat k druhým s apriorní podezíravostí. Při maximálních hodnotách na jednodimenzionální škále lze hovořit o tendencích k hypochondrii a k bludu pronásledování. Na škále LS – psychická labilita je bipolárně postihována kvalita, resp. úroveň emocionální a akční odezvy na podněty, bazálnějších předpokladů a schopností aktivně a integrovaně se vyrovnávat s intervenujícími situačními proměnnými. Nízký skóre ukazuje na výraznou psychickou labilitu signalizující citlivost k emociogenosti prostředí a situací, bazální pohotovost k dezintegraci psychických funkcí, zvláště intelektových procesů a volných aktivit tím, že situační kontexty narušují psychickou integrovanost, vedou ke ztrátě sebejistoty a k rozvoji astenických prožitkových dominant. Vysoký skóre je ukazatelem psychické vyrovnanosti osobnosti, pro niž je příznačný integrovaný přístup k interakcím, nízká úroveň emociogenosti situací, odolnost vůči jejich destruktivním účinkům na psychiku a pohotovost účelně je řešit, citová stálost a uvážlivost. Škála AN – anomálie postihuje míru a intenzitu, v níž se daná osobnost vymyká z normálu v intencích Vondráčkova rozlišování anomálie a psychopatie. Jde o jednodimenzionální škálu, na jejímž horním konci se jedná o problémové jedince s extrémní povahou výpovědí, svědčící pro psychopatii spíše pasívně agresivního

a závislého typu. *EX – extremita* zde slouží jako ukazatel extremity osobnosti v závislosti na rozboru relací získaného skóru ke škálám ostatním.

Dimenze S – Optimální hladina stimulace zahrnuje škály: *SI - smyslová imprese, IP - intenzita vnitřního prožívání, PN - pohybový neklid, DI - dynamičnost interakcí s prostředím, SI - sociální disinhibovanost, OS - obecná stimulační hladina.*

Dimenze R – Individuální tendence riskovat zahrnuje: *AS - úroveň aspirací, AC - hladina anticipace, TN - tendence spoléhat na náhodu, SE – sociální exhibice, OR - obecný trend riskovat.*

Dimenze I – Účinná integrovanost obsahuje škály: *UZ – úzkostnost, EC – emotivita, UR - účinná kapacita rozumu, RR- resistance vůči rušení, OI - obecná úroveň integrovanosti.*

Dimenze K – Vnitřní korekce, regulovanost interakcí zahrnuje škály: *RF - rigidita versus flexibilita, LO - lehkomyšlnost versus odpovědnost, NU - nevázanost versus usedlost, FC - frustrovanost versus cílesměrnost, KI - korigovanost versus impulsivnost.*

Dimenze P – Sebeprosazování obsahuje škály: *US - potlačená versus vysoká sebejistota, TO - trdomyslnost versus sebedůvěra, PR - prožitkový versus činnostní přístup, NS - nenápadnost versus sebeprosazování, FM - femininní versus maskulinní interakce.*

Dimenze V – Vztahová dimenze, interpersonální vztahy a vazby: *KT - uzavřenost versus kontaktivnost, BE - hladina benevolence a tolerance, KN – konformita, NE - tendence k nezávislosti.*

3. Přehled hypotéz a nálezů

V této části práce uvádím výzkumné hypotézy a interpretace statistických zjištění – jednotlivé podkapitoly jsou označeny názvy kresebných markant, které byly třídící proměnnou. Pro usnadnění orientace čtenáře jsou tyto názvy v textu uváděny hůlkovým písmem, ostatní proměnné jsou proložené. Přestože bylo za pomoci klasifikačních schémat vytvořeno větší množství hodnocených kresebných kategorií, které byly statisticky zpracovány, uvádím zde pouze významná zjištění vztahující se k několika z nich - pro velké množství získaných statistických dat postupuji s cílem zachovat především přehlednost textu.

Hypotézy, u kterých jsem považovala statistické potvrzení závislosti i za potvrzení psychologické a věcné, se týkají zkoumání souvislosti mezi kresebnými znaky a IQ a vzájemného vztahu kresebných markant a vybraných komponent, dimenzí a škál SPARO. Vstupní data byla zpracována metodou analýzy variance – zjištěné statistické závislosti jsou ilustrovány krabicovými grafy znázorňujícími variabilitu rozložení (*střední čára v „červených krabicích“ představuje jeho medián*). Další hypotézy se vztahují k souvislostem mezi vybranými kresebnými znaky a genderovými charakteristikami vybrané populace. Zde byl k výpočtům použit chí kvadrát test (*tabulky ilustrují zjištěné statistické závislosti*).

Hypotéza č. 1: Existuje vzájemná souvislost mezi KONSISTENCÍ kreseb a IQ zjištěným prostřednictvím *IST* u probandů vybrané populace?

- 1a) Existuje vzájemná souvislost mezi KONSISTENCÍ kresby STROMU a IQ ?
- 1b) Existuje vzájemná souvislost mezi KONSISTENCÍ kresby FIGURY a IQ ?
- 1c) Existuje vzájemná souvislost mezi KONSISTENCÍ PROTIFIGURY a IQ ?

Hypotéza č. 2: Existuje vzájemná souvislost mezi KONSISTENCÍ kreseb STROMU, FIGURY a PROTIFIGURY a skóry *anomálie* a *obecné integrovanosti* SPARO ?

Hypotéza č. 3: Existuje souvislost mezi KONSISTENCÍ STROMU, FIGURY a PROTIFIGURY a *pohlavím* probanda?

Hypotéza č. 4: Existuje vzájemná souvislost mezi ZRUČNOSTÍ kresby STROMU, FIGURY a PROTIFIGURY a IQ zjištěným prostřednictvím *IST* u probandů vybrané populace?

Hypotéza č. 5: Existuje souvislost mezi ZRUČNOSTÍ vztahující se ke kresbě STROMU, FIGURY a PROTIFIGURY a *pohlavím* probanda?

Hypotéza č. 6: Existuje vzájemná souvislost mezi VELIKOSTÍ kresby STROMU, FIGURY a PROTIFIGURY a *aspirací* a *sebejistotou* SPARO?

Hypotéza č. 7: Existují v kategorii VELIKOST významná *genderová* specifika?

Hypotéza č. 8: Existuje vzájemná souvislost mezi HLAVOU FIGURY a HLAVOU PROTIFIGURY a *vztahovačností* SPARO?

Hypotéza č. 9: Existují v kategorii HLAVA FIGURY a HLAVA PROTIFIGURY významné *genderové* rozdíly?

Hypotéza č. 10: Existuje vztah závislosti mezi kategorií TLAKU A VEDENÍ LINIE a dimenzemi SPARO zaměřenými na emoce a autoregulaci?

Hypotéza č. 11: Existují v kategorii DIFERENCIACE POHLAVÍ *genderová* specifika?

Hypotéza č. 12: Existuje vzájemná závislost mezi *genderem* probanda a POHLAVÍM PRVNÍ KRESLENÉ postavy?

3.1 Třídící kategorie: KONSISTENCE

Dobrá KONSISTENCE je považována za znamení dobré psychické integrace a ukazuje na sociální a osobní cílevědomost, na kvalitní pudové a afektivní řízení. Dobré přizpůsobení realitě se v kresbě projevuje dobrou zručností, adekvátním uspořádáním a detailizací. Kresba je prosta dětských a zvířatům podobných kresebných momentů a dal. regresivních znaků. Hodnotí se na pětistupňové škále, přičemž nejvyšší úroveň je označena hodnotou 5, nejnižší hodnotou 1.

Hypotéza č. 1: Existuje vzájemná souvislost mezi KONSISTENCÍ kreseb a IQ zjištěným prostřednictvím IST u probandů vybrané populace?

Ad 1 a):

Statistické hodnoty naznačují, že s narůstajícím IQ se v kresbě STROMU skutečně projevují prvky svědčící pro kvalitnější psychickou integraci. Nejvyšší KONSISTENCI měly kresby skupiny, v níž průměrné IQ bylo 113, nejslabší se vyskytovala ve skupině s průměrem IQ 108 (*vysoké průměry mohou být způsobeny absencí nematurantů v souboru i širokou obeznameností s testem*). Celkově se nejvyšší četnosti vyskytovaly u středové USPOKOJIVÉ KONSISTENCE, kterou posuzovatelé přisoudili 219ti kresbám. Ve zbylých protokolech převládaly nedostatečná a špatná úroveň (88 osob) nad dobrou a velmi dobrou (49 osob). Tento trend, resp. dominance středových hodnocení a značná převaha slabších úrovní nad dobrými, se projevil i v kresbách lidských postav. Může tak vypovídat o specifikách vybrané populace nesvědčících pro příliš kvalitní sebeřízení, osobní a sociální cílevědomost a psychickou integraci. Nelze však podcenit a vyloučit vliv subjektivit posuzovatelů, kteří se již sami stali adaptovanými součástmi institucionalizované sítě, a kteří mohli vůči posuzovaným adeptům zaujímat nereflektované obranné postoje (*např. s nimi nevědomě rivalizovat a devalvovat je*).

Ad hypotéza 1b) a 1c):

V případě FIGURY a PROTIFIGURY se statistická závislost neprokázala.

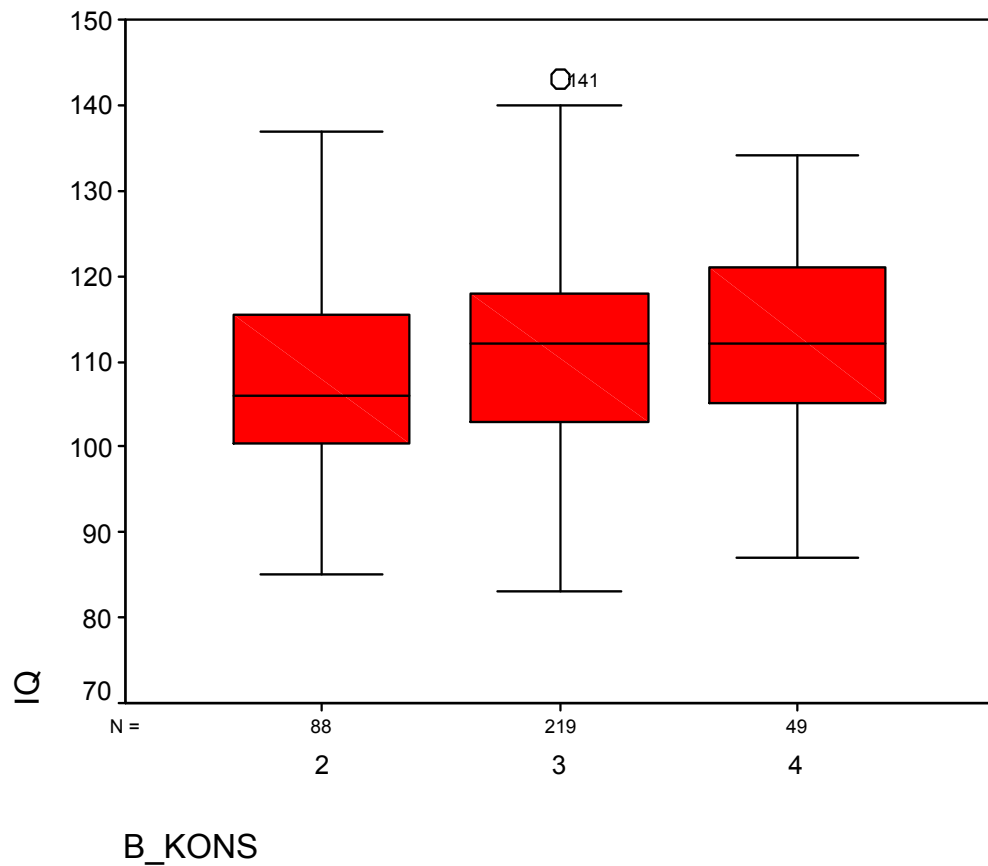
Boxplot č. 1 ilustruje vztah mezi KONSISTENCÍ STROMU a testovým *IQ*.
 Statistický nále: Analýza variance - jednofaktorový model:
 $F = 4,01$, p – hodnota = 0,019.

Číslice na ose x představují kvalitativní označení úrovně KONSISTENCE kresby:

2 - NEDOSTATEČNÁ – (1) ŠPATNÁ: ($n = 88$, $M = 108,1$, $s = 11,1$)

3 - USPOKOJIVÁ: ($n = 219$, $M = 111,4$, $s = 11,4$)

4 - DOBRÁ – (5) VELMI DOBRÁ: ($n = 49$, $M = 113,3$, $s = 11,9$)

Hypotéza č.2: Existuje vzájemná souvislost mezi KONSISTENCÍ STROMU, FIGURY a PROTIFIGURY a skóry anomálie a obecná integrovanost ve SPARO?

Předpoklad, že KONSISTENCE kresby bude ve vzájemné závislosti s *anomálií*, jež podle autora SPARO postihuje míru a intenzitu, v níž se daná osobnost vymyká z normálu v intencích rozlišování anomálie a psychopatie (*spíše pasívně agresivního a závislého typu*), a *obecnou úrovní integrovanosti*, se nepotvrdil v Baumtestu ani kresbách postav. V markantách projektivních kresebných technik a v žádné z testových škál se neprojevyly statistické souvislosti naznačující, že by měřily shodné psychické charakteristiky a potenciality. Lze tedy uzavřít, že pojetí *anomálie i integrovanosti* testu se zřejmě liší od psychické integrace v psychoanalytickém smyslu.

Statistická závislost byla ale prokázána mezi KONSISTENCÍ FIGURY a škálou vztahovačnost. Nejvyšší úroveň KONSISTENCE je zde spojena s nižší mírou podezřívavosti, menším sklonem k sebepozorování a sebelitování a hypochondrickému chování ($F = 5,57$, $p\text{-hodnota} = 0,001$) než úroveň nízká. Takové zjištění se poměrně dobře slučuje s konstruktovými charakteristikami – v souladu s nimi se kvalitní konsistence odpovídající dobře integrované (*zralé*) osobnosti neslučuje s paranoidními a hypochondrickými tendencemi.

VELMI DOBRÁ a současně i ŠPATNÁ KONSISTENCE FIGURY jsou dále spojené s nejvyšší mírou kontaktivity, signalizující rychlost i pružnost v navazování kontaktů i intenzitu prahnutí po nich ($F = 2,80$, $p\text{-hodnota} = 0,040$). Tento jev lze interpretovat různě. Z psychoanalytického hlediska se můžeme domnívat, že lidé dobře přizpůsobení a integrovaní vykazují aktivní zaujetí kontakty a celobjektními vztahy s druhými lidmi, o něž se zajímají, a s nimiž chtějí sdílet a utvářet společenskou realitu. U osobností slabě integrovaných může vysoká kontaktivita zprostředkovávat náhradní uspokojení a redukovat nevědomou úzkost. Zvláště, pokud je neselektivní, svědčí pro „používání“ druhých k uspokojení nevědomých potřeb. Bývá spojená s parciální percepcí lidí, kteří jsou vnímáni a využíváni jako částečné objekty mající převážně instrumentální funkci (*mají hlavně zprostředkovávat uspokojení potřeb subjektu*). Tuto interpretaci předkládám spíše jako námět k úvahám a fantaziím než jako vysvětlení statistických zjištění – pro její přijetí chybí empirické důkazy.

Hypotéza č.3: Existují mezipohlavní rozdíly v KONSISTENCI kresby STROMU, FIGURY a PROTIFIGURY?

V kresbách STROMU a FIGURY kresby žen vykazovaly častěji než kresby mužů dobrou a velmi dobrou KONSISTENCI, což se statisticky prokázalo v kresbě STROMU.

Tabulka č. 1 ilustruje vztah mezi KONSISTENCÍ kresby STROMU a *pohlavím* probanda.

2 – ŠPATNÁ – (1) NEDOSTATEČNÁ

3 – USPOKOJUJÍCÍ

4 – DOBRÁ – (5) VELMI DOBRÁ

Crosstab

			B KONS			Total
			2	3	4	
POHLAVÍ	1 ženy	Count	11	61	16	88
		% within POHLAVÍ	12,5%	69,3%	18,2%	100,0%
		Adjusted Residual	-3,1	1,7	1,4	
	2 muži	Count	77	158	33	268
		% within POHLAVÍ	28,7%	59,0%	12,3%	100,0%
		Adjusted Residual	3,1	-1,7	-1,4	
Total	Count	88	219	49	356	
	% within POHLAVÍ	24,7%	61,5%	13,8%	100,0%	

$$\chi^2 = 0,007$$

Kresby mužů vykazují v porovnání se ženami více než dvakrát častěji špatnou a nedostatečnou KONSISTENCI STROMU. U obou pohlaví se nejčastěji objevovalo průměrné hodnocení (59 % kreseb mužů a 69 % kreseb žen), ženy však měly více kvalitnějších kreseb (18 % dobrých : 13 % špatných). U mužů byl poměr opačný (téměř 29 % špatných a 12 % dobrých). Posuzováno izolovaně, ženy by se tak mohly jevit jako „konzistentnější“, tedy psychicky integrovanější a zralejší než muži ve vybrané populaci. V kresbách postav se však takový trend nepotvrdil.

3.2 Třídící kategorie: ZRUČNOST

Zručnost je hodnocena na pětistupňové škále, přičemž nejvyšší úroveň, hodnocená stupněm 5, je charakteristická výborným kresebným provedením odpovídajícím realitě, má perfekcionista rysy a jasné detailizované provedení.

Hypotéza č. 4: Existuje vzájemná souvislost mezi ZRUČNOSTÍ kresby STROMU, FIGURY a PROTIFIGURY a úrovní IQ ?

Statistické výsledky prokázaly významné souvislosti mezi ZRUČNOSTÍ v kresbě STROMU a IQ.

Stejně jako v případě KONSISTENCE i zde se souvislost neprokázala v kresbě FIGURY a PROTIFIGURY. Zdá se tak, že kresba postavy, která má mnohem blíže ke skutečnému sebepojetí probanda než strom (*umožňuje mnohem vyšší míru projektivity*), může být pro něj také emociogennějším, riskantnějším úkolem, při jehož plnění se manifestují jiné osobnostní charakteristiky než ty, které souvisejí s výší explorovaného IQ. Samozřejmě zadání nakresit „úplnou lidskou postavu“ ve zkouškové situaci navozuje napětí umocněné situačním uspořádáním a genderem examinátora. Jeho percipovaná moc, sexualita a další, ohrožující potenciality bývají citlivě (*byť zkresleně*⁵⁰) vnímány. Při kresbě se pak projevují účinky obranných opatření, jimiž se proband vyrovnává s nepříjemnými pocity. Obrany jsou často zřejmé z verbálu a doprovodného chování – leckdy nápadněji a specifitěji než v samotné kresbě. Působí zřejmě bez ohledu na výší explorovaného intelektu, takže mohou narušovat kreslířskou schopnost.

V kategorii ZRUČNOST - STROM se oproti KONSISTENCI projevila větší variabilita hodnocení, i když i zde byla nejčastější střední hodnota. USPOKOJIVOU zručnost přisoudili hodnotitelé 190ti kresbám. Nejhorší i nejlepší hodnocení dali posuzovatelé podobnému počtu osob (14 a 13 probandů), větší rozdíly byly u ŠPATNÉ a DOBRÉ úrovně (81 a 58 osob). Tak

---

⁵⁰ Častými reakcemi uchazečů (*vybrané populace*) na uvedené zadání jsou variace na téma: „A musí být nahá?“ Projekce do examinátora, který ve fantazii probanda nabývá určitých očekávání, které, jak dotyčný věří, je nucen uspokojit, je zde zřejmé.

jako v případě KONSISTENCE i zde převládaly horší úrovně (95 kreseb) nad kvalitnějšími (71 kreseb). Opět je zde nutné počítat i s chybami, které lze přičítat subjektivitě posuzovatelů (např. určitému zaměření pozornosti, kolektivnímu způsobu percepce oblihvěnému dlouholetým působením specifického prostředí a dal.).

Boxplot č. 2 ilustruje vztah závislosti mezi ZRUČNOSTÍ v kresbě STROMU a testovým IQ. Statistický nále: Analýza variance – jednofaktorový model: $F = 2,55$, p – hodnota = 0,039.

Číslice na ose x představují kvalitativní označení úrovně ZRUČNOSTI:

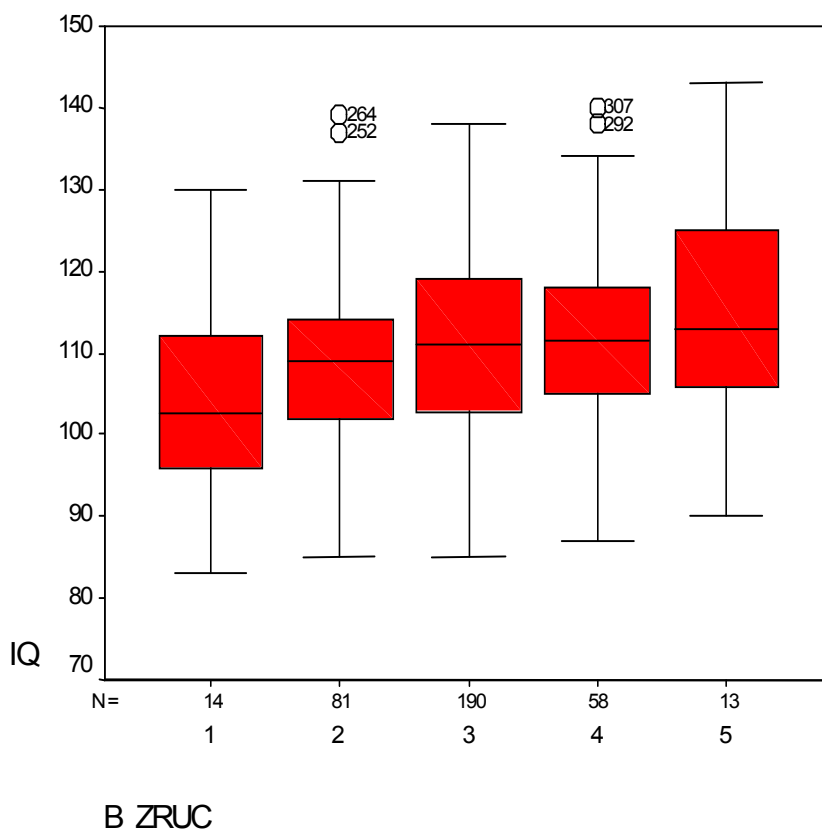
1 – NEDOSTATEČNÁ: (n = 14, M = 104, s = 13,3)

2 – ŠPATNÁ: (n = 81, M = 109, s = 11)

3 – USPOKOJIVÁ: (n = 190, M = 111,2 s = 10,9)

4 – DOBRÁ: (n = 58, M = 112,4 s = 11,8)

5 - VELMI DOBRÁ: (n = 13, M = 115,7 s = 14,5)

Hypotéza č. 5: Existují statisticky významné mezipohlavní rozdíly v úrovni ZRUČNOSTI kresby STROMU, FIGURY a PROTIFIGURY?

V rámci genderového srovnání byla ZRUČNOST MUŽŮ častěji nedostatečná a špatná. Zjištění je statisticky významné pouze v případě kresby STROMU.

Tabulka č. 2 ilustruje vztah mezi ZRUČNOSTÍ v kresbě STROMU a pohlavím probanda.

1 – NEDOSTATEČNÁ

2 – ŠPATNÁ

3 – USPOKOJÍCÍ

4 – DOBRÁ

5 – VELMI DOBRÁ

Crosstab

			B ZRUC					Total
			1	2	3	4	5	
POHLAVÍ 1 ženy	Count		0	12	50	19	7	88
	% within POHLAVÍ		,0%	13,6%	56,8%	21,6%	8,0%	100,0%
	Adjusted Residual		-2,2	-2,4	,7	1,6	2,5	
2 muži	Count		14	69	140	39	6	268
	% within POHLAVÍ		5,2%	25,7%	52,2%	14,6%	2,2%	100,0%
	Adjusted Residual		2,2	2,4	-,7	-1,6	-2,5	
Total	Count		14	81	190	58	13	356
	% within POHLAVÍ		3,9%	22,8%	53,4%	16,3%	3,7%	100,0%

$$\chi^2 = 0,002$$

U obou pohlaví se nejčastěji objevovalo průměrné hodnocení (52 % kreseb mužů a 57 % z kreseb žen). Ženy měly kresby dobré a špatné úrovně v poměru 26 : 12 (HS), muži měli více špatných kreseb v poměru k dobrým 83 : 45 (HS). Je možné, že ženy v souboru byly dovednějšími kreslířkami než muži, bylo by však zajímavé hlouběji prozkoumat genderové souvislosti mezi kategoriemi ZRUČNOST a KONSISTENCE kreseb. V obou

kategoriích se projeví ženy jako „úspěšnější“, pouze však v kresbě STROMU. V F-D-T, více „projektivní“ metodě, se specifika významně neprojevila - je možné, že zde více působí psychologická obranná opatření, která stírají genderové rozdíly.

Při statistickém zpracování údajů byla dále zjištěna závislost mezi ZRUČNOSTÍ v kresbě STROMU a některými škálami SPARO. Se stoupající psychickou stabilitou, tzn. hodnotami svědčícími pro vyšší míru psychické vyrovnanosti a integrovaným přístupem k interakcím se ZRUČNOST zvyšovala ($F = 2,85$, $p\text{-hodnota} = 0,024$). S rostoucí emocionální variabilitou, stoupající dynamikou emocí, zvýšenou emotivitou ($F = 2,69$, $p\text{-hodnota} = 0,031$) a mírou regulační variabilnosti, nízkým sebeovládáním, malým zvažováním možných důsledků spouštěných interakčních aktivit ($F = 3,23$, $p\text{-hodnota} = 0,013$) se ZRUČNOST snižovala. Tato zjištění se zdají poměrně dobře srozumitelná a přijatelná – je možné, že zvýšená dynamika emocí a nízké sebeovládání nepřispívají ke kvalitě kresby ve zkouškové situaci, která vyžaduje určitou míru soustředění a klidu.

Se stoupající vztahovačností a emocionalitou, tedy mírou podezíravosti a sklonem k sebepozorování, se stoupající intenzitou prožitků, vysokou situační citlivostí a intenzitou prožívání životních kontextů se ZRUČNOST rovněž snižovala ($F = 3,05$, $p\text{-hodnota} = 0,017$ a $F = 2,51$, $p\text{-hodnota} = 0,042$). Snížení ZRUČNOSTI se projevilo i v souvislosti s dimenzí kontaktnost ($F = 2,77$, $p\text{-hodnota} = 0,027$), tzn. se stoupající mírou prahnutí po kontaktech s lidmi obojího pohlaví, rychlosti v navazování i rozvazování vztahů. Zde je patrný rozdíl oproti kategorii KONSISTENCE, kde byla nejvyšší kontaktnost spojena jak s její nejnižší, tak nejvyšší úrovní. U ZRUČNOSTI se spíše zdá, že „extrovertní“ zaměřenost na kontakty může být na překážku zručnosti získávané i tréninkem kreslení, které je spíše individualistickou záležitostí, zálibou pro více introvertované osobnosti.

3.3 Třídící kategorie: VELIKOST

Hypotéza č. 6: Existuje vzájemná souvislost mezi VELIKOSTÍ kresby STROMU, FIGURY a PROTIFIGURY a *aspirací* a *sebejistotou* SPARO?

Při interpretaci VELIKOSTI STROMU vycházíme z koincidence dalších kresebných markant, obvykle však za normální považujeme kresby větší než zhruba polovina papíru a menší než čtyři pětiny listu (Altman, 2002). Rozměry kresby bývají dávány do souvislosti s úrovní osobního sebevědomí a snahou po sebeprosazení. Výrazně menší nebo výrazně větší rozměry mohou souviset s pocity nedostačivosti, sníženou silou Já nebo naopak s nutkavou snahou vše obsáhnout, přehnanou expanzivitou obvykle fungující jako kompenzace pocitů nedostačivosti. Velká kresba stromu je obecně projevem osobního sebevědomí, přičemž při její dobré úrovni většinou uvažujeme o smyslu pro nadšení, velkomyslnosti, podnikavosti, expanzivě. Při nízké úrovni jde naopak nejspíše o projev vypínavosti, sebepřeceňování, jde více o obraz přání než reálných možností. Při maximální velikosti jde až o projev nutkavé snahy vše obsáhnout, přehnané expanzivity, většinou kompenzace pocitů nedostačivosti. Nápadně zmenšená kresba může být projevem vážných psychických potíží – deprese, schizoidní poruchy osobnosti.

Velikost FIGURY se hodnotí na postavě stejného pohlaví. Normální velikost kolísá kolem sedmdesáti procent daného prostoru a značí sebeocení, sebevědomí a vlastní touhy po uplatnění. Malé kresby svědčí pro nejistotu, snížené sebevědomí, myšlenky insuficience, nedostatek sebevývoje. Je-li PROTIFIGURA větší, jde o postoj závislosti na druhém pohlaví, lze spojovat s pasivními tendencemi podvolení.

Dimenze *aspirace* dle autora SPARO zjišťuje, k jakému stupni obtížnosti volby proband směřuje a jak je korigován úspěchy a nezdary vlastními i druhých. Dimenze *potlačená* versus *vysoká sebejistota* popisuje důvěru v sebe sama, pocit soběstačnosti, schopnosti orientovat se v situacích, nepřipouštění si možnosti selhání.

Zjištěné statistické výsledky potvrzují vzájemné souvislosti mezi VELIKOSTÍ kresby STROMU a hodnotou HS *aspirace*. Zdá se tedy, že

nepřímé, symbolické vyjádření touhy po sebeprosazení ve formě VELIKOSTI STROMU je v přímé souvislosti s konstruktem *aspirace* ve smyslu ambicióznosti (*na co si proband „troufá“*). V souboru osob byla ADEKVÁTNÍ VELIKOST STROMU spojena s průměrnými hodnotami škály, NADMĚRNÁ VELIKOST S NADPRŮMĚRNÝMI a MALÝ STROM S NEJNIŽŠÍMI HODNOTAMI škály. Statistické souvislosti se nepotvrdily ve škále *sebejistota (mínění o svých schopnostech, důvěra ve vlastní síly)*, a to ani u kreseb lidských postav. Přesto i zde byly malé kresby častěji spojeny s nízkými skóry naznačujícími nejistotu, snížené sebevědomí, myšlenky insuficience.

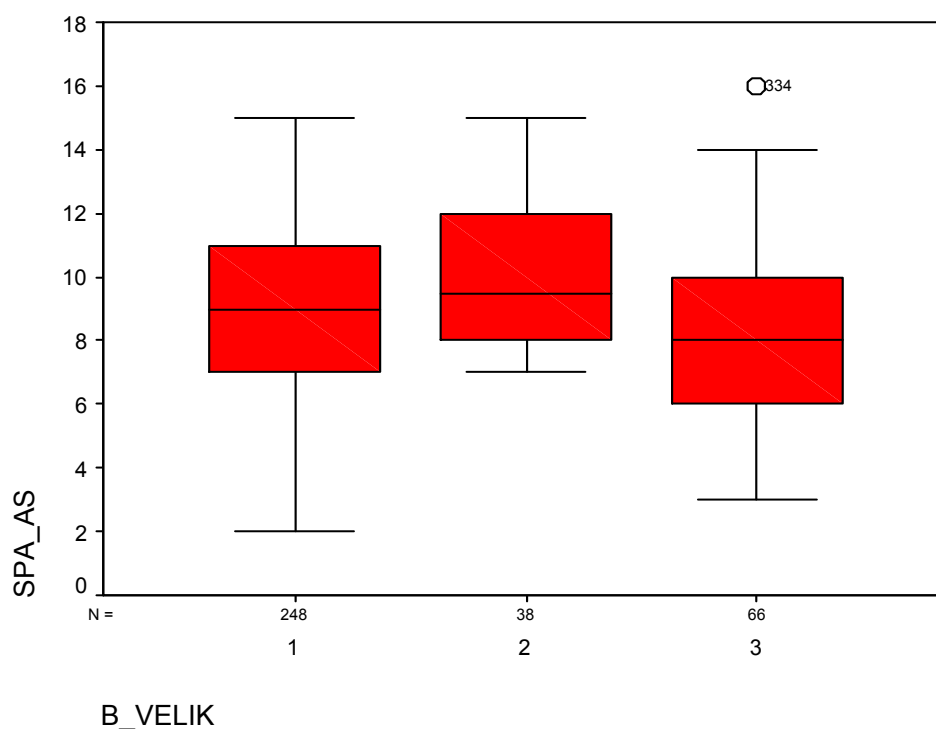
Boxplot č. 5 ilustruje vztah mezi VELIKOSTÍ kresby STROMU a testovým skórem *aspirace*. Statistická závislost byla prokázána. Statistický nálezn: Analýza variance – jednofaktorový model:
 $F = 4,19$ p – hodnota = 0,016

Číslice na ose x označují kategorie VELIKOSTI KRESBY STROMU:

1 – ADEKVÁTNÍ : ($n = 248$, $M = 9$ $s = 2,9$)

2 – VELKÁ: ($n = 32$, $M = 9,7$ $s = 2,3$)

3 – MALÁ: ($n = 66$, $M = 8,1$ $s = 3$)

Hypotéza č. 7: Existují v kategorii VELIKOST kresby významné genderové rozdíly ?

V kresbě STROMU se neprojevíly statisticky významné souvislosti. V kresbách lidských postav se ukazuje, že v muži častěji kreslí MALÉ FIGURY (uvažujeme o postavě stejného pohlaví), ženy naopak VELKÉ. Muži častěji kreslí i PROTIFIGURU výrazně menší, ženy zase FIGURU i PROTIFIGURU adekvátní (*nepřesahující 70% plochy, včetně nevýrazné převahy velikosti muže odpovídající realitě*). Skutečnost, že příslušníci explorované mužské populace v 31 % případů kreslí neadekvátně malou postavu vlastního pohlaví, navozuje domněnku, že by jejich afinita k silové profesi (*institucionální struktuře*) mohla představovat nevědomé psychologické (*obranné, kompenzační*) opatření. Ztotožnění s mocenskou funkcí instituce a s její ideologií by mohlo zastřít a potlačit nevědomé pocity insuficience.

Tabulky č. 3 a 4 ilustrují statisticky významné mezipohlavní rozdíly ve VELIKOSTI FIGURY ($\chi^2 = 0,015$) a PROTIFIGURY ($\chi^2 = 0,014$).

1 – ADEKVÁTNÍ   2 – VELKÁ   3 – MALÁ   4 – NEZVLÁDNUTÍ PROSTORU (nohy mimo papír)

Crosstab

			F VELIK				Total
			1	2	3	4	
POHLAVÍ 1 ženy	Count		66	6	14	2	88
	% within POHLAVÍ		75,0%	6,8%	15,9%	2,3%	100,0%
	Adjusted Residual		1,7	2,1	-2,7	,0	
2 muži	Count		174	6	82	6	268
	% within POHLAVÍ		64,9%	2,2%	30,6%	2,2%	100,0%
	Adjusted Residual		-1,7	-2,1	2,7	,0	
Total	Count		240	12	96	8	356
	% within POHLAVÍ		67,4%	3,4%	27,0%	2,2%	100,0%

Crosstab

			P_VELIK				Total
			1	2	3	4	
POHLAVÍ	1 ženy	Count	69	4	13	2	88
		% within POHLAVÍ	78,4%	4,5%	14,8%	2,3%	100,0%
		Adjusted Residual	2,9	,5	-3,2	-,2	
	2 muži	Count	164	9	87	7	267
		% within POHLAVÍ	61,4%	3,4%	32,6%	2,6%	100,0%
		Adjusted Residual	-2,9	-,5	3,2	,2	
Total		Count	233	13	100	9	355
		% within POHLAVÍ	65,6%	3,7%	28,2%	2,5%	100,0%

Většina kreseb vykazovala ADEKVÁTNÍ VELIKOST FIGURY (75 % žen a 65 % mužů) i PROTIFIGURY (78 % žen a 61% mužů), přičemž častěji se vyskytovala u žen. V kresbách mužů se v porovnání se ženami častěji vyskytovala zmenšená kresba FIGURY (31 % ze všech kreseb mužů : 16 % ze všech kreseb žen). U žen se naopak častěji objevovala větší než adekvátní (7 % : 2 %). Celkově však četnosti v kategorii nadměrných figur byly velmi nízké. Rovněž u PROTIFIGURY se v kresbách mužů v porovnání se ženami častěji vyskytuje zmenšená velikost (33 % kreseb : 15 % kreseb žen).

3.4 Třídící kategorie: HLAVA

Hlava symbolizuje sociální vztah, účast osoby na konvencionalitě a odvislost od stimulů okolí. Je-li velká (*větší než sedmina figury*), ukazuje na silnou převahu vědomé racionální kontroly Já, zvýšené přizpůsobení vnějšímu světu za současného kontrolujícího až zatlačujícího omezení citového a pudového života. Zvláštní nebo kulatá forma hlavy je považována za znamení citové nezralosti u dospělých, ukazuje na nedovyvinutí sebekoncepce s utlumením seberozvoje a sebedůvěry. Často u neurotiků, psychosomaticky nemocných s chronicky chudým a neurotickým přizpůsobením, u psychotiků, organiků a oligofreniků. Sklopená hlava na vlastní figuře – depresivní nálada, pocity viny, utlumené sebevědomí.

Hypotéza č. 8: Existuje souvislost mezi HLAVOU FIGURY, HLAVOU PROTIFIGURY a úrovní vztahovačnosti SPARO ?

Do statistického zpracování byly zahrnuty tři z původně pěti klasifikovaných kategorií HLAVY FIGURY: HLAVA ADEKVÁTNÍ včetně přiměřených detailů, VELKÁ HLAVA a sloučená kategorie ZVLÁŠTNÍ HLAVA a ABSENCE TVÁŘE (*hlavy nápadné vůči zbytku postavy, asymetrické, deformované, nápadně kulaté, malé, bez obličejových detailů*). U kategorie HLAVA PROTIFIGURY mohla být vzhledem k vyššímu výskytu ABSENCE TVÁŘE zpracována samostatně.

Předpokládala jsem, že znaky ukazující na nedovyvinutí sebekoncepce a seberozvoje, agresivní, překompenzované tendence a neurotická přizpůsobení, mohou být v souvislosti s dimenzí *vztahovačnosti*, jež má naznačovat, nakolik se daný jedinec domnívá, že ho druzí pomlouvají, pronásledují ho, či mu jinak úmyslně škodí, případně nakolik má on sám sklon pozorovat se a litovat, přistupovat k druhým s apriorní podezíravostí. Při maximálních hodnotách lze hovořit o tendencích k hypochondrii a bludu pronásledování. V tomto případě by se statisticky významné souvislosti měly projevit zvláště v kresbě FIGURY, která má nejbližší k sebepojetí probanda.

Statistické výsledky skutečně potvrdily závislost mezi ADEKVÁTNÍ HLAVOU FIGURY a nejnižší úrovní rysu *vztahovačnost*. Můžeme se tedy oprávněně domnívat, že zobrazení lidské HLAVY FIGURY, které odpovídá

realitě, je spojeno s nižší mírou pocitů podezíravosti a sebepozorování, pocitů pronásledování a hostility ze strany druhých. U PROTIFIGURY, která je spojena spíše s projekcí vůči druhému pohlaví, se podobné souvislosti neprokázaly.

Při analýze variance se dále prokázala statistická souvislost mezi ZVLÁŠTNÍ HLAVOU FIGURY a *kognitivní variabilitou*. Deformity hlavy jsou spojeny s nejnižší úrovní skóru škály (F 3,39, p-hodnota = 0,035), kde jsou vysoké hodnoty příznačné tendencí ke změně, tíhnutím k vysoké kvantitě a proměnlivosti intenzivních vnějších podnětů. Průměrné hodnoty byly zaznamenány u ADEKVÁTNÍ hlavy, u ZVĚTŠENÉ hlavy byl skór nejvyšší.

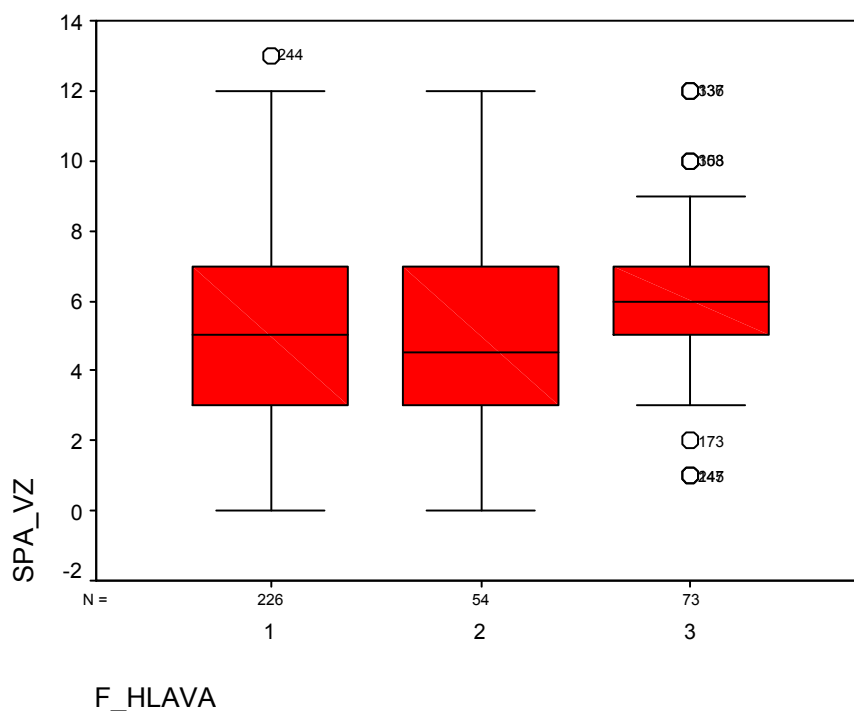
Boxplot č. 8 ilustruje vztah mezi HLAVOU FIGURY a škálou *vztahovačnosti* dotazníku SPARO. Statistická závislost byla prokázána. Statistický nále: Analýza variance – jednofaktorový model: $F = 3,55$ p – hodnota = 0,030.

Číslice na ose x představují kvalitativní označení HLAVY FIGURY:

1 – ADEKVÁTNÍ: (n = 226, M = 5,5 s = 2,6)

2 – VELKÁ: (n = 54, M = 4,8 s = 2,4)

3 – ZVLÁŠTNÍ, ABSENCE TVÁŘE: (n = 73, M = 6 s = 5,5)

Hypotéza č. 9: Existují *genderová* specifika v kategorii HLAVA FIGURY a HLAVA PROTIFIGURY?

Tabulky č. 5 a 6 ilustrují statisticky významné mezipohlavní rozdíly v kategoriích: FIGURA – HLAVA ($\chi^2 = 0,000$), PROTIFIGURA – HLAVA ($\chi^2 = 0,003$).

1 – ADEKVÁTNÍ 2 – VELKÁ 3 – ZVLÁŠTNÍ 5 – ABSENCE TVÁŘE

Crosstab

			F_HLAVA			Total
			1	2	3	
POHLAVÍ	1 ženy	Count	50	26	11	87
		% within POHLAVÍ	57,5%	29,9%	12,6%	100,0%
		Adjusted Residual	-1,5	4,4	-2,1	
	2 muži	Count	176	28	62	266
		% within POHLAVÍ	66,2%	10,5%	23,3%	100,0%
		Adjusted Residual	1,5	-4,4	2,1	
Total		Count	226	54	73	353
		% within POHLAVÍ	64,0%	15,3%	20,7%	100,0%

Crosstab

			P_HLAVA				Total
			1	2	3	5	
POHLAVÍ	1 ženy	Count	53	22	9	4	88
		% within POHLAVÍ	60,2%	25,0%	10,2%	4,5%	100,0%
		Adjusted Residual	-1,1	1,9	-1,5	2,9	
	2 muži	Count	178	42	45	1	266
		% within POHLAVÍ	66,9%	15,8%	16,9%	,4%	100,0%
		Adjusted Residual	1,1	-1,9	1,5	-2,9	
Total		Count	231	64	54	5	354
		% within POHLAVÍ	65,3%	18,1%	15,3%	1,4%	100,0%

V kresbách FIGURY se ženy významně často lišily od mužů v počtu VELKÝCH HLAV (30 % ze všech kreseb žen : 11 % kreseb mužů), muži v porovnání se ženami častěji kreslili HLAVU ZVLÁŠTNÍ (23 % : 13 %). Takové zjištění svědčí pro hypotézu, že ženy našeho souboru více tendují k silné převaze vědomé racionální kontroly Já spojené se zvýšeným přizpůsobením vnějšímu světu. Vycházejí z osobní zkušenosti, domnívám se, že v souboru žen je skutečně „ve hře“ zatlačení citového a pudového života, který je

usměrňován a transformován (*potlačen, sublimován atd.*) do aktivit a hodnot tradičně spojovaných s maskulinitou (*jde např. o důraz na tělesnou zdatnost, výkonnost a soutěživost s ní spojenou, odvahu, potlačování pocitů slabosti a pod.....*)⁵¹. Skutečnost, že muži významně častěji než ženy kreslí hlavy ZVLÁŠTNÍ (*deformované, kulaté, malé...*), je obtížněji vysvětlitelná. Obvykle tyto formy v dospělé populaci svědčí pro citovou nezralost a nedovyvinutí sebekoncepce s utlumením seberozvoje a sníženou sebedůvěru, chronicky chudé přizpůsobení. Zdá se tedy, že s nároky vnějšího světa a niterné reality se ženy v souboru vyrovnávají jinak než muži.

V kresbách žen se častěji než u mužů vyskytuje PROTIFIGURA BEZ TVÁŘE – jde ale o nízké četnosti (*pouze 4 ženy a 1 muž vynechali rysy obličeje*) nedovolující smysluplnější interpretaci.

---

⁵¹ Nedomnívám se ale, že musí jít o fenomén typický pouze pro ženy vybrané populace. Prostředí silového společenského segmentu spíše jen umožňuje účastníkům použít ke své stabilizaci specifické prostředky. Jejich různorodé variace nabízejí i jiné instituce podporující mezi svými příslušníky různé druhy soutěživosti a zároveň vysokou kolektivní konformitu a submisi vůči jednotné závazné ideologii.

3.5 Třídící kategorie: TLAK A ČÁRA

Hypotéza č. 10: Existuje vztah závislosti mezi kategorií TLAK A ČÁRA a dimenzemi SPARO zaměřenými na emoce a autoregulaci?

Adekvátní vedení čáry je obecně považováno za znamení dobré přizpůsobivosti, sebedůvěry, snahy po uplatnění. Jemné měkké vedení čáry svědčí pro citlivost, vnímavost, je-li znak vystupňován, naznačuje podléhání dojmům, dráždivost, nejistotu, pasivitu, závislost. Přerušovaná linie je známkou irritability, úzkosti, nejistoty, naopak kontinuální vedení bez přerušování je symptomatické pro nedostatek rytmické životní kvality, nedostatek podnikavosti, iniciativy, potřebu závislosti. Špičaté a hranaté hrubé linie jsou znamením agrese.

Pro účely výzkumu jsme s kolegy na základě předchozího rozboru kreseb účastníků vytvořili kategorie, v nichž byla integrována i symbolika konfliktových momentů hodnocených obvykle separovaně. Tzn. byla zde zohledněna přítomnost známek zesilování, obtahování nebo stínování, které bývají výrazem emoční konfliktové situace *(jež se může vázat k symbolické tělesné části nebo být difúzní ve smyslu volně se flotýrující úzkosti)*:

1 – ADEKVÁTNĚ SILNÝ TLAK S PŘILÉHAVOU LINIÍ (projevuje se pevným, jistým držením tužky a spíš svižným tempem – čára je jistá, hladká, tloušťka linky příliš nekolísá, mazání a obtahování se vyskytují minimálně).

2 – PŘEHNANĚ SILNÝ TLAK S TĚŽKOU NEOHEBNOU LINIÍ (spojený s těžkopádnou rukou a ztuhlým držením tužky, pomalejším nespojitým tempem - čára je silná, pastózní, může být mazaná, obtahovaná).

3 – SLABÝ TLAK S JEMNOU MĚKKOU LINIÍ (pomalejší tempo, tenká slabá čára - bez zesilování, lehce může být obtahování, mazání).

4 – VARIABILNÍ TLAK S PŘERUŠOVANÝM VEDENÍM LINIE (mírně kolísavý tlak spojený se svižným energickým tahem - linie přerušovaná, lehce s obtahováním, bez mazání a zesilování).

5 – SILNÝ TLAK S PŘERUŠOVANOU LINIÍ (spojený s tlačení tužky na papír těžkopádnou rukou – delší i kratší čáry, hranaté i hladké křivky, většinou s mazáním a zesilováním).

6 – KONSTANTNÍ TLAK S NEPŘERUŠENOU LINIÍ (kresba téměř jedním tahem, bez patrné rytmiky – čára plynulá, linka jednoduchá, bez obtahování nebo stínování).

7 – VARIABILNÍ TLAK S NEJISTOU PŘERUŠOVANOU LINÍÍ (kresba zahrnuje protlačovaná místa i slabou linku - čára je přerušovaná, spíše hranatá než hladká, nejistá - kolísá tempo i tlak).

Předpokládala jsem, že by kresebná markanta, která má blízko k vyjádření energetického (*emocionálního, regulačního*) potenciálu osobnosti, mohla mít svůj korelát vyjádřený také v některých dotazníkových škálách. Při podrobnějším prozkoumání statistických zjištění se ukázalo, že „nejcitlivěji reaguje“ kategorie TLAK A ČÁRA ve FIGUŘE - vzájemná závislost se projevila v šesti škálách. V kresbě STROMU šlo o jednu a u PROTIFIGURY o tři škály. Takové zjištění podporuje domněnku, že kresby mající blíže ke skutečnému sebepojetí osobnosti mohou být spojeny se specifitějším emociogenním doprovodem projevujícím se mimo jiné i automatickým osobitým chováním, které je charakteristické pohybem ruky, silou sevření tužky, tlakem na papír a dal.

Zajímavým zjištěním je také „citlivost“ na SPARO u kategorie 7, kterou posuzovatelé přisoudili pouze třinácti kresbám mužů, a jejíž propojení se SPARO se statisticky prokázalo celkem u osmi škál. V případě *emocionální variability* se kategorie 7 projevuje ve FIGUŘE i PROTIFIGUŘE – v první je však spojena s nejvyššími hodnotami škály, ve druhé je tomu naopak. Statistická zjištění vztahující se ke kategorii 1 - ADEKVÁTNÍ TLAK S PŘÍLÉHAVOU LINÍÍ a vysoké úrovni *obecné integrovanosti, stability a nízké extremity* potvrzují předpoklad o vzájemné závislosti mezi tlakem a čarou symbolicky evokujícími dobrou sebevládu i přiměřenou sociální konformitu „měřenou“ také dotazníkovými škálami.

Statistická závislost - STROM:

Nejvyšší skóry *regulační variability* ($F = 3,07$, p -hodnota = 0,006), svědčící pro vysokou míru slabého sebeovládání a nižší anticipaci následků spouštěných interakčních aktivit byly rovněž spojeny s VARIABILNÍM TLAKEM S NEJISTOU PŘERUŠOVANOU LINÍÍ (kategorie 7). Nejnížší úroveň skóru svědčící pro anticipační regulaci jednání je spojena se SLABÝM TLAKEM A JEMNOU MĚKKOU LINÍÍ (3).

Statistická závislost - FIGURA:

V kresbě FIGURY byla prokázána statistická závislost u škály

sebejistoty⁵² ($F = 2,20$, p -hodnota = 0,043), kde byly nejvyšší hodnoty spojeny se SILNÝM TLAKEM A PŘERUŠOVANOU LINIÍ (kategorie 5), nejnižší se vyskytují spolu s VARIABILNÍM TLAKEM S NEJISTOU PŘERUŠOVANOU LINIÍ (kategorie 7). Nejvyšší hodnoty obecné úrovně integrovanosti⁵³ ($F = 2,53$, p -hodnota = 0,021) jsou spojeny s PŘEHNANĚ SILNÝM TLAKEM A TĚŽKOU NEOHEBNOU LINIÍ (2), dále s ADEKVÁTNĚ SILNÝM TLAKEM A PŘILÉHAVOU LINIÍ (1). Nejnižší skóre škály je spojen s kategorií 7. Nejvyšší úroveň emocionální variabilnosti ($F = 2,79$, p -hodnota = 0,012), tzn. vysoké emocionální vzrušivosti, sklonu prožívat situační napětí, tenze a euforie, se vyskytuje spolu se SLABÝM TLAKEM A JEMNOU MĚKKOU LINIÍ (3), nejnižší je spojen s kategorií 7. Nejvyšší skóre na škále labilita/stabilita ($F = 3,43$, p -hodnota = 0,003) svědčící pro stabilitu jsou spojeny s kategorií 5, nejnižší pak s kategorií 7. Nejvyšší hodnoty extremity⁵⁴ ($F = 2,37$, p -hodnota = 0,029) jsou spojeny rovněž s kategorií 7, nejnižší s kategorií 1.

Statistická závislost - PROTIFIGURA:

Zde byla prokázána statistická závislost mezi vysokou emocionální variabilností ($F = 2,37$, p -hodnota = 0,009) a kategorií 7 (*v kresbě FIGURY byla kategorie 7 spojena s nízkým skórem škály*). Nejvyšší hodnoty emocionality, tzn. vysoká intenzita prožívání reálných životních kontextů a jejich změn, vysoká dynamika emocionálních stavů a psychického vyladění pod vlivem situačních faktorů, rychlost prožívání, je rovněž spojena s kategorií 7 ($F = 2,39$, p -hodnota = 0,028). Nejvyšší skóre na škále labilita/stabilita

---

⁵² POTLAČENÁ VERSUS VYSOKÁ SEBEJISTOTA: důvěra ve vlastní síly a schopnosti, pocity soběstačnosti, schopnosti orientovat se v situacích a zvládat obtíže, s nimiž se člověk v životě setkává, včetně tendence nepřipouštět si možnost vlastní nedostačivosti či situačního a životního selhání - vše na pólu extrémně vysokých skóre (*a s opačnými trendy při extrémně nízké hladině*).

⁵³ DIMENZE ÚČINNÉ INTEGROVANOSTI OSOBNOSTI: dle autora SPARO globální škála, do níž se integrovaně promítá komplexní účinek škál rysů měřených škálami ÚZKOSTNOST, EMOCIONALITA, ÚČINNÁ KAPACITA ROZUMU, HLADINA RESISTENCE VŮČI RUŠIVÝM PODNĚTŮM. Obecně se prosazující rozdíly mezi lidmi co do jejich globálního profilu a projevu psychické integrovanosti, vztahu racionálních, prožitkových a volních kvalit v jejich interakčních aktivitách, chování a jednání za stabilních i dynamických životních podmínek a situací.

⁵⁴ EXTREMITA: vymezovaná prostřednictvím inventáře extrémních odpovědí v příslušných sytících položkách. Z rozboru relací získaného skóre ke škálám ostatním doporučuje autor toto pojímat jako ukazatel extremity osobnosti ve smyslu míry či intenzity vybočování z "populační normy".

($F = 2,98$, p -hodnota = 0,008) jsou spojeny s kategorií 1, nejnižší s kategorií 7.

Genderová specifika se projevila pouze u FIGURY, kde ženy významně častěji kreslily ADEKVÁTNÍM TLAKEM S PŘILÉHAVOU LINIÍ (38 % kreseb : 25 % kreseb mužů). Ve skupině mužů byl častější PŘEHNANĚ SILNÝ TLAK S TĚŽKOU NEOHEBNOU LINIÍ - kategorie 2, kterou použilo 6 % mužů a 1 % žen. Dále zde převládal VARIABILNÍ TLAK S NEJISTOU PŘERUŠOVANOU LINIÍ - kategorie 7, která se vyskytovala v poměru 5 % kreseb mužů : 0 % kreseb žen. Tato zjištění naznačují, že kresba stejnopohlavní postavy mohla být u mužů v souboru spojena s vyšším emociogenním doprovodem než u žen projevujícím se specifickým způsobem chování.

Tabulka č. 7. Statisticky významné *genderové rozdíly* v kategorii TLAK A ČÁRA v kresbě FIGURY ($\chi^2 = 0,047$).

Crosstab

		F TLACA							Total
		1	2	3	4	5	6	7	
POHLAV 1 ženy	Count	33	1	13	35	3	3	0	88
	% within POHLAV 1	37,5%	1,1%	14,8%	39,8%	3,4%	3,4%	,0%	100,0%
	Adjusted Residual	2,2	-1,9	,1	,2	-,1	-1,2	-2,1	
2 muži	Count	68	17	38	103	10	19	13	268
	% within POHLAV 2	25,4%	6,3%	14,2%	38,4%	3,7%	7,1%	4,9%	100,0%
	Adjusted Residual	-2,2	1,9	-,1	-,2	,1	1,2	2,1	
Total	Count	101	18	51	138	13	22	13	356
	% within POHLAV	28,4%	5,1%	14,3%	38,8%	3,7%	6,2%	3,7%	100,0%

1 - ADEKVÁTNĚ SILNÝ TLAK S PŘILÉHAVOU LINIÍ (projevuje se pevným, jistým držením tužky a svižným tempem, jistou hladkou čarou, síla linky i tlak kolísá minimálně).

2 - PŘEHNANĚ SILNÝ TLAK S TĚŽKOU NEOHEBNOU LINIÍ (spojený s nepohyblivou rukou a těžkopádným ztuhlým držením tužky, pomalejším tempem, čára je silná, hranatá, občas mazání, obtahování).

3 - SLABÝ TLAK S JEMNOU MĚKKOU LINIÍ (tenká, slabá čára, hladká, postrádající hranatá místa, žádné zesilování, lehce črtání, obtahování).

4 - VARIABILNÍ TLAK S PŘERUŠOVANÝM VEDENÍM LINIE (nepříliš silný, ale svižnější energický tah, linie členitá, přerušovaná, jistá, téměř bez mazání a zesilování).

5 - SILNÝ TLAK S PŘERUŠOVANOU LINIÍ (spojený s tlačení tužky na papír nepříliš flexibilní rukou produkující delší a kratší čáry hranatých i hladkých tvarů, zahrnuje mazání a zesilování).

6 - KONSTANTNÍ TLAK S NEPŘERUŠENOU LINIÍ (kresba v podstatě jednou plynulou čarou, jednoduchá linka, žádné obtahování, stínování).

7 - VARIABILNÍ TLAK S NEJISTOU PŘERUŠOVANOU LINIÍ (kresba zahrnuje protlačená místa i slabou linii, čára je přerušovaná, spíše hranatá než hladká, nejistá, kolísá tempo i tlak).

3. 6 Třídící kategorie: DIFERENCIACE POHLAVÍ

Hypotéza č. 11: Existují v kategorii DIFERENCIACE POHLAVÍ *genderová specifika*?

U normální populace se očekává zřetelná diferenciací mužských a ženských atributů na obou postavách (*oblečení, účes, pohlavní znaky*). Chudé zdůraznění znaků pohlaví naznačuje zábrany v chování, nedostatečná diferenciací (*obě postavy se podobají*) svědčí pro převahu sexuálního potlačení a strachů. Chybějící zdůraznění nader u vlastní figury (*ženské*) je rovněž znakem sexuálního potlačení. Naopak excesivní zdůraznění ukazuje na to, že je agresivně používána vlastní pohlavnost. Ženské rysy na vlastní (*mužské*) figuře (*malé ruce a nohy, zdůrazněné boky, nemužský účes, zdůraznění podpatků, zvětšení ústní partie a dal.*) vedou k podezření z proporcionální a sexuálně chybné identifikace, latentní až manifestní homosexuality. Totéž platí pro mužské rysy na vlastní ženské figuře (*široká ramena, velké ruce a nohy, zdůraznění svalů, neženský účes, zanedbání ženských pohlavních znaků*). Obvykle je ženská figura u obou pohlaví znázorněna trochu menší, což odpovídá přirozenému řádu věcí. Je-li protifigura podstatně menší, dovoluje nám to uzavírat na zlehčující postoj ke druhému pohlaví, podcenění a nepřátelství. Je-li naopak protifigura nakreslena větší, usuzujeme na závislost spojenou s podřízeností a pasivitou ke druhému pohlaví.

V oblasti pohlavní diferenciací se nejčastěji setkáváme s následujícími známkami ukazujícími na poruchy v oblasti sexuálního postoje, prožitků, vztahů. U mužů - u vlastní figury zastrčené ruce v kapse nebo ruka ukazující do oblasti genitálu, nabobtnalé ruce, deformované prsty, zesílení na rukou a prstech, často též dýmky a cigarety, pocit viny z masturbace. U žen to může být mazání, nekontrolované stínování, zesílení oblasti kabátu, oděvu a boků u vlastní figury – sexuální konflikty.

Statistické výsledky ukazují, že v kresbě FIGURY i PROTIFIGURY ženy významně častěji než muži kreslí postavu dítěte. V prvním případě volilo dětskou postavu přibližně 10 % žen a 2 % mužů, ve druhém podobně 9 % žen a 2 % mužů. To lze sice z povrchového hlediska chápat i jako přirozenou ženskou naladěnost na dětský svět, z psychoanalytické perspektivy však taková tendence svědčí pro vyhýbání se dospělé psychosexuální roli a s ní

spojeným prožitkům, pro kastrачní strachy a obrany proti nim. Příležavost interpretace podporuje i fakt, že téměř třicet procent mužů i žen u obou postav nedostatečně diferencovalo pohlaví, takže obě postavy mohly být téměř zaměnitelné (*kategorie nezahrnuje děti*). V případě PROTIFIGURY se u mužů projevila tendence zvýrazňovat sekundární pohlavní znaky. Čtyři procenta mužů (HS: 11) nakreslila ženské protifiguře prsa velikostí nepřiměřená postavě, což je fenomén, který má jistě svou libidinózní podstatu. Může reprezentovat určitou libidinózní afinitu a zároveň i obranný proces, parciální percepci ženského protějšku, který tak pozbývá jiných důležitých charakteristik. Z výsledků vztahujících se k dalším kresebným znakům (KONSISTENCE, HLAVA, VELIKOST...), které příliš nesvědčí pro vysokou psychosexuální vyzrálost vybrané mužské populace, lze usuzovat na obranné sklony k parciálním objektním vztahům. Ženy se zase mohou ztotožňovat s bezpečnou dětskou, resp. pohlavně indiferentní rolí (*identitou*) a kontrolovat tak lépe své okolí i vlastní citový a pudový život (*jak naznačují např. statistické výsledky kategorie HLAVA svědčící pro silnou převahu vědomé racionální kontroly Já, zvýšené přizpůsobení vnějšímu světu a kontrolující až zatlačující přístup k citovému životu*). Zdá se tak, že s požadavky vnitřní reality (*Ono a Nadjá*) i vnějšího světa se muži a ženy vybrané populace vyrovnávají po svém, i když u obou pohlaví lze předpokládat sexuální inhibice a potlačení.

Tabulka č. 9 ilustruje *genderové rozdíly* v kategorii DIFERENCIACE POHLAVÍ: FIGURA ($\chi^2 = 0,005$):

1 – ADEKVÁTNÍ

2 – NEDOSTATEČNÁ

3 – RYSY OPAČNÉHO POHLAVÍ

4 – ZVÝRAZNĚNÉ SEKUNDÁRNÍ ZNAKY

5 – DĚTI

Crosstab

			F DIFPO				Total
			1	2	4	5	
POHLAVÍ	1 ženy	Count	53	24	1	9	87
		% within POHLAVÍ	60,9%	27,6%	1,1%	10,3%	100,0%
		Adjusted Residual	-,4	-,8	-,8	3,5	
	2 muži	Count	169	86	7	5	267
		% within POHLAVÍ	63,3%	32,2%	2,6%	1,9%	100,0%
		Adjusted Residual	,4	,8	,8	-3,5	
Total		Count	222	110	8	14	354
		% within POHLAVÍ	62,7%	31,1%	2,3%	4,0%	100,0%

Tabulka č. 10 ilustruje *genderové rozdíly* v kategorii DIFERENCIACE POHLAVÍ: PROTIFIGURA ($\chi^2 = 0,009$):

Crosstab

		P DIFPO					Total
		1	2	3	4	5	
POHLAV 1 ženy	Count	51	27	2	0	8	88
	% within POHLAV	58,0%	30,7%	2,3%	,0%	9,1%	100,0%
	Adjusted Residual	-1,0	,5	,2	-1,9	3,1	
2 muži	Count	171	75	5	11	5	267
	% within POHLAV	64,0%	28,1%	1,9%	4,1%	1,9%	100,0%
	Adjusted Residual	1,0	-,5	-,2	1,9	-3,1	
Total	Count	222	102	7	11	13	355
	% within POHLAV	62,5%	28,7%	2,0%	3,1%	3,7%	100,0%

3.7 Třídící kategorie: POHLAVÍ PRVNÍ KRESLENÉ

Hypotéza č. 11: Existuje souvislost mezi POHLAVÍM PRVNÍ POSTAVY a *genderem probanda*?

Máme za to, že osoba zpravidla kreslí napřed identifikační FIGURU (*postavu vlastního pohlaví*). Nakreslí-li nejprve postavu opačného pohlaví, usuzujeme na instabilitu vlastní sexuální role, která může být uzavřena až na identifikaci s opačným pohlavím. Je častá u neurotiků s vyjádřeným infantilním postojem závislosti a s tím spojenými znaky sexuální nejistoty lidí, kteří mají nadměrnou vazbu na rodiče. Je-li tento znak spojen s dalšími nedostatky, může svědčit pro sexuální perversi. Jako první mohou kreslit protifiguru transsexuálové i sexuálně normální neurotici (Fleming, 1979).

V našem souboru nakreslilo 82 procent mužů, ale i 51 procent žen jako první postavu mužského pohlaví – v případě žen jde o výsledek, který příliš neodpovídá „normálnímu“ očekávání. Naznačuje, že přinejmenším polovina žen zkoumané populace by se mohla identifikovat s falickými atributy. Ve spojení se zjištěními vztahujícími se zvláště ke kategoriím DIFERENCIACE POHLAVÍ (*vysoký výskyt pohlavně indiferentních postav*) a HLAVA dovolují výsledky uzavírat na komplikace v přijetí vlastní dospělé psychosexuální role, těkání v oblasti identity, racionalizační procesy. Úspěšnému přetrvávání této tendence napomáhá libidinózní katexe maskulinních hodnot, kterou můžeme u žen s afinitou k silové profesi předpokládat. Práce zde je tradičně spojována s atributy spjatými spíše s mužským světem⁵⁵, hodnotami a charakteristikami, které mohou být percipovány, prožívány a používány jako idealizované objekty. Ve vztahu k mezipohlavním rozdílům se také ukazuje, že kresby mužů vykazují častěji ZMENŠENOU FIGURU, ženy naopak FIGURU ZVĚTŠENOU. Mužská populace tak může svou afinitou k silovému společenskému segmentu kompenzovat pocity insuficience, ženy mohou v autoritářském prostředí podobným způsobem hledat a nalézat stabilitu, ovšem za cenu falické identifikace.

---

⁵⁵ Který nárokuje např. fyzickou zdatnost a sílu, psychickou odolnost, které se ověřují v průběhu přijímacího řízení - jeho úspěšné absolvování přispívá k prožitku vysoké sebehodnoty účastníků.

Tabulka č. 11. Ilustruje mezipohlavní rozdíly ve volbě pohlaví první kreslené figury. Kategorie: **1 – žena, 2 – muž.**

Crosstab

			F PRVNÍ		Total
			1	2	
POHLAVÍ	1 ženy	Count	43	45	88
		% within POHLAVÍ	48,9%	51,1%	100,0%
		Adjusted Residual	5,8	-5,8	
	2 muži	Count	47	219	266
		% within POHLAVÍ	17,7%	82,3%	100,0%
		Adjusted Residual	-5,8	5,8	
Total	Count	90	264	354	
	% within POHLAVÍ	25,4%	74,6%	100,0%	

4. Diskuse

Přestože předložený výzkumný projekt svými statistickými výsledky potvrdil některé předpokládané souvislosti, ne vždy bylo možné tato zjištění interpretovat také v souladu s relevantní psychologickou teorií a ze statistické závislosti usuzovat na její skutečný psychologický význam. Průběh sběru i zpracování dat potvrdily problematičnost porovnávání exploračních metod s afinitou k odlišným složkám osobnosti (*vědomým a nevědomým strukturám mysli*). Také obtížná kontrola vstupujících proměnných (*vliv subjektivity hodnotitelů, zkreslení informace vytržením jednotlivého kresebného znaku z kontextu celé kresby apod.*) vede k opatrnosti ve formulaci závěrů. Celkově se časová náročnost i metodologická pracnost jeví ve srovnání se získanými výsledky poněkud neúměrné, obzvlášť, pokud jde o srovnávání kresebných markant a dotazníkových škál – a to i vzhledem ke skutečnosti, že v průběhu zpracování dat došlo ke značné redukci počtu klasifikovaných kresebných proměnných, nezbytné k tomu, aby bylo možné statisticky významné výsledky smysluplně interpretovat. Zjištění vztahující se ke genderovým specifikům vybrané populace se jeví zajímavá, i když nepříliš překvapivá. Víceméně odpovídají očekáváním (*týkajícím se například sklonu žen zaujímat postavení „jsem jako muž“ a tendovat k soutěživému chování a používání „mužských zbraní“*). Průběh práce na projektu tedy potvrdil předpoklad o obtížnosti a nevhodnosti porovnávání projektivních a dotazníkových metod, přestože by se podle názvů některých dotazníkových dimenzí mohlo zdát, že cílí do totožných oblastí. Východiska obou přístupů jsou odlišná a předpoklad, že by mohly zjišťovat podobné vlastnosti a potenciality osobnosti, může vést k metodologickým chybám. Tímto tvrzením zřejmě přispívám k argumentaci paradigmatického pohledu na psychoanalytický a psychometrický přístup k osobnosti, i když v psychodiagnostické (*spíše klinické*) praxi povaha našich dat i proces jejich zpracování a výkladu poukazují na prolínání obou přístupů.

Přestože některé studie říkají, že projektivní techniky neprokazují adekvátní reliabilitu a validitu (*např. Cronbach 1956, Dawes 1994, Eysenck 1958, Rotter 1954, Suinn a Oskamp 1969 a dal. podle: Plante, 2001*), zastánci projektivního testování oprávněně namítají, že není vhodné používat stejná kritéria pro objektivní i projektivní testy. Na rozdíl od prvních, v nichž jsou skóry určovány a srovnávány s populačními normami, a které příliš nepočítají

s nereflektovanými motivačními vlivy, se projektivní metody podobají strukturovaným rozhovorům, jejichž účelem je lépe poznat a pochopit nějakou osobu (*např. Blatt 1975, Frank 1948 a dal. podle: Plante, 2001*). Když se ve třicátých letech minulého století rozšířil fenomén osobnostních dotazníků, po zdokonalení metody faktorové analýzy vznikla myšlenka, že by bylo možné prostřednictvím multidimenzionálních dotazníků zachytit v podstatě všechny důležité dimenze osobnosti. Dnes je již jasné, že nestačí stanovit si spekulativně vlastnost a vytvořit řadu více či méně důmyslných otázek k jejímu měření (*např. dotazník SPARO má svými třemi sty položkami zachycovat osobnost prostřednictvím celkem 39 škál, dimenzí a komponent*). Faktorová analýza sama o sobě nedospěla na tomto poli k přesvědčivému systému, ale může pomoci ověřit, do jaké míry je kterákoli nově navrhovaná dotazníková vlastnost skutečným přínosem a do jaké míry jde jen o novou směs dosud užívaných vlastností.

Od počátku minulého století také vznikaly ambiciózní teoretické systémy pokoušející se vysvětlit individuální rozdíly v lidském chování a prožívání. Některé z nich (*psychoanalýza*) bývají považované za spekulativní, a to především proto, že se opírají hlavně o pozorovatelské postřehy a badatel dělá velký skok od empirie k obecným pojmům. V dnešní době má snad psychoanalýza pro tento skok dostatečnou oporu, neboť prověřování systému, sice pracné, ale trvající století, vede spíše k rozvíjení, diferenciaci a obohacování klasických modelů a psychoanalytické techniky než k jejich zavržení a opuštění. Psychologové, kteří ve své praktické diagnostické práci vycházejí z těchto teoretických systémů, nehledají většinou oporu v přesných měřících operacích, ale spoléhají především na svoji teoretickou průpravu, která jim umožní vidět tam, kde druzí nehledají, protože nevědí, po čem pátrat. Spoléhají na svůj postřeh a fantazii a mívají v oblibě nestandardní diagnostické metody a projektivní testy, které umožňují probandům nejrozmanitější projevy a jim dávají příležitost k tvořivé práci (*např. Rorschachův test*)⁵⁶.

Samotní psychometřičtí znalci někdy kritizují neúčelné sestavování testových souborů (*baterií*) a celé programy testování a rozhodování na základě

---

⁵⁶ Dotazníky samotné mohou označovat přítomnost „normality“, i když se jedná o poruchu osobnosti, nebo mohou označovat poruchu osobnosti, přestože jde o dekompenzaci neurotického fungování, což projektivní techniky korigují.

takto získaných výsledků – byť dnešní komerční realita tomuto přístupu spíše fandí. Bylo by však dobré brát vážně otázku: Co mohou psychodiagnostické metody v personalistice přinést navíc proti poznávání lidí pouze na základě správně využitých dat, která jsou běžně k dispozici (*například životopisné údaje, kvalifikační osvědčení, pracovní posudky a doporučení .....*). Metodologická kritika psychometrické diagnostiky a rutinní praxe personalistiky nás nutí smířit se s tím, že většina testů měří vlastnosti, jejichž psychologickou podstatu zná většina personalistů jen mlhavě. Praktické využití zjištěných výsledků je však problém, který je nutno řešit s rozvahou, vždy znovu pro každý jednotlivý případ - platnost výsledků je totiž omezená a subjektivní pocit diagnostické jistoty často klamný.

Cílem této práce bylo nejen přispět k diskusi o psychodiagnostických metodách, ale upozornit i na opomíjené aspekty práce spojené s působením psychologa v personalistice, osvětlit možné skryté motivy a tendence posuzovaných osob i nás posuzovatelů, účastníků skupin, které se podílejí na výkonu institucionálních funkcí a spoluutvářejí strukturu a vnitřní dynamiku institucí. Ve své denní praxi se totiž obvykle nezabýváme otázkami, jaká slepá místa ve své vlastní struktuře nevidíme, nezkoumáme, jak instituce samotné přispívají k vlastní dynamice, a zda někdy pohodlí nereflektovaného individuálního i kolektivního narcismu a nekomplikovaných vztahů nepřevládá nad skutečným sebe-porozuměním. Nejfrekventovanějšími problémy dnešní doby se stávají moc, politika a distribuce autoritativních mocenských vztahů – s nimi často koincidují nereflektovaná idealizace, autoritářské projevy, protekcionismus a další. Vlastní funkce psychologické diagnostiky v personalistice je navázaná na specifickou zakázku jednotlivých institucí, na tržní poptávku. Psychodiagnostik tak musí percipovat a klasifikovat posuzovaného v souladu s více či méně parciálními externími kritérii – je odměňován za to, že zaměřuje svou pozornost na přítomnost či absenci „žádoucích“ charakteristik osobnosti. Je pak logické, že v této oblasti aplikované psychologie převládá hledání způsobů definování, zjišťování a spolehlivého měření osobnostních atributů nad hlubším empatizujícím přístupem k člověku, který nadále zůstává spíše výsadou některých oblastí psychoterapie. Ke změně postojů může někdy přivést posuzovatele vlastní hloubková prožitková zkušenost, která oživí přirozenou lidskou potřebu hledat vysvětlení pozorovaných jevů. Intenzivní sebepoznávací zkušenost (*zde nemám na mysli techniky zacílené na regresi a abreakci, ale víceletou*

kvalifikovanou psychoanalýzu s následnou supervizí) provokuje zvědavost na skryté zdroje našeho chování a prožívání. V současné rutinní personální praxi zůstávají nereflektované a neprozkoumané velké části posuzovatelovy mysli⁵⁷ stejně jako intrapsychický rozměr posuzovaného, vzájemná vztahová a institucionální psychická realita. Při práci s vyšetřovanou osobou je ale důležité, aby měl posuzovatel kromě aplikace měřících nástrojů na zřeteli svá vlastní teoretická východiska, kognitivní limity a charakterová specifika, jež jej vedou k identifikaci s určitými idejemi a (*profesními*) skupinami. Má totiž tendenci vnímat druhé v souladu s teoretickým a hodnotovým konceptem imponujícím jeho vlastnímu vnitřnímu uspořádání a pojetí světa.

---

⁵⁷ Psychoanalyticky vycvičený psycholog připouští a pocituje, že se stává projekčním plátnem druhého, že bývá vnímán jako mocná, někdy laskavá, jindy perzekuční autorita, schopná odhalit skryté a nepřijatelné i poskytnout významná ocenění. Připouští, že se v nevědomé fantazii posuzovaného může lehce stát „špatným“ objektem spouštějícím úzkostná očekávání a obranné procesy, jejichž smyslem je i devalvace jeho osoby.

5. Závěr

Psychoanalytická perspektiva se hodí k úvahám o skrytých dějích v lidech a v lidských společnostech, o motivačních silách stojících za vlastnostmi a tendencemi k chování, jež mohou být v souladu s dobovou společenskou poptávkou, ale nemusejí svědčit pro zdravý osobnostní růst. Doménou psychoanalýzy je intrapsychický prostor a individuální motivace, ale jejich teoretických konceptů lze využít i v současných společensko-ekonomických souvislostech, například v oblasti analýzy institucí. I zde je psychoanalytický přístup charakteristický snahou identifikovat skryté formy energie, která řídí chování a organizační procesy. Pomáhá tak porozumět otázkám týkajícím se konfliktní a evoluční povahy individuálních a kolektivních rozhodovacích procesů, zvyků, rutiny, hodnot a dal. Jeho cílem není předložit „ideální řešení“ problémů, ale spíše poskytnout teoretický rámec usnadňující porozumění.

Společenská témata je dnes možné analyzovat s ohledem na aktuální kontext globalizačního procesu například v rámci konceptu tzv. paranoidně schizoidní pozice. Touto hypotetickou psychickou strukturou rozvinula Melanie Kleinová Freudův koncept pudu smrti. Zdá se totiž, přinejmenším vzhledem k obsahu zpravodajských událostí i množství akademických filozofických a sociologických prací, že žijeme v období charakteristickým nárůstem nejistoty doprovázeným strachem z vnějšího (*xenofobie*) i vnitřního nepřítele (*konspirační teorie*). Obzvláště po tragédii z 11. září 2001 se atmosféra úzkosti díky moderním médiím rozrostla téměř do celého světa. Tato globalizace existenční úzkosti způsobuje, že většina z nás je vystavena evokaci geneticky raných úzkostí. Paranoidně schizoidní pozice, založená na obranném mechanismu štěpení, přináší odstranění důsledků této perzekuční úzkosti. Je pro ni typické „úlevné“ černobílé vidění světa, neboť agrese z frustrace, kterou by jinak byl subjekt nucen obrátit proti sobě, je nasměrována proti vhodnému vnějšímu nepříteli. V tomto smyslu by se totalitně-xenofobní stav mohl dal charakterizovat zásadou „*my všichni, co jsme stejní, jsme zcela jiní než ti špatní, kteří mezi nás nepatří*“. Z psychoanalytického hlediska může jít o pochopitelnou psychologickou reakci na zestejňující efekt globalizace, o mocný a nevědomými silami podporovaný impuls, touhu nastolit znovu ostré rozdíly

mezi „já“ a „ne já“, „mým“ a „cizím“, což přirozeně vede k destruktivnímu chování.

Mluvíme-li o potřebě vymezit se vůči někomu a něčemu, o hranicích a o omezeních, vede nás to přirozeně k rodině (*a roli otce v ní*). Tato primární sociální skupina, tak jako zpočátku matka, symbolizuje celoživotně probíhající usměrňovací proces, jímž se snaží přeměnit (*popřít, vytěsnit, sublimovat apod.*) ohrožující, byť přirozené dětské impulsy. Vzhledem k diverzifikaci forem fungování této psychologické jednotky v posledních desetiletích je nutné počítat i se změnami týkajícími se mužských hodnot a otcovské autority. Chybí-li totiž v rodině fungující otec, mívá dospívající potíže s identitou (*zvláště chlapec se svou mužskou identitou*) a s osvojením si vyrovnaného přístupu k řádu (*omezením, pravidlům*). Stejný efekt může mít výchova příliš dominantním otcem vyžadujícím slepou poslušnost. Jako východisko z nouze pak může fungovat například přilnutí k matce, vlasteneckým ideálům, stejně jako idealizovaný vůdce může jedinci s oslabenou mužskou identitou dodat pocit síly a výměnou za poslušnost poskytnout chybějící ocenění. Pokusům přeměnit frustraci ve „společensky hodnotné“ jednání napomáhají různá sociální uskupení, bezpečnostní struktury státu jako jsou armáda, policie apod. nevyjímaje. Zdá se tak, že cítí-li jedinec v současném unifikovaném světě potřebu vymezit se, daří se mu to lépe ve skupinách, které jsou ze své podstaty samy „totalitní“ přinejmenším v tom smyslu, že rovněž potlačují identitu jednotlivce. I převládající restriktivně obranná povaha funkcí bezpečnostních sborů a s nimi spjatá témata dávající smysl jejich bazální existenci mohou posloužit jako prostředek k řešení individuální stability jejich příslušníků a zvláště u lidí disponovaných k určitým obranným strategiím ve zvládání nároků niterného a vnějšího světa mohou být obranně použity nebo nevědomě zneužity.

Uchopení určitého fenoménu jako prostředku k řešení identitní problematiky a zvládání úzkosti je z pohledu psychoanalytické vývojové psychologie výrazem určitého období (*v adolescenci dokonce patří k vývojové normě*) a jeho přetrvávání nebo regresivní znovuvynoření v dospělosti signalizuje nutkavou potřebu. Přestože téměř každé téma je využitelné tímto způsobem, některá mohou být v určitých společenských dobách a prostředích využitelnější a typičtější. Při bližším pohledu na jednotlivé bezpečnostní sbory, jež si societa vytváří k boji s destruktivními činiteli, nalézáme vnitřní

podobnosti a strukturální paralely, ale zvláště při pohledu zevnitř lze zaregistrovat i odlišné emocionální a hodnotové významy. Všem sborům společná realita zahrnuje hierarchické uspořádání, autoritativně formální mocenské vztahy, nadřazenost kolektivních hodnot nad individualistickými a autonomními tendencemi, závaznost jednotné ideologie, která příliš nezohledňuje individuální, generační a genderová specifika a dal. Na druhé straně je možné za formálními i neformálními skupinovými pravidly a hodnotami hledat diferencovanější prožitkové cíle, na nichž je vystaveno uspokojení - ve vnitřním světě příslušníků zpravodajských služeb a členů hasičského záchranného sboru zřejmě existují větší odlišnosti než mezi příslušníky vnější a vnitřní zpravodajské služby. Obě služby nabízejí, narozdíl od hasičského sboru typického spíše bojem s přírodními živly, vhodný špatný objekt, lidského nepřítele skrytého uvnitř státu nebo číhajícího za jeho hranicemi, který vybízí k externalizaci nepřijatelných částí self i primárního objektu. Pro podobné analytické konstrukce evokující otázky, nakolik jsou nebo musí být individuální identita a obranné potřeby v souladu s institucionální ideou, je však obtížné nalézat nezpochybnitelné empirické důkazy.

Seznam použité literatury:

1. Abt, L.E., Bellak, L. (1959): *Projective psychology*. New York, Grove Press.
2. Adler, N. (1991): *International Dimensions of Organizational Behaviour*. Wadsworth Publishing Company.
3. Allison, J., Blatt, S. J., Zimet, C. N. (1968): *The interpretation of psychological tests*. New York, Harper and Row.
4. Allport, G. (1937): *Personality: A psychological interpretation*. New York, Holt, Rinehart & Winston.
5. Altheide, D.L., Johnson J.M. (1994): *Criteria for assessing interpretative validity in qualitative research*. In: Denzin, N.K., Lincoln, Y. S. (Eds.): *Handbook of qualitative research*. London, Thousand Oaks, Sage.
6. Altman, Z. (2002): *Test stromu – příručka*. Praha, Pražská pedagogicko-psychologická poradna s.r.o.
7. American educational Research Association: *Standardy pro pedagogické a psychologické testování* (2001). Praha, Testcentrum.
8. Amthauer, R. (1992): *Test struktury inteligence*. Příručka. Bratislava, Psychodiagnostika.
9. Anastasi, A. (1988): *Psychological testing*. New York, Macmillan.
10. Anderson, M. (1992): *Intelligence and development: A cognitive theory*. Oxford, Blackwel.
11. Baltrusch, H.J. (1956): *Klinisch – psychologische Erfahrung mit den Figure – Drawing – Test* (zts. F. Psychosomat. Medizin 1/29). Gottingen.
12. Bandura, A. (1991): *Social cognitive theory of moral thought and action*. In: W.M.Kourtiness, J.L. Gewirtz (Eds.): *Handbook of moral behavior and development. Theory, research, and applications*. Hillsdale, Erlbaum, 71 – 129.
13. Banister, P., Burman, E., Parker, I., Taylor, M., Tindall, C. (1994): *Qualitative Methods in Psychology*. Buckingham, Open University Press.
14. Batley, T. (1989): *Management Skills for Professional*. Oxford, Philip Altan Publisher Lim.
15. Bedrnová, E., Nový, I. (2002): *Psychologie a sociologie řízení*. Praha, Management Press.
16. Bedrnová, E., Nový, I. (2001): *Moc, vliv, autorita*. Praha, Management Press.
17. Belz, H., Siegrist, M. (2001): *Klíčové kompetence a jejich rozvíjení*. Praha, Portál.
18. Berecká, O., Čulen, J. (1996): *Prejavy delikventa v kresebných projektívnych technikách: teste kresby ľudskej postavy a teste stromu*. Psychológia a patopsychológia dieťaťa, č. 2, 135 – 143.
19. Bem, S., Jong H.L. (1997): *Theoretical Issues in Psychology*. London, Sage Publ.
20. Běhalová, I. (2010): *Kazuistika z forenzní praxe*. Univerzita Karlova v Praze, Psychologie pro praxi, 45, 1-2, 75 – 79.

21. Bělohávek, R. (1994): *Osobní kariéra*. Praha, Grada Publishing.
22. Bion, W. (1962): *Learning from Experience*. London, Heinemann.
23. Bion, W. (1962): *A theory of thinking*. International Journal of Psychoanalysis, 43, 301 – 310.
24. Blanckovi, G. a R. (1992): *Ego-psychologie: teorie a praxe*. Praha, Psychoanalytické nakladatelství.
25. Blinkhorn, S.F. (1993): *Hodnocení manažerských předpokladů*. Manuál a uživatelská příručka. Brno, Psychodiagnostika.
26. Bloom, B.S. (1964): *Stability and change in human characteristics*. New York, Wiley.
27. Bohm, E. (1972): *Lehrbuch der Rorschach-Psychodiagnostik*. Bern, Huber.
28. Borecký, M. (1999): *Taedium identitatis, neboli přemýšlení o některých obranných funkcích identity*. Revue – psychoanalytická psychoterapie, I, 16 – 25.
29. Borecký, V. (2003): *Porozumění symbolu*. Praha, Triton.
30. Bretherton, K., Munholland, K.A. (1999): *Internal working models in attachment relationships: a construct revisited*. In: J. Cassidy, P. R. Shaver (eds): *Handbook of Attachment: Theory, Research and Clinical Applications*, 89-114. New York, Guilford.
31. Brichcín, M. (1999): *Vůle a sebekontrola: teorie, metody, experimenty*. Praha, Karolinum.
32. Bryman, A. (1988): *Quantity and duality in social research*. London, Unwin Hyman.
33. Buriánek, V. (2009): *Interpretační hra „Bridging identities“: Jak rozumět názvu?* Předneseno na pražské konferenci „Bridging identities“, Praha.
34. Campbell, J.D. (1990): *Self-Esteem and Clarity of Self-Concept*. In: *Journal of Personality and Social Psychology*, 59, 538-549.
35. Cattell, R.B., Smith, L.R., Bjerstedt, A. (1972): *Clinical diagnosis by the objective-analytic personality batteries*. In: *Journal of Clinical Psychology*, 28, 239-312.
36. Cialdini, R. B., Reno, R. R., Kallgren, C. A. (1990): *A focus theory of normative conduct: Recycling the concept of norms to reduce littering in public places*. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58, 6, 1015-1026.
37. Cronbach, L. J. (1970): *Essentials of psychological testing*. New York, Harper and Row.
38. Čermák, I., Hřebíčková, M., Macek, P. (2003): *Agrese, identita, osobnost*. Brno, Psychologický ústav AV ČR.
39. Čermák, I., Štěpaníková, L. (1997): *Validita v kvalitativním psychologickém výzkumu*. In: *Československá psychologie*, 41, 6, 503 – 512.
40. Denzin, N.K., Lincoln, Y.S. (1994): *Handbook of qualitative research*. London, Thousand Oaks.
41. Diatkine, G. (2008): *Idealizace pocitu identity*. Revue - psychoanalytická psychoterapie, X, 2, 40 – 48.

42. Drapela, V.J. (1998): *Přehled teorií osobnosti*. Praha, Portál.
43. Erikson, E.H. (1950): *Childhood and Society*. New York, Norton.
44. Erikson, E.H. (1959): *Identity and the Life Cycle*. New York, International Universities Press.
45. Exner, J.E., Jr. (1974): *The Rorschach: A comprehensive system*. New York, Wiley.
46. Fleming, M., Koocher, G., Nathaus, J. (1979): *Draw-A-Person test: implication for gender identification*. Archives of Sexual Behavior, 8, 55-61.
47. Fonagy, P., Target, M. (2005): *Psychoanalytické teorie. Perspektivy z pohledu vývojové psychopatologie*. Praha, Portál.
48. Freud, A. (2006): *Já a obranné mechanismy*, Praha, Portál.
49. Freud, S. (1993): *Vybrané spisy II.-III.* Praha, Avicenum.
50. Fromm, E. (1997): *Anatomie lidské destruktivity*. Praha, Lidové noviny.
51. Fromm, E. (1996): *Lidské srdce*, Praha, Nakl. Josefa Šimona.
52. Fromm, E. (1976): *To Have or To Be?* New York, Harper and Row.
53. Fromm, E. (1978): *Psychoanalysis and Religion*, Londýn, Yale University Press.
54. Fromm, E. (1993): *Strach ze svobody*. Praha, Naše vojsko.
55. Gergely, G., Watson, J. (1996): *The social biofeedback model of parental affect-mirroring*. International Journal of Psycho-Analysis, 77, 1181 – 1212.
56. Gigerenzer, G. (1993): *The superego, the ego and the id in statistical reasoning*. In: Keren, G., Lewis, C. (Eds.): *A handbook for data analysis in the behavioral sciences: Methodological issues*, 311 - 339. Hillsdale, Erlbaum.
57. Hammer, E.F. (1978): *Projective Drawings: Two areas of differential diagnostic challenge*. In: Wolman, B.B. *Clinical Diagnosis of Mental Disorders*. London.
58. Hammersley, M. (1996): *The relationship between qualitative and quantitative research: paradigm loyalty versus methodological eclecticism*. In: Richardson, J.T.E. (Ed.): *Handbook of qualitative research methods for psychology and the social science* (159 – 174). Leicester, The British Psychological Society.
59. Hammond, K.R. (1999): *Judgment under Stress*. Oxford University Press.
60. Harré, R., Secord, P.F. (1972): *The explanation of social behavior*. Oxford, Blackwell.
61. Hinshelwood, R.D. (1989): *A dictionary of Kleinian thought*. London, Free Association Books.
62. Horneyová, K. (2000): *Neuróza a lidský růst*. Praha, Triton, Pragma.
63. Horneyová, K. (2004): *Ženská psychologie*. Praha, Triton.
64. Hoskovec, J., Nakonečný, M., Sedláková, M. (2002): *Psychologie XX. století*. Univerzita Karlova v Praze, Karolinum.
65. Hroník, F. (1999): *Jak se nespálit při výběru zaměstnanců*. Brno, Computer Press.

66. Hroník, F. (2002): *Poznejte své zaměstnance – vše o assessment centre*. Brno, ERA GROUP spol. s r.o.
67. Hruškovičová, D. (1998): *Projektivní hodnocení kresby lidské postavy*. Praha, Filozofická fakulta UK, diplomová práce.
68. Hřebíčková, M. (1997): *Jazyk a osobnost: Pětifaktorová struktura popisu osobnosti*. Brno, Vydavatelství Masarykovy univerzity a Psychologický ústav AV ČR.
69. Hřebíčková, M., Urbánek, T. (2001): *NEO pětifaktorový osobnostní inventář. Příručka*. Praha, Testcentrum.
70. Hvižďala, K. (2005): *Jak myslet média – Eseje, přednášky, články a rozhovory 2004 - 2005*. Praha, Dokořán, Jaroslava Jiskrová - Máj.
71. Chasseguetová-Smirgelová, J. (2001): *Kreativita a perverze. Psychoanalýza lidské tendence posouvat hranice reality*. Praha, Portál.
72. Jackson, D.N., Messick, S. (1967): *Problems in human assessment*. New York, McGraw-Hill.
73. Jacobson, E. (1965): *The Self and the Object World*. London, Hogarth.
74. Janoušek, J. a kol. (1986): *Metody sociální psychologie*. Praha, SPN.
75. Ježková, Š. (1998): *Test stromu jako paralela k testu lidské postavy od Goodenoughové*. Praha, Filozofická fakulta UK, diplomová práce.
76. Kerlinger, F. N. (1972): *Základy výzkumu chování*. Praha, Academia.
77. Kernis, M.H., Grannemann, B.D., Barclay, L.C. (1992): *Stability of Self-Esteem: Assessment, Correlates, and Excuse Making*. In: *Journal of Personality*, 60, 3, 621- 644.
78. Kernis, M.H., Cornell, D.P., Chien-Ru, S., Berry, A., Harlow, T. (1993): *Theres More to Self Esteem Than Whether It Is High or Low: The Importance of Stability of Self-Esteem*. In: *Journal of Personality and Social Psychology*, 65, 1190-1204.
79. Kinston, W., Cohen, J. (1988): *Primal Repression and Other States of Mind*. *Scandinavian Psychoanalytical Review*, 11, 81-105.
80. Kitzmann, A. (1988): *Assessment center, Personalauswahl und Personalführung*. Bamert, Bayerische Verlagsanstalt.
81. Kleinová, M. (2005): *Závist a vděčnost a další práce z let 1946 – 1963*. Praha, Triton.
82. Kleinová, M. (1964): *The importance of symbol-formation in the development of the ego*. *Contributions to Psychoanalysis*, 1921 – 1945. New York, McGraw-Hill.
83. Kohut, H. (1971): *The Analysis of the Self*. New York, International Universities Press.
84. Kohut, H. (1973): *Narcismus*. Frankfurt/Main, Suhrkamp.
85. Kohut, H. (1977): *The Restoration of the Self*. New York, International Universities Press.
86. Kohut, H., Wolf, E.S. (1978): *The disorders of the self and their treatment: an outline*. *International Journal of Psycho-Analysis* 59, 413 – 426.

87. Koch, K. (1976): *Der Baumtest. Der Baumzeichenversuch als psychodiagnostisches Hilfsmittel*. Bern, Huber.
88. Kondáš, O. (1992): *Psychodiagnostika dospělých*. Martin, Osveta.
89. Koubek, K. (2007): *Test kresby lidské postavy*. Praha, Testcentrum.
90. Krása, J. (2005): *Jazyk a nevědomí*. Československá psychologie, 49, 4, 289-301.
91. Laing, R.D. (2000): *Rozdělené self*. Praha, Psychoanalytické nakladatelství.
92. Linville, P.W. (1985): *Self-Complexity and Affective Extremity: Dont Put all Your Eggs into One Cognitive Basket*. In: Social Cognition, 3, 94-120.
93. Linville, P.W. (1987): *Self-Complexity as a Cognitive Buffer against Stress-Related Illness and Depression*. In: Journal of Personality and Social Psychology, 52, 4, 663-676.
94. Lukeš, V., Diba, V. (1985): *Využití Kochova B-testu v diagnóze prvního kontaktu při detekci osob s asociálními a delikventními projevy*. Materiál k výcvikovému kursu. Krajská správa Policie ČR, České Budějovice
95. Lukeš, V., Diba, V. (1995): *Kresebný test stromu a jeho využití v diagnostice osobnosti*. Materiál k výcvikovému kursu. Krajská správa Policie ČR, České Budějovice
96. Mackintosh, N.J. (2000): *IQ a intelligence*. Praha, Grada Publishing.
97. Mahler, M., Pine, F., Bergman, A. (1975): *The psychological birth of the human infant*. New York, Basic Books.
98. Machover, K. (1949): *Personality projection in the drawing of the human figur*. Springfield, Charles C. Thomas.
99. Maierová, C. (2005): *Lenosti.... buď pozdravena!* Praha, Rybka Publishers.
100. Marcic, D. (1992): *Organizational Behavior: Experiences and cases*. New York, West Publishing Company.
101. Mentzos, S. (2005): *Dynamika duševní nemoci*. Praha, Portál.
102. Mikota, V. (1995): *O ovlivňování duševních chorob*. Praha, Psychoanalytické nakladatelství J. Kocourek.
103. Mikšík, O. (1999): *Psychologické teorie osobnosti*. Praha, Karolinum.
104. Miles, M.B., Huberman, M.A. (1994): *Qualitative data analysis*. Thousand Oaks, Sage.
105. Mitchell, S.A. (1988): *Relational Concepts in Psychoanalysis: An Integration*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
106. Millon, T. et al. (2000): *Personality disorders in modern life*. New York, Wiley.
107. Mlčák, Z. (2003): *Základy psychopatologie*. Ostrava, Ostravská univerzita.
108. Money-Kyrle, R.E. (1944): *Some Aspects of Political Ethics from the Psycho-Analytical Point of View*. International Journal of Psycho-Analysis 25, 166-170.

109. Money-Kyrle, R.E. (1978): *A psychological analysis of the causes of war*. In: The collected papers of Roger Money-Kyrle. Perth-shire, UK, Clunie Press (Originally published 1934).
110. Moore, B.E., Fine, B.D. (1990): *Psychoanalytic Terms and Concepts*. The American Psychoanalytic Association.
111. Morgan, M. (1995): *The Projective gridlock: A form of projective identification in couple relationships*. The full paper is published in: S. Ruszczynski and J. Fisher (Eds): *Intrusiveness and Intimacy in the Couple* (33 – 48). London, Karnac.
112. Nakonečný, M. (1994): *Motivace lidského jednání*. Praha, Management Press.
113. Nakonečný, M. (1997): *Psychologie motivace*. Praha, Academia.
114. Ogden, T.H. (2004): *Toto umění psychoanalýzy. Snění nesněných snů a přerušených výkřiků*. Revue - psychoanalytická psychoterapie, II, 4 – 17.
115. Oppenheim, D., Emde, R., Warren, S. (1997): *Children's narrative representations of mothers: their development and associations with child and mother adaptation*. Child Development 68, 127 – 138.
116. Paunonen, S.V., Aston, M.C., Jackson, D. N. (2001): *Nonverbal assessment of the big five personality factors*. European Journal of Personality, 15, 3-18.
117. Pick, I.B. (1985): *Working through in the counter-transference*. International Journal of Psycho-Analysis, 66, 157-166.
118. Plante, T.G. (2001): *Současná klinická psychologie*. Praha, Grada Publishing.
119. Plháková, A. (1998): Acta universitatis Palackianae Olomucensis Facultas Philosophica. Psychologica 32. Varia Psychologica VIII, 17 – 26.
120. Plamínek, J. (2000): *Synergický management*. Praha, Argo.
121. Poněšický, J. (2003): *Úvod do moderní psychoanalýzy*. Praha, Triton.
122. Poněšický, J. (2004): *Agrese, násilí a psychologie moci*. Praha, Triton.
123. Poněšický, J. (2004): *Fenomén ženství a mužství*. Psychologie ženy a muže, rozdíly a vztahy. Praha, Triton.
124. Pöthe, P. (2001): *Kriminální chování a kvalita raného vztahu*. Praha, Futurum.
125. Prochaska, J.O., Norcross, J.C. (1999): *Psychoterapeutické systémy*. Průřez teoriemi. Praha, Grada Publishing.
126. Příhoda, P. (2002): *Zamyšlení: Odskok jednoho psychoanalytika do politiky*. Příspěvek z konference Evropské psychoanalytické federace. Praha.
127. Rosenfeld, H. (1971): *A clinical approach to the psychoanalytic theory of the life and death instincts: an investigation into the aggressive aspects of narcissism*. International Journal of Psycho-Analysis 52, 169-78.
128. Rycroft, C. (1993): *Kritický slovník psychoanalýzy*. Praha, Psychoanalytické nakladatelství.
129. Říčan, P. (1977): *Úvod do psychometrie*. Bratislava, Psychodiagnostické a didaktické testy n.p.
130. Říčan, P., Ženatý, J. (1988): *K teorii a praxi projektivních technik*. Bratislava, Psychodiagnostické a didaktické testy.

131. Samson, H. (1989): *The psychoanalytic process*. Theory observation and empirical research. New York, Guilford Press.
132. Sedláková, M., Heller D., Vodičková L. (1999): *Kvantitativní a kvalitativní výzkum v psychologii*. Praha, Psychologický ústav AV ČR.
133. Segal, H. (1957): *Notes on symbol formation*. International Journal of Psychoanalysis, 38, 391 - 397.
134. Semeonoff, B. (1976): *Projective techniques*. London, J. Wiley and sons.
135. Schaffer, L. (1983): *Toward Pepitone's vision of a normative social psychology: What is social norm?* The Journal of Mind and Behavior, 4, 2, 275 – 294.
136. Schwarz, J. (2003): *Dějiny psychoanalýzy*. Praha, Triton.
137. Smékal, V. (1998): *Kvalitativní přístup jako metodologie nové psychologie*. Příspěvek ze sympozia „Kvantitativní a kvalitativní výzkum v psychologii“. Olomouc.
138. Smékal, V. (2002): *Pozvání do psychologie osobnosti*. Brno, Barrister and Principal.
139. Smith, J.A., Harré, R., VanLangenhove, L. (1995): *Rethinking Methods in Psychology*. London, Sage.
140. Svoboda, M. (1992): *Metody psychologické diagnostiky dospělých*. Praha, CAPA.
141. Svoboda, M. (1999): *Psychologická diagnostika dospělých*. Praha, Portál.
142. Šebek, M. (1995): *Nadja v post-totalitním světě*. Československá psychologie, XXXIX/6, 550-558.
143. Šebek, M. (1999): *Identita v posttotalitní realitě*. Revue – psychoanalytická psychoterapie, I, 7 – 15.
144. Šebek, M. (2002): *Být či nebýt po americké tragédii 11. září 2001*, Revue - psychoanalytická psychoterapie, III, 41-45.
145. Šebek, M. (2010): *Symboly a symbolizace*. Revue - psychoanalytická psychoterapie, XII, 33 – 52.
146. Široký, H. (2001): *Meze a obzory psychoanalýzy*. Praha, Triton.
147. Šípek, J. (2000): *Projektivní metody*. Praha, ISV nakladatelství.
148. Šoltysová, K. (2000): *Přínos projektivní techniky - kresby lidské postavy v personální diagnostice*. Praha, Filozofická fakulta UK, diplomová práce.
149. Štěpaníková, I., Čermák, I. (1998): *Vztah mezi kvalitativním a kvantitativním výzkumem: střet dvou paradigmat nebo cesta ke spolupráci?* Příspěvek ze sympozia „Kvantitativní a kvalitativní výzkum v psychologii“. Olomouc.
150. Šuleř, O. (1995): *Manažerské techniky*. Olomouc, Rubico.
151. Štikar, J., Rymeš, M., Riegel, K., Hoskovec, J. (2002): *Metody psychologie práce a organizace*. Praha, Nakladatelství Karolinum.
152. Šturma, J., Vágnerová, M. (1982): *Kresba postavy*. Bratislava, Psychodiagnostika.

153. Titl, S. (2008): *Nevědomé motivy udržující párové vztahy*. Referát přednesený na 15. psychoanalyticko-psychoterapeutickém sympoziu. Opočno.
154. Tippelt, H. (2009): *Globalizace, válka a pud smrti*. Praha, Mezinárodní vztahy, ISSN 0323-1844, r. 44, č. 2.
155. Tippelt, H.: *Xenofobie a autoritářství v ČR jako symptom*. tippelt.wordpress.com
156. Vaillant, G.E., Drake, R.E. (1985): *Maturity of ego defenses in relation to DSM-III Axis II personality disorder*. American Journal of Psychiatry, 42, 597 – 601.
157. Vágnerová, M. (2002): *Psychopatologie pro pomáhající profese: variabilita a patologie lidské psychiky*. Praha, Portál.
158. Všeobecná encyklopedie v osmi svazcích (1999). Pátý díl. Praha, Diderot.
159. Vyhláška č. 245/1998 Sb. Národního bezpečnostního úřadu O osobnostní způsobilosti a vzorech tiskopisů používaných v oblasti personální bezpečnosti.
160. Vyhláška č. 487/2004 Sb. Ministerstva vnitra O osobnostní způsobilosti, která je předpokladem pro výkon služby v bezpečnostním sboru.
161. Waren, S.L., Huston, L., Egeland, B., Sroufe, L.A. (1997): *Child and adolescent anxiety disorders and early attachment*. Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry, 36, 637-644.
162. Watson, J.S. (1972): *Smiling, cooing and „the game”*. Merrill-Palmer Quarterly, 18, 323 – 339.
163. McWilliams, N. (1994): *Psychoanalytic diagnosis: understanding personality structure in the clinical process*. New York, The Guilford press.
164. Weiss, P. (2002): *Sexuální deviace*. Praha, Portál.
165. Winnicott, W.W. (1967): *Mirror-role of the mother and family in child development*. In P. Lomas (ed.): *The Predicament of the Family. A Psycho-Analytical Symposium* (26 – 33). London, Hogarth Press.
166. Winnicott, W.W. (1998): *Lidská přirozenost*. Praha, J. Kocourek.
167. Witkin, H.A., Lewis H.B, Herzman M., Machover K., Meisner B.P., Wapner S. (1954): *Personality through perception*. New York, Harper.
168. Zákon č. 148/1998 Sb. O ochraně utajovaných skutečností a o změně některých zákonů
169. Zákon č. 361/2003 Sb. O služebním poměru příslušníků bezpečnostních sborů
170. Zákon č. 412/2005 Sb. O ochraně utajovaných informací a o bezpečnostní způsobilosti

PŘÍLOHA 1:

FUNKČNÍ ANALÝZA PRACOVNÍCH ČINNOSTÍ – POŘÁDKOVÁ POLICIE

ČINNOSTI

Chránit majetek, zdraví a život občanů - Hlídková služba - Zárok na tísňové volání - Shromáždit prvotní informace - Psaní zpráv - Pomoc občanům - Bezpečnostní opatření - Nábor k policii.

ZNALOSTI

Zákon o policii - Trestní zákon - Trestní řád - Přestupkový zákon - Vyhlášky a městské zákony - Ústava - Listina základních lidských práv a svobod - Vnitřní nařízení - Psychologie jednání - Kriminalistické techniky - Osobní a místní znalost - Znalost motorových vozidel - Dokumenty (osobní, k vozidlům) - Práce se psy - Taktika zároku - Základní znalosti policejní práce.

DOVEDNOSTI A SCHOPNOSTI

Objektivita, nestrannost - Umění jednat s lidmi - Střelba - Fyzická zdatnost (vytrvalost, zrak, sluch) - Sebeobrana - Komunikační schopnosti - Paměť - Orientace - Úsudek a rozhodnost - Řízení motorových vozidel - Psaní na stroji - Radiostanice, kancelářské stroje - První pomoc - Pozorovací schopnosti - Odolnost/zvládání stresu - Trpělivost - Přizpůsobivost a pružnost - Sebeovládání - Rozbor situace - Představitost a improvizace - Schopnost samostatné práce.

ÚKONY

1.1. Řídíme hlídkové vozidlo (nebo jdeme pěšky) v přiděleném okrsku a vyhledáváme podezřelou činnost,

aby se odhalily problémy, byla viditelná policejní přítomnost a prevence.

Znalosti, schopnosti, dovednosti (dále jen ZSD): Využíváme znalosti motorových vozidel, dokumentů, pozorovacích schopností, znalosti zákonů, orientační schopnosti, radiostanice, trpělivost, rozbor situace, řízení, znalosti prostředí a osob.

1.2. Když dostaneme zprávu od dispečera, řídíme policejní auto na místo události, přijímáme a hodnotíme informaci od dispečera při cestě na místo události. Vyžádáme si upřesňující informaci od dispečera,

abychom se připravili na zárok.

ZSD (znalosti-schopnosti-dovednosti): Znalost osobní i místní, rozbor situace, radiostanice, řízení, úsudek, paměť, orientace, ústní komunikace.

1.3. Blížíme se místu činu, kde může být nebezpečná situace, vnímáme okolí a vyhledáváme znaky, události nebo zdroj problémů, dokončujeme plán akce,

abychom chránili sebe a ostatní před nebezpečím a připravili se na zárok.

ZSD: (viz. 1.2.) Pozorovací schopnosti, zvládání stresu.

1.4. (Zárok na spuštěné poplachové zařízení): Jedeme, jdeme na místo činu, vyhledáváme podezřelou činnost nebo osobu a důvod poplachu,

abychom zadrželi podezřelého, informovali policejního dispečera a jeho prostřednictvím příslušnou agenturu, eventuálně požárníky.

ZSD: (viz. 1.3.)

1.5. Zárok v místě domácí hádky (rvačky): oddělíme od sebe účastníky

sporu,

abychom zjistili, zda došlo k porušení zákona. Pokud ano, zadržíme podezřelého. Snažíme se uklidnit situaci, vyřešit věc na místě.

ZSD: Zákon o policii, trestní, přestupkový zákon, psychologie, komunikační schopnosti, umění jednat s lidmi, objektivita a nestrannost. Sebeobrana, sebeovládání, trpělivost, úsudek, rozhodnost, rozbor situace, odolnost, taktika zákroku.

1.6. Při příjezdu na místo činu vyhodnotíme nastalou situaci, její nebezpečnost, přizpůsobíme plány sledováním místa, komunikujeme s dispečerem podle potřeby,

abychom mohli shromáždit informace a započít zákrok.

ZSD: Pozorovací schopnosti, místní a osobní znalost, úsudek, rozhodnost, politická taktika zákroku, přizpůsobivost a pružnost, ústní komunikace, objektivita a nestrannost, zvládání stresu.

1.7. Na nepřehledném/nebezpečném místě činu (např. podezřelý se skrývá nebo prchá, není na místě činu) průběžně shromažďujeme informace, identifikujeme svědky, probíhá prohlídka /zajištění MČ, průběžná spolupráce s ostatními policisty na MČ,

abychom našli a zadrželi podezřelého a zajistili veškeré stopy a svědky.

ZSD: Praktická zdatnost, práce se psy, úsudek, rozhodnost, taktika, střelba/střelné zbraně, sebeovládání, zvládání stresu, místní znalost, pozorovací schopnosti, radiostanice, komunikační schopnosti, zákon o policii, kriminalistické znalosti, improvizace, přizpůsobivost.

1.8. Zadržíme podezřelého, přibližujeme se opatrně, pozorujeme situaci, prohledáme podezřelého, nasadíme železka, seznámíme jej s důvody zadržení a jeho právy podle zákona,

abychom zadrželi podezřelého v souladu se zákonem.

ZSD: Taktika zákroku, zákon o policii, ústní komunikace, fyzická zdatnost, sebeovládání, pozorovací schopnosti, úsudek, rozhodnost, umění jednat s lidmi, psychologie jednání a trpělivost.

1.9. Zadržení podezřelého (podezřelých osob), který klade aktivní odpor, je agresivní při použití adekvátní síly v rámci zákona k jeho znehybnění za pomoci nasazení služebních pout,

abychom zadrželi podezřelého v souladu se zákonem s minimální újmou na zdraví všech zúčastněných.

ZSD: (viz. 1.8.), sebeobrana, střelivo, zvládání stresu.

1.10. Po zadržení znovu zhodnotíme situaci z hlediska dalších potřeb (např. zajištění důkazů), poskytnutí první pomoci, informujeme dispečera o průběhu vývoje situace, o jeho výsledku, o přivolání dalších zdrojů (např. požárníci, sanitka) a přivolání zástupce místního útvaru,

abychom předali případ/místo podezřelého místnímu útvaru, který rozhodne o dalším postupu.

ZSD: Komunikační schopnosti, radiostanice, paměť, úsudek, rozhodnost, první pomoc, trpělivost

2.1. Hovoříme s oznamovatelem, poškozeným a svědky, pokud tito jsou, navazujeme kontakt s nimi, posuzujeme, zda se věc zakládá na pravdě, děláme si písemné poznámky i o místě činu,

abychom shromážдили veškeré informace k posouzení, zda se jedná o trestný čin, přestupek či věc, která přísluší policii. Pokud ano, vyzveme oznamovatele, poškozeného či svědky, aby se dostavili k sepsání protokolu.

ZSD: Znalost zákonů, psychologie jednání, objektivita, nestrannost, paměť komunikační schopnosti, umění jednat s lidmi, trpělivost, rozbor situace, představivost, úsudek, rozhodnost.

2.2. Po příchodu na útvar jsou zúčastněné osoby řádně poučeny dle postavení a druhu spáchaného skutku,

abychom sepsali protokol v souladu se zákonem.

ZSD: Zákony, umění jednat s lidmi, komunikační schopnosti, psaní na stroji, PC.

2.3. Sepisujeme protokol, klademe otázky k případu a snažíme se dostat co nejvíce informací k danému případu či pachateli a způsobenému následku,

abychom získali podklady k trestnímu řízení.

ZSD: Psaní na stroji/PC, komunikační schopnosti, znalost zákonů psychologie jednání, trpělivost, umění jednat s lidmi.

2.4. Zajistíme MČ a důkazy na MČ pro specialisty. V méně závažných případech sami provádíme ohledání místa činu a zajistíme stopy (nástroje, zámek, fotografie, dopisy, otisky, oblečení)

abychom zabránili zničení stop a získali podklady pro trestní stíhání a usvědčení pachatele.

ZSD: Orientace, paměť, kriminalistické metody, pozorovací schopnosti, představivost.

2.5. Dáváme dohromady veškeré údaje a informace získané na místě činu a prostřednictvím pohovorů

abychom doplnili informace, které by vedly ke zjištění pachatele a objasnění daného skutku.

ZSD: Místní a osobní znalost, kriminalistické metody, rozbor situace, znalost zákonů.

2.6. Hovoříme s podezřelým/i, snažíme se získat co nejvíce informací, posuzujeme pravdivost slov a snažíme se skutek prokázat argumenty,

abychom zjistili, jestli podezřelý skutek spáchal, či získali od něho přiznání a mohl být předán vyšetřovateli.

ZSD: Znalost zákonů, pozorovací schopnosti, komunikační schopnosti, psychologie jednání, umění jednat s lidmi, objektivita, nestrannost, sebeovládání rozbor situace, paměť.

3.1. Sepíšeme úřední záznam (číslo spisu, místo a doba události, popis místa a skutku, rozsah škody, zjištění svědci poškozeného a pachatele/ů, ověření totožnosti, lustrace v evidenci hledaných osob, lustrace v evidenci rozpracování, zajištění věcí, které má podezřelý u sebe, zákonná ustanovení),

aby hlídka podala co nejpodrobnější informace o situaci, pachateli a skutku, který se stal, základnímu útvaru.

ZSD: Psaní na stroji/PC, zákon o policii, paměť, písemné komunikační schopnosti, rozbor situace, znalost dokumentů.

3.2. Sepíšeme protokol o ohledání místa činu,

abychom si utvořili podrobný popis místa činu a objektu napadení pro účely trestního řízení.

ZSD: Pozorovací schopnosti, paměť, psaní na stroji/PC, kriminalistické techniky, komunikační schopnosti.

3.3. Vyplňujeme formuláře, sepisujeme zprávy, žádosti, dožádání, posudky, pověsti aj. (rejstřík trestů, statistika, svodka, konference....)

abychom získali nebo poskytli co nejvíce podkladů pro trestní řízení a statistické účely.

ZSD: Znalosti zákonů, trpělivost, psaní na stroji/PC, komunikační, písemné a ústní schopnosti.

4.1. Zjistíme-li problém, poskytneme pomoc nebo radu (nemocný, zraněný, bloudící, topící se aj., porouchaná vozidla). Podle svých schopností a možností (první pomoc aj.) nebo přivoláme odbornou pomoc.

abychom pomohli občanům a zlepšili prestiž policie.

ZSD: Místní a osobní znalosti, znalost motorových vozidel, radiostanice, komunikace, psychologie jednání, umění jednat s lidmi, první pomoc, fyzická zdatnost.

4.2. Pátrání po pohřešovaných osobách (např. děti, staré nebo psychicky narušené osoby, turisté), poskytování první pomoci a pomoci podle potřeby,

abychom pohřešovanou osobu co nejrychleji našli a poskytli pomoc podle potřeby.

ZSD: Místní a osobní znalost, ústní komunikace, umění jednat s lidmi, psychologie jednání, trpělivost, první pomoc, úsudek, rozbor situace, radiostanice, rozhodnost, pozorovací schopnost a orientace.

4.3. Po upozornění, že došlo k mimořádné okolnosti, ohrožení (např. bomba, záplava, požár většího rozsahu, únik plynu nebo chemikálií, hromadná havárie, letecké neštěstí atd.), se dostavíme na místo, zhodnotíme situaci a podáme zprávu dispečerovi a zůstáváme na místě,

abychom dostali situaci pod kontrolu, zajistili místo, zabránili dalším škodám většího rozsahu a ohrožení života a zdraví.

ZSD: (viz. 4.2.) plus: fyzická zdatnost, improvizace, odolnost, zvládání stresu.

4.4. Po zjištění skutečného ohrožení (např. bomba, únik plynu nebo chemikálií, požár, záplavy atd.) jdeme od domu k domu nebo používáme rozhlasového zařízení k informování obyvatel postiženého místa/oblasti o závažnosti situace a bezpečnostních opatřeních,

abychom chránili veřejnost před nebezpečím.

ZSD: (viz. 4.3.) plus práce se psy.

4.5. V občanskoprávních věcech jsou občané odkazováni na místní nebo obvodní úřad či soudy dle druhu problému,

abychom poskytli informace a pomoc a zlepšili vztahy mezi policií a občany.

ZSD: Ústní komunikace, zákony, umění jednat s lidmi, trpělivost, úsudek, rozhodnost, místní a osobní znalost, rozbor situace.

4.6. V případě náhlého úmrtí (sebevraždy, dopravní nehody...) získáme údaje o zemřelé osobě, snažíme se zjistit příbuzné, jdeme na příslušnou adresu informovat příbuzné, podle závažnosti reakce poskytneme pomoc,

abychom soucitným způsobem informovali příbuzné a případně zajistili odbornou pomoc.

ZSD: Umění jednat s lidmi, zvládání stresu, ústní komunikace, psychologie jednání, první pomoc a sebeovládání.

5.0. Bezpečnostní opatření

Zařídíme odklon pěší nebo silniční dopravy při mimořádných akcích (např. sportovní zápas, rockový koncert, oslavy, manifestace, demonstrace), kontrolujeme dav,

abychom zajistili pořádek a zabránili nepokojům.

ZSD: Místní osobní znalosti, pozorovací schopnosti, rozhodnost, rozbor situace, sebeovládání, ústní komunikace, taktika zákroku.

6.0.Nábor k policii

Dotáže-li se občan na podmínky a práci u policie, popř. projeví-li zájem u policie pracovat, sdělíme mu základní podmínky přijetí a poskytneme telefonní číslo nebo adresu, kam se má obrátit pro získání podrobných informací, abychom zvýšili počet policistů.

ZSD: Ústní komunikace, umění jednat s lidmi, trpělivost.

HODNOCENÍ

Posouzení oblasti (obtížnosti z hlediska trestní činnosti), ve které slouží. Pracovat v souladu se zákonem ve všech aspektech policejní práce. Být schopen vyřešit rizikové/nebezpečné situace do konce. Být schopen jít nad rámec svých povinností. Umět jednat s lidmi a pomáhat řešit jejich problémy (schopnost a ochota vyslechnout lidi). Ochota se vzdělávat a zdokonalovat pro potřeby práce nad rámec služebních povinností (jazyky, střelba atd.). Schopnost zachovat ústrojovou kázeň po celou dobu služby (bez upozorňování nadřízených). Schopnost samostatné práce bez vedení. Kvalitní vypracování písemných zpráv (pravopis, jasnost a odbornost vyjadřování). Schopnost objevit trestnou činnost a pachatele z vlastní iniciativy. Schopnost plnit rozkazy beze zbytku a zbytečné argumentace. Hodnocení za počet zadržených osob.

PŘÍLOHA 2:

BIG 5 - PĚT ZÁKLADNÍCH DIMENZÍ OSOBNOSTI

S DOPROVODNÝMI KRESEBNÝMI ZNAKY

Tabulka č. 1

I. OPENNESS TO EXPERIENCE Charakterizuje aktivní vyhledávání nových zážitků, toleranci k neznámému a jeho objevování, intelekt.	

Duševní bystrost	
A.	Informovaný typ, dobře se orientující v nových situacích a problémech, s dobrým úsudkem. <i>Jednoduchá, harmonická figura dobře kreslířsky zvládnutá s precizním provedením rysů tváře.</i>
B.	Pomalu myslící, se slabším úsudkem. <i>Větší velikost postavy, obohacení o zbytečné grafické prvky, celková neharmoničnost, důraz na nepodstatné části těla.</i>
Tvořivost	
A.	Imaginativní, spontánně tvořivý, senzitivní typ, zvědavý, flexibilní, sebezkušenostně orientovaný. <i>Kresba je uvolněná, pružná, s kvalitním originálním uchopením.</i>
B.	Praktický, konvenční typ, závislý na pravidlech, s menší představivostí, kontrolující své chování. <i>Převládá mechanické napojování. Postavy bývají střízlivé, jednoduché.</i>
Racionalita a emocionalita	
A.	Prozaický, nesentimentální typ dávající přednost funkčnosti, logice, konkrétním výsledkům. <i>Logická, přehledná kresba bez zbytečných detailů, zaměřená na celek. Často mohou být předem načrtnuty proporce, zdůrazněn krk.</i>
B.	Citlivý typ, v rozhodování s převahou intuice, preferující prožitkové kvality nad konkrétními výsledky. <i>Zdůrazněn pohyb, figura je dynamická, expresivní, plasticky provedená, zdobená</i>

Tabulky č. 2 a 3**II. CONSCIENTIOUSNESS**

Zahrnuje individuální úroveň organizace, motivace, vytrvalosti a cílevědomosti chování. Odlišuje spolehlivé, na sebe náročné lidi od lhostejných a nedbalých.

A. Disciplinovaný typ, svědomitý, pracovitý, preferující jasnost, ukázněný, precizní, snažící se dosáhnout dokonalosti.

Důraz na formu, postavy jsou precizní, často se prodlužuje doba kreslení. Detaily jsou funkční.

B. Rigidní ve své pečlivosti, respektující a vyžadující autoritu.

Při kreslení častěji mazáno, projevuje se ujišťování o splnění úkolu, precizní vypracovávání nedůležitých detailů.

C. Nelpící na formálních zásadách, v krajnosti až laxní, nerespektující autority a sociálně pracovní zvyklosti. Požitkářský, ovlivňovaný pudy.

Použití krátkých nesouvislých tahů, časté je zdůraznění pohybu, detaily nejsou rozpracovány.

III. EXTRAVERSION

Charakterizuje míru přizpůsobení nebo emocionální instabilitu. Rozlišuje jedince náchylné k psychickému vyčerpání a nereálným ideálům od jedinců vyrovnaných a vůči psychickému vyčerpání odolných.

A. Přátelský, společenský, sociabilní typ vyhledávající zpětnou vazbu. Rád pracuje ve skupině, příp. s tendencí k přecenění vlastních schopností.

Kresba je velká, směřující nebo umístěná doprava, dynamická, lehce provedená, svižná. Někdy jsou zdůrazněny oči a další znaky sociálních kontaktů.

B. Smělý, aktivní, v extrému až impulsivní.

Kresby prováděné silným tlakem a dynamickými nesouvislými tahy, z nichž převažují vertikální, zdůrazňující maskulinitu, někdy hyperaktivitu.

C. Introvertovaný typ, rezervovaný, orientovaný více na úkol než na sociální interakce.

Kresba je malá, štíhlá, umístěná nebo nakloněná doleva. Harmonická, precizní, úsporná, s menšími či méně propracovanými sociálními znaky.

D. V krajnosti inhibovaný, astenický.

Výrazně ochablá vedená čára, oslabený tlak a tempo, chybí vertikální tahy.

Tabulky č. 4 a 5

IV. AGREABLENESS

Charakterizuje kvalitu interpersonální orientace na kontinuu od soucítění po nepřátelskost v myšlenkách, pocitech i činech.

A. Tolerantní, smírlivý, snášenlivý typ, nevyvolávající konflikty, nerad do nich vstupuje. Dobrosrdečný s empatií, neagresivní, nepodezíravý.
Sociální znaky vyjadřují tyto charakteristiky, jsou propracované se zřetelným důrazem.

B. Submisivní, mírný, poddajný typ, který raději ustoupí, neprojevuje kritiku či nesouhlas, často se podceňuje.
Manifestují se jemné rysy tváře, kresba je spíše menší, tlak slabý, vedení přerušované, linky vágní.

C. Nesnášenlivý, vztahovačný, žárlivě útočný typ, nesebekritický, výbušný s vyššími nároky na okolí než na sebe.
Spolu se znaky aktivity se v kresbě manifestují agresivní znaky, postavy jsou uprostřed plochy, mívají široká obtažená ramena, důraz na boty. Oči často bez zornic, zdůrazněné uši.

D. V extrému dominantní až agresivní.
Velká důrazná kresba kreslená silným tlakem a dynamickým neváhajícím tahem. Často dochází k odmítnutí úkolu.

E. Narcističtí jedinci.
Častěji zdůrazňují části těla, kterým bylo byt i jen domněle ublíženo.

V. NEUROTICISM

Charakterizuje míru přízpůsobení nebo emocionální instabilitu. Rozlišuje jedince náchylné k psychickému vyčerpání a nereálným ideálům od jedinců vyrovnaných a vůči psychickému vyčerpání odolných.

A. Emocionálně stabilní typ, vyrovnaný, zralý a sebejistý, bez známek vnitřní tenze, klidný, stálý, odolný vůči stresu.
Postava kreslená zřetelně. Figura je jasná, pravidelná a harmonická, dobře kreslířsky provedená.

B. Emocionálně labilní typ, nezralý, s nízkou frustrační tolerancí, s chováním ovlivněným emocemi, trpící iracionálními obavami a vykazující známky vnitřní tenze.
Figura je malá, často v levém horním rohu, objevují se obavy, výmluvy, prodlužuje se doba kreslení. Častěji je gumováno.

C. Afektované osoby.
Kresba je vyumělkovaná a přezdobená. Objevují se kompenzační nejistoty sociálně žádoucími znaky.

PŘÍLOHA 3:

PŘEHLED SLEDOVANÝCH ZNAKŮ V KRESBĚ LIDSKÝCH POSTAV (Machover – Witkin)

1. M, Ž Velikost figur (*hodnotí se jen na vlastní postavě*). Normální velikost kolísá mezi 70 – 80 % daného prostoru a značí dobré sebeocenení, sebevědomí a vlastní touhy po uplatnění. Malé kresby svědčí pro nejistotu, snížené sebevědomí, myšlenky insuficience, nedostatek sebevývoje. Je-li nakreslená protifigura větší, jde o postoj závislosti na druhém pohlaví, lze předpokládat pasivní tendence podvolení.

2. M, Ž Držení těla (*všeobecně vzpřímené a aktivní*). **Chabé a neaktivní**, působící dojemem slabosti, kácení se. V obsahovém, strukturálním provedení tkví v nedostatku pudové síly (*Antriebskraft*), vnitřního držení (*malé innere Halt*), nedovývinu, pasivity. Tyto znaky nacházíme u neurotiků a ve zvláštní silné formě u psychotiků a oligofreniků.

3. M, Ž Figura nejdříve kreslená (*proband zpravidla kreslí nejprve identifikační figuru*). Nakreslí-li dříve protifiguru nebo přechází od jedné nedohotovené figury ke druhé, usuzujeme na instabilitu vlastní sexuální role, která může být uzavřena až na identifikaci s opačným pohlavím. Je častá u neurotiků s vyjádřeným infantilním postojem závislosti a s tím spojenými znaky sexuální nejistoty, u lidí s nadměrnou vazbou na rodiče. Je-li tento znak spojen ještě s jinými nedostatky, svědčí pro sexuální perverze.

4. Hodnocení zručnosti klasifikujeme na pětistupňové škále: 5 – velmi dobré (*kresba má výborné provedení, odpovídá věku, má perfekcionista rysy*), 4 – dobré (*jasné čisté detailizované provedení*), 3 – uspokojující, průměrná kvalita, 2 – špatné (*chybné provedení a chybějící detaily nebo jeho špatné podání*), 1 – nedostatečné (*hrubě chybné provedení se stereotypiemi, zjednodušeným špatným podáním, špatným pořadím a strukturální dezorganizací*). Stupeň 5 a 4 svědčí pro malířské a umělecké nadání, fantazii, příklon k realitě, schopnost přizpůsobení, aktivní sebevývoj. Rovněž vystupňované obrácení k vlastní tělesnosti, také ve smyslu sebevývoje a snahy po uplatnění. Jestliže kresba osoby vlastního pohlaví na rozdíl od protifigury obsahuje množství perfekcionista detailů, jsou přítomné narcistické tendence. Kvalita 2 a 1 často vykazuje infantilní rysy, které vnukají podezření na neurotickou regresi. Navozují chybný poměr ke skutečnosti na základě chybějící schopnosti přizpůsobení, nedostatek obrazivosti a útlum v oblasti vlastních sociálních vztahů. Hodnotíme obě figury.

5. M, Ž Uspořádání figur (*obvykle bývají kresleny uprostřed určeného prostoru*). Uspořádání spíše doleva je známkou introverze a orientace na sebe. Posunutí doprava mluví o extroverzi. Zřetelně nahoru posunuté figury – silný optimismus. Ve směru dolního okraje – skepticismus a pesimismus. Úchylinky od normálního uspořádání – zdůraznění levé nebo pravé strany nalézáme u dětí i dospělých. U dospělých svědčí o utlumeném sebevědomí a o úniku z reality. Opět jej nalézáme u neurotiků i u psychotiků, také u organických poškození mozku a slabomyslných. Podle Machoverové je častý posun doleva u alkoholiků. Hodnotíme na vlastní figuře.

6. M, Ž Proporce (*norma odpovídá realitě mimo malé přehnané velikosti hlavy*). Inadekvátní představa jednotlivých tělesných částí naznačuje emocionální poruchy v proporcionálním i charakterologickém náhledu. Disproporce: ruce, paže, nohy přehnané, hlava více než patnáct procent postavy, délka nohou u mužů čtyřicet

procent – počítáme od linie boků. U žen více než šedesát procent. Disproporce hodnotíme jako zvláštní symptom a hodnotíme na obou figurách.

7. M, Ž Vedení čáry. Adekvátní, silná – jemné přiléhavé vedení linie – snaha po uplatnění, sebedůvěra, znamení dobré přizpůsobivosti. **Přehnaně těžká** – neohebně vedená linie – patologické kvality. **Jemné měkké vedení linie** – vnímavost, podléhání dojmům, je-li tento znak vystupňován – citlivost, dráždivost, nejistota, pasivita, závislost. **Přerušené vedení linie** – známka irritability, úzkosti, nejistoty. Špičaté a hranaté hrubé linie – znamení agrese. **Kontinuitní vedení**, přičemž se tužka sotva odlepí od papíru – je symptomatické pro nedostatek rytmické životní kvality, nedostatek podnikavosti, iniciativy, potřeby závislosti.

8. Postavení figur. Figury jsou nejčastěji vzpřímené – proto nohy vyžadují lehkou podporu. Rozličně vidíme aktivní postoje, sportovní motivy, tanec apod. Svědčí pro životní aktivitu, čilost, živost – ve vystupňované formě naznačují acting out. Hravé a taneční motivy nás nutí pomýšlet na infantilní postoj. Inaktivní postoj figury je známkou pasivity – může znamenat také únikovost před podněty okolí, které na základě útlu nejdě překonat. V kresbě sedících nebo ležících postav se ukazuje neurotická pohodlnost a pasivita. Zvlášť významná je pozice úzkého postoje se stisknutými nohama – svědčí pro poruchu a únik ze sexuálního života, postoje odporu v této oblasti, který je ve vztahu s ambivalencí a rozvojem ignorace sexuálních attitud u sebe nebo u partnera s pokusem potlačující sebekontroly.

9. M, Ž Perspektiva (nejčastěji en-face). Profilové kresby – sklon k fantaziím a snění. Muž: Ženská figura z profilu, vlastní en-face – odvrát od ženského pohlaví, strach, že bude odmítnut nebo v základě chybějící náklonnost. Žena: Ženská i mužská figura z profilu – chybějící určitost ve vztahu ke druhému pohlaví. Zde přicházejí v úvahu podobné okolnosti jako M.

10. M, Ž Určení konsistence kresby (vztah – kvalita, zručnost, detailizace, adekvátní uspořádání). Kresba dobré konsistence je prostá dětských a zvířatům podobných kresebných momentů. Špatná konsistence je znamením špatné psychické integrace. Ukazuje chybějící sociální a osobní cílevědomost, nedostačující pudové a afektivní řízení a chybějící přizpůsobení realitě. Oceňujeme na pětistupňové škále.

11. M, Ž Vyjádření konfliktových momentů. Mnoho mazání, zesilování a stínování jednotlivých výběžků těla, transparence a vypuštění je výrazem akutní emoční konfliktové situace. Excesivní mazání značí, že na jednu figuru je mazáno více než třikrát nebo mazání na hlavě podobně silně. **Mazání** pokládáme za neuspokojení pudových nároků, neklid v oblasti pohlavního života. Častěji jako perfekcionista usilování o zlepšení. Je-li prováděno s přehnanou péčí – anankasmy. Silné mazání je výrazem naléhavého strachu před tělesnou částí a jí odpovídajícím významem. Mazání na hlavě znamená sociální nejistotu a nedostatek důvěry ve vlastní pudové a impulsivní jednání. **Zesilování** – jsou to části těla kreslené s velkým tlakem na tužku, která často přechází v hraniční linii. To je výrazem konfliktu, vážení se k odpovídající tělesné části. Jestliže je gumování difúzní a nekontrolované – úzkostné momenty ve smyslu volně se flotýrující úzkosti. I normální kresby budou mít určitou míru kontrolovaných zesílení mimo ty, kde jakékoliv zesílení chybí a ukazuje tak na nedostatek adekvátního rozvoje touhy po uplatnění, nedostatek temperamentu a citového bohatství, také pasivitu. **Stínování** – má stejnou příznakovou hodnotu jako zesilování. Je-li přepjaté a v nekontrolované formě kresby (*vlastní figura*), naznačuje infantilní strach před tělesností. Nekontrolované stínování vlasů se vztahuje na infantilní sexuální postoj s primitivní infantilní smyslností. **Transparence** je hodnocena, je-li část těla pod oděvem zvláště zřetelná nebo prohlédnutelná – znamená nedostatek adekvátní schopnosti ve vztahu ke zdůrazněným znakům. Pravidelně je neurotickou známkou. Setkáváme se s transparentí sexuálního detailu – konflikt se váže k příslušné oblasti. M: Je-li to u vlastní figury, kde jsou vidět nohy přes kalhoty, jde o známku homosexuality. Tento fenomén často pozorován u masturbantů a

sexuálních neuroz. Vynechání části těla – symbolizuje neschopnost kreslíře řídit odpovídající rysy osobnosti, spojené s agresivitou.

12. Forma hlavy (*hlava symbolizuje sociální vztah, účast osoby na konvencionalitě a odvislost od stimulů okolí*). M, Ž - **velká hlava** – je-li její proporce více než jednou sedminou celé figury. Hodnotí se pouze na vlastní figuře. Ukazuje na silnou převahu vědomé racionální kontroly Já. Zvýšené přizpůsobení vnějšímu světu za současného kontrolujícího až zatlačujícího omezení citového a pudového života. M, Ž - **zvláštní nebo kulatá forma hlavy** znamená citovou nezralost u dospělých, ukazuje na nedovyvinutí sebekoncepce s utlumením seberochovy a sníženou sebedůvěru. Často u neurotiků, psychosomaticky nemocných s chronicky chudým a neurotickým přizpůsobením, u psychotiků, organiků a oligofreniků. U nich často nesymetrická kresba, dvojité zdůraznění nosu a úst a obrácené umístění jednotlivých částí hlavy. M, Ž - **sklopená hlava** na vlastní figuře – depresivní nálada, pocity viny, utlumené sebevědomí. M, Ž - **vystrčená brada** – agresivní a překompenzovaná tendence.

13. Vlasy (*vlas je symbolem pudové síly a sexuality, i v testu je indikátorem sexuálního a erotického postoje*). M, Ž - nekontrolované **stínění vlasů** je hodnoceno, je-li vlas nejasně znázorněn, chybí-li hraniční linie a účes. Obvykle u dětí 6-9 let. U dospělých známka regrese, primitivní smyslnosti spojené s infantilním sexuálním postojem. Hodnotí se u obou figur. Ž - vlastní figura: Kontrolované nastínění vlasů u žen ukazuje na měkkou přizpůsobivou povahu a závislost na partnerovi. **Bujný vlas** – přání působit eroticky dráždivě. „**Ponny**“ **účes nebo lokny do čela** jsou znakem sexuální převahy nad sociálními a racionálními funkcemi a tím pudového nebezpečí. Ukazují na ješitnost, snahu po uplatnění i v sexuální oblasti a narcismus. M - protifigura: nepřítomnost měkkého vlasu, **žádný nebo hrubý vlas** – ukazuje dominování agrese nad pasivně smyslnými potřebami. M, Ž - chybění vlasů: sexuální strach, potlačování na sexuálním poli a agrese.

14. Oči (*u obou pohlaví se hodnotí na vlastní figuře*). **Velké oči** – ženský rys zvědavosti, mohou být také hodnotou libidizace vizuální sféry a vizuální odvislosti od stimulů okolí. **Malé oči** – stažení z reality k vlastnímu Já. **Panenské oko** na vlastní figuře u žen – infantilní postoje na sexuálním a emocionálním poli, rysy závislosti. **Zdůraznění obočí** – silné sexuální tendence. **Zdůraznění řas** – zesílená erotická a sexuální náročnost. U mužů znakem instability sexuální role s femininní identifikací.

15. Nos (*sexuální symbol*). U vlastní figury mužů i žen nosy adekvátní formy a velikosti jsou znakem sebedůvěry. **Příliš malé nosy** – pocity méněcennosti. **Silné ohnuté „falické“ nosy** – odpovídající sexuální postoje. **Chybění nosu** u jedné nebo u obou figur – jsou-li ostatní obličejové detaily nakresleny, pak znakem sexuálních konfliktů a sexuální nezralosti ve vztahu k sobě nebo druhému ohlaví. U žen na vlastní figuře **zdůrazněné nosní dírký**, zvláště pokud jsou nakresleny jako jediný nosní detail – dětský měnlivý temperament s tendencí k nekontrolovaným výbuchům, vzdorovitosti a infantilnímu uplatňování se.

16. Ústa (*určují orální a odtud normální nebo patologické postoje*). Odchyly od normálního nakreslení, které se hodnotí u obou figur, jsou **zdeformovaná ústa**, gumování na nich, čárová ústa, nekontrolované stínování, vynechávání – indikátory pro špatně kontrolované orální tendence, které se projevují v infantilní závislosti. U **čárových úst** mimoto jde o potlačení orálních tendencí, infantilní závislost, nacházíme je u pacientů s vředy. U mužů: **Chybění** smyslných rtů u vlastní figury – nejsou plnoreté, stínované nebo zakřivené – ukazuje na sexuální potlačování, odmítání radostné stránky sexuálního prožívání. **Přehnaná**, žensky působící – kosmetická – ústa jsou naproti tomu znakem sexuální instability – homosexuální tendence. Ž: Konkávní **žádostivá** ústa u vlastní figury – znak orální odvislosti na nezralém stupni.

17. Uši (*nejsou-li nadměrně zdůrazněny – znamenají sebedůvěru*). Při nadměrném zdůraznění ve spojení se slabě nakresleným nosem a značně velikýma

očima s intenzivním výrazem – pocity méněcennosti. M,Ž. **Velké, neforemné, špatně kreslené uši**, silně detailované a nakreslené v linii hlavy ukazují zejména při zesíleném kreslení na vystupňovanou citlivost, podezřavost, nedůvěřivost. Hodnotí se pouze, je-li znak **na obou figurách**, pak je paranoidním rysem. U žen ukazuje **nedostatečné zdůraznění** uší na mužské figuře, dají-li se uši podle křivky hlavy a účesu očekávat, na indifferenci k muži a s tím spojený postoj.

18. Výraz obličeje (*přímo projektivní, přičemž se dá z obličejových rysů vyčíst celková nálada*). Úzkostlivý, bázlivý, starostlivý, přátelský, uzavřený, otevřený výraz hovoří sám pro sebe. Nepřátelský výraz – je agrese. Je-li na protifiguře, odpovídá projekci odpovídajícího postoje ke druhému pohlaví.

19. Krk (*symbolizuje kontrolu pudového a citového života*). M,Ž - **dlouhý krk** – více než deset procent celkové figury – je znakem vystupňované, potlačující, racionální kontroly Já vůči pudovému a impulsivnímu životu. **Příliš krátký** nebo **nenakreslený** krk – malé ovládání a kontrola pudového a citového života s nebezpečím náhlého pudového odtlumení. Často u akutních psychóz a slabomyslných.

20. Pohlavní diferenciaci nakreslených figur (*všeobecně se očekává zřetelná diferenciaci*). Mužská figura má mít odpovídající atributy – oděv, účes, široká ramena atd., ženská figura – účes, prsa, boty, šaty atd. Odchytky z tohoto: M, Ž – **chudé zdůraznění** znaků pohlaví, chybí popsání rysy. Lze uzavírat na odpovídající zábrany v chování vzhledem k vlastnímu odpovídajícímu postoji a vzhledem ke druhému pohlaví. Často jsou výrazem zklamání, zbavení odvahy a nedostačujícího zájmu, v zaměření k tělesnosti a z toho se rozvíjejících pudových důsledků a nedostačující rozhodnosti vzhledem k druhému pohlaví. Nedostatečná diferenciaci pohlaví – obě figury jsou si podobné – převaha sexuálních potlačených a sexuálního strachu, který se zdráhá přijmout vlastní sexuální roli. Ž: chybějící zdůraznění nader u vlastní figury – je rovněž znakem sexuálního potlačení. **Excesivní, přehnané zdůraznění** ukazuje na to, že je agresivně používána vlastní ženskost. M: **ženské rysy** na vlastní **mužské** figuře (*malé ruce a nohy, zdůrazněné boky, nemužský účes, zdůraznění podpatků, zvětšení ústní partie apod.*) – podezření z proporcionální a sexuálně chybné identifikace, latentní až manifestní homosexualita. Ž: totéž platí pro **mužské rysy na vlastní ženské figuře** (*široká ramena, velké ruce a nohy, zdůraznění svalů, neženský účes, zanedbání ženských pohlavních znaků*). M,Ž: vlastní figura znázorněna tak, že působí příjemným dojmem. Hodnotí se na základě výrazu obličeje, chování, úboru. Tento znak obsahuje negativní stanovisko ke druhému pohlaví, které může vzhledem k němu nabýt forem nepřátelství, bezohlednosti a indifference. M,Ž: **druhé pohlaví znázorněno nepřátelštěji než vlastní** – hodnoceno na základě výrazu obličeje a chování. Tento znak je známkou sexuální zdrženlivosti a potlačení, obsahuje strach z druhého pohlaví a nepřátelství k němu. Projekce agresivních rysů k druhému pohlaví a osobám, které jsou k němu v příslušném vztahu. M, Ž: **rozdíl velikosti figur** - všeobecně lze říci, že figury nebudou představovány ve stejné velikosti a ve stejném tvaru. Obvykle je ženská figura u obou pohlaví znázorněna trochu menší, což odpovídá přirozenému řádu. Je-li **protifigura podstatně menší** – dovoluje nám to uzavírat na zlehčující postoj ke druhému pohlaví, podcenění a nepřátelství. Je-li **protifigura nakreslena větší**, závislost spojená s podřízeností a pasivitou ke druhému pohlaví a osobám, které jsou k němu v odpovídajícím vztahu. V oblasti pohlavní diferenciaci se nejčastěji setkáváme s následujícími známkami, které ukazují na poruchy v oblasti sexuálních vztahů, prožitků. M: u vlastní figury zastrčené ruce v kapse nebo ruka ukazující do oblasti genitálu, nabobtnalé ruce, deformované prsty, zesílení na rukou a prstech, často též dýmky a cigarety – pocit viny z masturbace. Ž: u žen to může být mazání, nekontrolované stínování, zesílení oblasti kabátu, oděvu a boků u vlastní figury – sexuální konflikty.

21. Paže (*symbolizují sociabilitu, usilování o kontakt a přitažlivost světa*) M,Ž: **poměrně slabé nebo vynechané paže** – jsou-li znázorněny slabou, vágní, chudou linií, v jednoduché dimenzi nebo vynechány. Je-li tento nedostatek jenom u mužských figur u oběho pohlaví, znamená to nedostatečný kontakt a nedostatek společenských

vztahů. Ženy také projevují pocit nedostatečnosti muže. **Krátké paže** – normální délka paží je asi dvě třetiny event. dvě pětiny délky figury. Jako krátké paže hodnotíme ty, které dosahují méně než jednu třetinu postavy. Svědčí pro významné zchudnutí kontaktu, odřikání kontaktu s okolím stejně jako nedostatek ambic a příčinnosti. Naopak **prodloužené paže** – potřeba kontaktu. Jsou-li **prodloužené na stranu** – inaktivita. Ruce **pozdvížené v půli od těla** – agresivní narcismus.

22. Ruce (*známka úsilí o kontakt*) **zmrzačené** ukazují na slabost kontaktu. Zesílené nebo mazané – konflikty a pocit viny spojený s fenoménem kontaktu. Zřetelně nakreslené adekvátní ruce – sebedůstojnost a ambice. **Na tělo nakreslené ruce** – narcistická orientace v kontaktu. **Silně exponované ruce** – nedostatek rezervy v kontaktu. **Zavřené ruce** – známka utlumené agresivity, také tendence k anankasmům.

23. Prsty (*rovněž znamení poměru ke společnosti*) **Zesílení prstů do květinové formy** – pocit viny. **Malé, nezřetelné nebo kruhovitě** ruce – spolu nebo bez přehnaně zdůrazněných prstů jsou známkou útlumu nebo nedostatku ambic a příčinnosti. **Špičaté paprscité prsty** – známka agrese.

24. Dolní končetiny a nohy (*reprezentují postoj osoby*). Nohy stojící v adekvátní formě – sebevědomí a afinita k realitě. Nakresleny slabě – známka nejistoty, pocitu méněcennosti. **Úzký postoj** – vyskytuje se u obou ohlavi jako k sobě přitisknuté nohy – ambivalence v sexuálním rozvoji. Ž: zesílení, mazání nebo stínování potvrzuje sexuální problematiku. **Nohy zahalené** do dlouhého oděvu dovolují uzavírat na sexuální konflikt mezi pokusem potlačení sexuálních stimulů stejně jako přehnanou stydlivost.

25. Chodidla (*představují vztah k realitě*) **nezřetelná, zdeformovaná nebo vynechaná nohy** poukazují na těžkosti uchytit se v životě, nejistotu, pocity méněcennosti, nedostatek ambic. Pro ženy jsou nohy sexuálním symbolem. **Zrůdně nakreslené nohy protifigury** – sexuální problematika.

26. Oděv (*může být adekvátním vycházkovým, společenským nebo sportovním oděvem*). Častěji jsou figury v uniformě, ve sportovním nebo koupacím oděvu nebo bez něj. Oděv může být doplněn kloboukem, ozdobou, knihou, taškou. M, Ž: **primitivní oděv, mašle, knoflíčky, infantilní detaily** – nedovyvinuté sebevědomí, nedostatek zájmu o druhé lidi, dětské identifikace s nevědomým protestem vlastní dospělosti. Je nejčastěji známkou neurotických poruch. Chybění kravaty na mužské figuře u vycházkového oděvu a tam, kde by se dala očekávat – je u obou pohlaví známkou sexuální problematiky – ustrašenosti, váhavé přiznání sexuálních atitud. **Sportovní oděv – nahé a ne až ke krku oděné figury u obou pohlaví** – uvolnění sociálních vztahů, vystupňovaný růst „já“ a sebepozorování, zahledění se do sebe s tendencí nedodržovat konvenci. **Nedostatečně oděné osoby** (*např. ve spodním prádle*) jsou signifikantní pro charakterové, sexuální a sociální útlumy. Figury, u nichž zvlášť vystupuje do popředí **nahota**, zvlášť tehdy, když při oblečené protifiguře je vlastní figura nahá – uzavíráme na sexualitu, která obsahuje nebezpečí snížené kontroly sexuálních postojů a tím také pudovosti. Často zde nalézáme narcistickou organizaci libida s exhibicionistickými tendencemi – také v přeneseném významu nedostatek vnitřní rezervy, sebevztažnost, ješitnost. M: **zdůraznění okrajových a hraničních linií oděvu** – zesílená racionální kontrola. Ž: **ozdoby a podobné příslušnosti**, které mluví pro samolibost a ješitnost, náhrdelníky, perlové řetězy atd., jsou rovněž specifickou formou racionální sebekontroly. **Odklon od normálního použití lemu** na vlastní figuře (*nerovnoměrné provedení nebo zkrácení délek*) – infantilní sexuální postoj, který se může projevit sexuální zvědavostí (*genitální*). Vedle toho u dospělých jako protest proti dospělosti se všemi jejími nároky – nechce být dospělý.

27. M, Ž Zdůraznění linie (*ve vystupňované míře u vlastní figury – jeví-li se dolní polovina jako odříznutá – sexuální potlačení*).

28. M,Ž Zdůraznění střední linie (*vztahuje se k významu tělesné osy*). U jednoduchých a primitivních kreseb může být znázorněna jako **vertikální linie** ve středu trupu, v lepším provedení může být znázorněna řadou knoflíků. Zdůraznění střední linie – vystupňované tělesné vědomí – hypochondrické tendence. Rovněž nedostatek sebedůvěry a nejistota, která je značně příbuzná s výskytem anatomických odpovědí v ROR.

29. M,Ž Příslušenství. Hole, kšilt – nejistota, hledání, záraz. Zbraně – agresivní tendence. Taška – příčinlivost, produktivita. Cigarety a dýmky – sexuální konflikty, snaha po uplatnění u mužů a snaha působit mužsky, tj. eroticky podnětně, sexuální konflikty. Květy – přání být nápadným a únikovost. **Excesivní přehánění** – bezplánovité jednání i nejistota v podrobení světa, závislost a potřeba ochrany. Zvláštní důraz na vedlejších věcech – někdy prozrazuje potlačená přání.

30. M, Ž Detailizace (*může se vyskytovat v adekvátní formě – kdy figura je dalekosáhle podobná realitě*). Působí-li dojmem **přeplnění** – obsahuje příliš mnoho myšlenek, které ovlivňují základní figuru – nedostatek sociální přizpůsobivosti a schopnosti rozmyslu – úsudku, spjatých s chybným řízením.

PŘÍLOHA 4

PŘEHLED SLEDOVANÝCH ZNAKŮ – upravené schéma

		STROM	FIGURA	PROTI FIGURA
	ZRUČNOST	X	X	X
	1 Nedostatečná			
	2 Špatná			
	3 Uspokojující			
	4 Dobrá			
	5 Velmi dobrá			
	TLAK A VEDENÍ ČÁRY	X	X	X
	1 Adekvátně silný tlak s přiléhavou linií			
	2 Přehnaně silný tlak s těžkou neohebnou linií			
	3 Slabý tlak s jemnou, měkkou linií			
	4 Variabilní tlak s přerušovaným vedením linie			
	5 Silný tlak s přerušovanou linií			
	6 Konstantní tlak s nepřerušovanou linií			
	7 Variabilní tlak s nejistou přerušovanou linií			
	UMÍSTĚNÍ	X	X	X
	1 Střed			
	2 Levý střed			
	3 Pravý střed			
	4 Vlevo nahoře			
	5 Vpravo nahoře			
	6 Vlevo dole			
	7 Vpravo dole			
	8 Základna vlevo			
	9 Základna vpravo			
	VELIKOST	X	X	X
	1 Adekvátní			
	2 Velká			
	3 Malá			
	4 Nezvládnutí prostoru			
	PROPORCE	X	X	X
	1 Adekvátní	X		
	2. V převaze koruna	X	HLAVA	HLAVA
	3. V převaze kmen	X	TĚLO	TĚLO
	4. V převaze kořeny	X		
	KONSISTENCE	X	X	X
	1 Nedostatečná			
	2 Špatná			

	3 Uspokojující			
	4 Dobrá			
	5 Velmi dobrá			
	PRVNÍ FIGURA		X	X
	1 Žena			
	2 Muž			
	3 Nediferencovaná			
	VĚTŠÍ		X	X
	1 Žena			
	2 Muž			
	3 Shodné			
	POSTAVENÍ		X	X
	1 Vzpřímené			
	2 Aktivní			
	3 Hravé			
	4 Sedící – ležící			
	5 Úzký postoj			
	PERSPEKTIVA		X	X
	1 En-face			
	2 Profil celé figury			
	3 Profil hlava			
	KONFLIKTY	X	X	X
Excesivní mazání	1 ANO 2 NE	X	X	X
Zesilování	1 ANO 2 NE	X	X	X
Stínování	1 ANO 2 NE	3.VPRAVO	X	X
Transparence	1 ANO 2 NE		X	X
Absence částí	1 ANO 2 NE		X	X
	HLAVA		X	X
	1 Adekvátní			
	2 Velká			
	3 Zvláštní nebo kulatá			
	4 Sklopená			
	5 Chybí tvář			
	VLASY		X	X
	1 Adekvátní			
	2 Chybí, potlačené			
	3 Zvýrazněné			
	OČI		X	X
	1 Adekvátní			
	2 Velké, zvýrazněné			
	3 Malé, tečkové			
	4 Panenkové			
	5 Chybí, prázdné oko			
	6 Zvýrazněné řasy			
	7 Absence			
	8 Zdůrazněné obočí			
	NOS		X	X
	1 Adekvátní			
	2 Velký, falický			
	3 Malý			
	4 Chybí			
	5 Pouze nosní dírky			

	ÚSTA		X	X
	1 Adekvátní			
	2 Čárová			
	3 Zvýrazněná			
	4 Chybí			
	5 Zdůrazněné zuby			
	UŠI		X	X
	1 Adekvátní			
	2 Čárová			
	3 Zvýrazněná			
	4 Absence			
	VÝRAZ		X	X
	1 Přátelský, soc. přijatelný			
	2 Nepřátelský, soc. nepřij.			
	KRK		X	X
	1 Adekvátní			
	2 Zvýrazněný			
	3 Absence			
	POHLAVNÍ DIFERENCIACE		X	X
	1 Adekvátní			
	2 Nedostatečná			
	3 Rysy opačného pohlaví			
	4 Zvýrazněné sek. znaky			
	5 Děti			
	PAŽE		X	X
	1 Adekvátní			
	2 Slabé nebo vynechané			
	3 Krátké			
	4 Prodloužené			
	5 Prodloužené na stranu			
	6 V půli pozdvižené			
	RUCE		X	X
	1 Adekvátní			
	2 Zmrzačené			
	3 Zesílené nebo mazané			
	4 Nasazené na tělo			
	5 Exponované			
	6 Za zády, v kapsách			
	7 Absence			
	PRSTY		X	X
	1 Adekvátní			
	2 Zesílené, zvýrazněné			
	3 Nezřetelné, "rukavice", chybí			
	4 Květinové			
	5 Špičaté			
	NOHY		X	X
	1 Adekvátní			
	2 Zesílené			
	3 Nezřetelné, zeslabené			
	4 Pod dlouhým oděvem			
	5 Úzký postoj			
	CHODIDLA		X	X
	1 Adekvátní			

	2 Zvýrazněná			
	3 Chybí			
	4 Extrémně malá, zeslabená			
	ODĚV		X	X
	1 Adekvátní			
	2 Chybí			
	3 Nedostatečný			
	4 Zdůraznění okrajových linií			
	5 Nadměrné zdobení a detaily			
	6 Primitivní, schématický			
	PŘÍSLUŠENSTVÍ		X	X
	1 Adekvátní			
	2 Excesivní			
	DETAILIZACE		X	X
	1 Adekvátní			
	2 Přeplnění			
	3 Chudá			